

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**РАДЧЕНЯ Ірина Вікторівна**

УДК 378.147:373.13

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ  
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ  
ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

спеціалізація 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти  
(шифр і назва спеціальності)

01 – освіта / педагогіка  
(галузь знань)

Подається на здобуття наукового  
ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_  
І. В. Радченя  
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Ткаченко Лідія Петрівна,  
доктор педагогічних наук, доцент

Харків – 2020

## АНОТАЦІЯ

*Радченя І. В.* Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін – **Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2020.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

На сучасному етапі розвитку людства формування життєвотворчого потенціалу визнано одним із найбільш важливих і пріоритетних напрямів. Особливого значення питання життєвотворчих технологій набуває саме в початковій школі, коли в дітей формується уявлення про життя в різних його аспектах, про гуманітарний складник освіти та її гуманістичне спрямування. Усе зазначене свідчить про актуальність порушеної проблеми.

Адекватно реагувати на будь-які зміни може вчитель із високим рівнем розвитку дослідницьких якостей, знань та вмінь, що сприяє швидкому освоєнню нового інформаційного поля, дає змогу ухвалити нестандартні рішення, діяти творчо й ефективно. Тому важливою є переорієнтація підготовки майбутнього вчителя початкових класів із просвітництва до ролі дослідника, агента змін, здобувача ефективних засобів навчально-виховної роботи в інтересах дитини, про що наголошується в Концепції «Нова українська школа» (2016). Аналіз провідних ідей Концепції НУШ доводить, що школа потребує нового вчителя – із ґрунтовною професійною підготовкою, широким світоглядом, толерантним сприйняттям реалій. Саме такий учитель здатен сформувати ключові компетентності для життя (вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами;

математична компетентність; компетентність у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність), бо він вибудовує стратегію особистісного розвитку на внутрішній мотивації – глибокому переконанні, що життєвотворчість – це основа професійного зростання. Для вчителів початкових класів затвердили професійний стандарт (2018), який визначає необхідні компетентності, знання та вміння. У документі прописана загальна інформація про стандарт, навчання та професійний розвиток вчителя. Також є перелік функцій педагога: планування та здійснення освітнього процесу; забезпечення й підтримка навчання, виховання й розвитку учнів в освітньому середовищі та родині; створення освітнього середовища; рефлексія та професійний саморозвиток; проведення педагогічних досліджень; надання методичної допомоги колегам із питань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти; узагальнення власного педагогічного досвіду та його презентація педагогічній спільноті; поцінювання результатів роботи вчителів початкових класів закладу загальної середньої освіти.

У дослідженні проаналізовано й уточнено, що поняття «потенціал» є джерелом, змогою, засобами, які можуть бути використані для досягнення певної мети; сукупність усіх наявних засобів, продуктивних сил окремої особистості, суспільства, держави, що можуть бути використані в певній галузі.

У дисертації з'ясовано, що «життєвотворчий учитель» – це автентична особистість впевнена у власних силах, яка прагне до самореалізації, має свою індивідуальність та гнучкість, критичність і високий ступінь рефлексії, володіє і креативно використовує свої професійно-педагогічні знання, розумові та життєвотворчі уміння і навички.

Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів є інтегральним утворенням, що віддзеркалює міру можливостей актуалізації внутрішніх ресурсів особистості в продуктивній професійній діяльності, і

характеризується єдністю компонентів креативної й ціннісно-смислової сфери. А саме вчитель початкових класів формує мовленнєвий потенціал дитини, її читацькі інтереси, світоглядні позиції, вибудовує траєкторію самоосвітніх навичок. Майбутні вчителі здобувають відповідні компетентності в процесі вивчення цілого комплексу гуманітарних дисциплін – історії, філософії, лінгвістики тощо.

У роботі визначено критерії (особистісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний), показники й рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін (високий, середній, низький). До показників сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів належать: внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації; бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності; загальні професійні знання; знання про життєвотворчий потенціал; розвинуті комунікативні вміння та змога доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу; адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногрупників, адекватна самооцінка.

У науковій студії, з урахуванням змісту компонентів життєвотворчого потенціалу (розумовий, творчий, життєвий) та логіки процесу професійної підготовки здобувачів освіти, було обґрунтовано технологію формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

У дослідженні технологічна логіка процесу формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів представлена послідовністю таких етапів: підготувальний, основний (підетапи мотиваційний, змістовий, діяльнісний) і завершальний.

Кожен з етапів передбачає науково-методичне забезпечення й експериментальну перевірку ефективності технології формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі



вивчення гуманітарних дисциплін, що вимагає проведення експериментальної роботи.

Слід зауважити, що в науковій розвідці на *змістовому підетані* було розроблено авторську програму педагогічної студії «Формування життєвотворчого потенціалу особистості», а *основний етап* реалізації технології віддзеркалював формування таких показників, як-от: внутрішня мотивація до саморозвитку, професійна реалізація; позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу; бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності; загальні професійні знання; знання про життєвотворчий потенціал.

Для розвинення позитивного ставлення до формування життєвотворчого потенціалу здійснювалися екскурсії до місць, що є культурно-історичною спадщиною Слобожанщини (архітектурно-парковий музей Шарівка, Краснокутський дендропарк, художній музей у с. Пархомівка, у якому зібрано твори мистецтва видатних художників, храми та монастирі Харківщини).

З метою реалізації умови поступового переведення здобувачів освіти на рівень самоуправління на основі розробленої технології формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів, а також із метою розширення змог для самопізнання, самовиховання, самореалізації та формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів зреалізовано авторську програму педагогічної студії «Формування життєвотворчого потенціалу особистості» в дієвому дискусійному клубі, який організовано для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 2 року навчання факультету початкового навчання.

В освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів було впроваджено: а) лекції (традиційні та з елементами проблемності), семінарсько-практичні заняття, інтерактивні та креативні методи (дискусії, диспути, круглі столи, мозковий штурм, кейс, інверсія, синектика), методи проблемного навчання (створення проблемних ситуацій), пошукові й дослідницькі методи, методи здійснення рефлексії, збагачені за змістом робочі програми

гуманітарних дисциплін; б) залучення здобувачів освіти до різних видів роботи, зокрема загальноуніверситетських та факультетських заходів; в) складання огляду науково-методичної літератури з теми; підготовка кросвордів, ребусів, педагогічного колажу; створення картотеки методів та прийомів формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів; складання різних пам'яток, рекомендацій, порад, кодексів у контексті досліджуваної тематики; установлення міждисциплінарних зв'язків (наприклад, феномен життєвотворчого потенціалу при вивченні гуманітарних дисциплін); г) розв'язання та розігрування запропонованих викладачем педагогічних ситуацій; вивчення різних аспектів узаємодії; д) створення відеороликів та відеофрагментів у процесі організації самостійної роботи при вивченні гуманітарних дисциплін.

Експериментально перевірено ефективність означеної технології в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. За всіма визначеними критеріями й показниками більш суттєві зміни відбулися у здобувачів освіти експериментальної групи порівняно зі здобувачами контрольної групи, що дає підстави для висновку про підтвердження висунутої гіпотези.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Одержані теоретичні й практичні результати становлять основу для подальшого її вивчення в аспекті розробки навчально-методичного супроводу процесу підвищення кваліфікації вчителів до формування та розвитку життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів; здійснення ґрунтовного аналізу зарубіжного досвіду формування в майбутніх учителів початкових класів готовності до розвитку життєвотворчого потенціалу в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

**Ключові слова:** формування, потенціал, майбутні вчителі, життєвотворчий потенціал, початкові класи, гуманітарні дисципліни, методи навчання, професійна діяльність, професійні знання, освітній процес.

## Список публікацій здобувача

*Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:*

1. Радченя І. В. Поняття «потенціал» як предмет наукових досліджень. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 52. С. 12 – 19.
2. Радченя І. В. Теоретичний аналіз підходів до розкриття сутності особистісного потенціалу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 47 (100). С. 145 – 151.
3. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал студентської молоді як основа розвитку суспільства. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48 (101). С. 188 – 193.
4. Радченя И. В. Жизненнотворческий потенциал будущего учителя как основа к сохранению отечественного культурного наследия Украины. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2016. № 3 – 4. Р. 62 – 64.
5. Радченя І. В. Використання життєтвірного потенціалу гуманітарних дисциплін у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 53 (106). С. 431 – 436.
6. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів як одна з особливостей інноваційної педагогічної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 55 (108). С. 272 – 275.
7. Радченя І. В. Специфіка використання життєвотворчого потенціалу у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 3. С. 161 – 163.
8. Радченя І. В. Технологія формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2018. № 13. С. 65 – 68.
9. Радченя І. В. Реалізація життєвотворчого потенціалу вчителя початкових класів в умовах Нової української школи. *Психолого-педагогічні*

*проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 272 – 278.

10. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 4. С. 181 – 185.

*Опубліковані праці апробаційного характеру:*

11. Радченя І. В. Життєвотворчий аспект початкової освіти. *Українська освіта і наука в XXI столітті*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, 11-12 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 45 – 46.

12. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя – шлях до європейського освітнього простору. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 лист. 2016 р. Харків, 2016. С. 113 – 114.

13. Радченя І. В. Підготовка майбутнього учителя початкових класів до формування життєвотворчого потенціалу. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 8 груд. 2016 р. Суми, 2016. Ч. 2. С. 62 – 64.

14. Радченя І. В. Життєвотворчість учителя в контексті педагогіки миру. *Освіта і доля нації. Філософія і педагогіка миру в Україні та сучасному світі*: матер. XVII Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 жовт. 2016 р. Харків, 2016. С. 161 – 162.

15. Радченя І. В. Жизненнотворческий потенциал будущего учителя начальных классов: проблемы и перспективы. *Подготовка учителя начальных классов: проблемы и перспективы*: матер. IV Междунар. науч.-практ. конф., 27 октяб. 2016 г. Минск, 2017. С. 45 – 46.

16. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал учителя як психолого-педагогічна проблема в освіті. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 лют. 2017 р. Львів, 2017. С. 47 – 49.

17. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього учителя початкових класів як одна з особливостей інноваційної педагогічної діяльності.

*Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 лют. 2017 р. Харків, 2017. С. 23 – 24.

18. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя як рушійна сила розвитку педагогічної науки. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика:* матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 11 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 76 – 78.

19. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу як одна з проблем підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Актуальні дослідження в соціальній сфері:* матер. дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2017 р. Одеса, 2017. С. 263 – 264.

20. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів як необхідна складова формування творчої особистості. *Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: medzinarodnej vedeckej konferencie.* 10-11 marca 2017. Sladkovicovo, 2017. P. 145 – 146.

21. Радченя І. В. Використання життєвотворчого потенціалу гуманітарних дисциплін у процесі підготовки студентської молоді. *Science of the third millennium: V International scientific conference.* Morrisville, 2017. P. 166 – 168.

22. Радченя І. В. Розробка технології формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 квітня 2018 р. Ужгород, 2018. С. 430 – 432.

23. Радченя І. В. Реалізація життєвотворчого потенціалу вчителя в умовах НУШ. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 квіт. 2019 р. Київ, 2019. С. 79.

24. Радченя І. В. Професійно-педагогічна підготовка життєвотворчого вчителя у площині філософської рефлексії. *Практична філософія і нова українська школа:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 84 – 86.

25. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу майбутнього

вчителя початкових класів на засадах концепції Нової української школи. *Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського*: матер. наук.-практ. конф., 27 верес. 2019 р. Харків, 2019. С. 102 – 106.

26. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів як один з компонентів креативної педагогіки. *Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 31 січн. – 1 лют. 2020 р. Київ, 2019. С. 162 – 164.

## SUMMARY

**Radchenia I. V.** Formation of the life-creating potential by the future primary school teachers in the process of studying the Humanities – **Qualifying scientific work on the manuscript.**

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional education. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, The Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2020.

The dissertation is a theoretical and experimental research on the problem of formation of the life-creating potential by the future primary school teachers in the process of studying the Humanities.

At the present stage of human development, formation of the life-creating potential is recognized as one of the most important and top-priority threads. The issue of life-creating technologies becomes particularly important for primary school, when children form an idea of life in its various aspects, of the humanitarian component of education and its humanistic direction. All the above justifies the urgency of the problem raised.

A teacher with a highly developed research qualities, attainments and skills can respond adequately to any changes, which contributes to the rapid development of a new information field, allows him to make non-standard decisions, to act creatively and effectively. Therefore, for children's benefit it is important to reorient the

training of future primary school teachers from education to their role as a researcher, an agent of change, an applicant for effective means of educational work, as it has been noted in the concept of "The New Ukrainian School" (2016). The analysis of the NUS Concept leading ideas proves that the school needs a new teacher – the one with thorough professional training, a broad worldview, and a tolerant perception of reality. It is such a teacher who is able to form the key competencies for life (fluency in state language; ability to communicate in native and foreign languages; mathematical competence; competence in the field of natural sciences, technique and technology; innovation; environmental competence; information and communication competence; lifelong learning; civil and social competencies; cultural competence; entrepreneurship and financial literacy), because the teacher builds a strategy for personal development based on the internal motivation – a deep belief that life creating is the basis for professional growth. For primary school teachers, a professional standard was approved (2018); it defines the necessary competencies, attainments and skills. The document contains the general information on the standard, training and professional development of teachers. There is also a list of teacher's functions: planning and implementing the educational process; providing and supporting the learning process, upbringing and development of students in the educational environment and family; creating an educational environment; reflection and professional self-development; conducting pedagogical research; providing methodological assistance to colleagues on the issues of training, development, upbringing and socialization of primary school students of a secondary educational institution; generalizing their own pedagogical experience and presenting it to the pedagogical community; evaluating the results of work for primary school teachers of a secondary educational institution.

The study analyzes and clarifies the concept of "potential" as a source, ability, means that can be used to achieve a certain goal; a set of all the available means, productive powers of a person, society, state that can be used in a certain domain.

It has been found out that a "life-creating teacher" is an authentic person who is confident in their own abilities, who is striving for self-realization, has their own

individuality and flexibility, criticality and a high degree of reflection, they own and creatively use their professional and pedagogical attainments, mental and life-creating skills and abilities.

The life-creating potential of a future primary school teacher is an integral formation that reflects the degree of possibilities of updating the internal resources of an individual in their productive professional activities, and is characterized by the unity of components of the creative sphere and the sphere of personality values and senses. It is the primary school teacher who forms the child's speech potential, reading interests, worldview positions, and builds the trajectory of self-educational skills. The future teachers acquire appropriate competencies in the process of studying a whole range of the Humanities – academic disciplines of history, philosophy, linguistics, etc.

The paper defines the criteria (personal-motivational, creative-cognitive, activity-reflexive), indicators and levels (high, medium, low) of formation of the life-creating potential by the future primary school teachers in the process of studying the Humanities. The indicators of the formation of the life-making potential of future primary school teachers include: internal motivation for self-development, professional implementation; the desire to engage others into creativity, to develop their creative abilities in the future professional activities; general professional attainments; knowledge on the life-creating potential; the developed communication skills and the ability to think and act appropriately when interacting with other participants of the educational process; adequate perception of criticism from teachers/classmates, and adequate self-assessment.

Taking into account the content of the components of the life-creating potential (mental, creative, vital) and the logic of the process of professional training by the educational applicants, this scientific research substantiated the technology of formation of the life-creating potential by future primary school teachers in the process of studying the Humanities.

The technological logic of the process of forming the life-creating potential by future primary school teachers in this research is represented by a sequence of such



stages: preparatory stage, main (motivational, content-related, activity) stage and final stage.

Each one of those stages provides for scientific and methodological support and experimental testing of the technology effectiveness in the formation of the life-creating potential by future primary school teachers in the process of studying the Humanities, which requires carrying out an experimental work.

It is to be noted that on the *content-related sub-stage* of the scientific intelligence process, the author's program for the pedagogical studio "Formation of the life-creating potential by the individual" was developed, and the *main stage* of the technology implementation reflected the formation of such indicators as: internal motivation for self-development, professional implementation; positive attitude to the formation of life-creating potential; to engage others into creativity, to develop their creative abilities in future professional activities; general professional attainments; the knowledge on life-creating potential.

In order to develop a positive attitude to the formation of life-creating potential, the excursion tours were arranged to places that are the cultural and historical heritage of Slobozhanshchina region (Sharovka Architectural and Park Museum, Krasnokutsky Arboretum, Art Museum in the village of Parkhomovka with displayed works of art by outstanding artists, churches and monasteries of Kharkiv region).

In order to implement the conditions of the students' gradual transfer to their self-management level based on the developed technology of formation of the life-creative potential by the future primary school teachers, as well as to expand the opportunities for self-knowledge, self-education, self-realization and formation of the life-creating potential by the future primary school teachers, the author's program for the pedagogical studio "The individual's formation of their life-creating potential" was implemented in an effective discussion club, which was organized for the students of 2 course of the Faculty of Primary Education.

The educational process of the future primary school teachers was incorporated with: a) lectures (traditional and with elements of problem learning), seminars and

practical classes, interactive and creative methods (discussions, debates, round tables, brainstorming, case, inversion, synectics), methods of problem learning (creating problem situations), search and research methods, methods of reflection, the content of enriched work programs of the Humanities; b) attracting the students to various types of work, in particular to the University and Faculty events; c) drawing up a review of scientific and methodological literature on the topic; making crosswords, puzzles, a pedagogical collage; creating a file of methods and techniques in formation of the life-creating potential by the future primary school teachers; drawing up various memos, recommendations, tips, codes in the context of the topic under study; establishing interdisciplinary connections (for example, the phenomenon of life-creating potential when studying the Humanities); d) solving and playing out the pedagogical situations offered by the teacher; studying various aspects of interaction; e) creation of videos and video fragments when organizing the students' independent work in the process of studying the Humanities.

The effectiveness of this technology has been experimentally tested in the process of studying the Humanities. According to all the distinguished criteria and indicators, the students of the experimental group showed more significant changes compared to the students of the control group, which gives us the ground for concluding that the hypothesis is confirmed.

The conducted research does not exhaust all the aspects of this problem. The obtained theoretical and practical results form the basis for its further study in the aspect of developing the educational and methodological support for the process of improving the skills of teachers in the formation and development of the life-creating potential by the future primary school teachers; completion of a thorough analysis of foreign practices in formation of a future primary school teacher's readiness to develop life-creating potential in the process of studying the Humanities.

**Key words:** formation, potential, future teachers, life-creating potential, primary classes, the Humanities, teaching methods, professional activity, professional knowledge, educational process.

### **The list of publications of the applicant.**

*Scientific papers, in which the main results of the dissertation are published:*

1. Radchenia I. V. The concept of "potential" as a subject of scientific research. *Pedagogy and Psychology: collection of scientific papers*. 2016. Publication 52. P. 12–19.
2. Radchenia I. V. Theoretical analysis of approaches to disclosing the nature of personal potential. *The pedagogy of formation of a creative person in higher and secondary schools*. 2016. Publication 47 (100). P. 145–151.
3. Radchenia I. V. Life-creating potential of students as a basis for the society development. *The pedagogy of formation of a creative person in higher and secondary schools*. 2016. Publication 48 (101). P. 188–193.
4. Radchenia I. V. Life creative potential of future teachers as the basis for preservation of the national cultural heritage of Ukraine. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2016. № 3 – 4. P. 62 – 64.
5. Radchenia I. V. The use of life-creating potential of humanitarian disciplines in the process of training the future primary school teachers. *The pedagogy of formation of a creative person in higher and secondary schools*. 2017. Publication 53 (106). P. 431–436.
6. Radchenia I. V. Life creative potential of the future primary school teacher as one of the characteristics of innovative pedagogical activity. *The pedagogy of formation of a creative person in higher and secondary schools*. 2017. Publication 55 (108). P. 272–275.
7. Radchenia I. V. The specific use of life creating potential while training the future primary school teachers. *Innovative Pedagogy*. 2018. Publication 3. P. 161–163.
8. Radchenia I. V. The technology of forming life creating potential of future primary school teachers in the process of studying the humanities. *Ukrainian psychological and pedagogical collection of scientific papers*. 2018. Publication 13. P. 65–68.
9. Radchenia I. V. Realization of the life-creating potential of primary

school teachers in the conditions of the new Ukrainian school. *Psychological and pedagogical problems of rural schools*. 2018. Publication 59. P. 272 – 278.

10. Radchenia I. V. Formation the life creating potential of a primary school pupil via educational and creative activities. *Humanities science current issues*. 2020. Publication 27. Volume 4. P. 181 – 185.

*Published works of approbatory character:*

11. Radchenia I. V. Life-creating aspect of the primary education. *Ukrainian education and science in the XXI century: the materials of the 2nd All-Ukrainian research-to-practice conference of young scientists*, May 11-12, 2016. The City of Kharkiv, 2016. P. 45–46.

12. Radchenia I. V. Life-creating potential of a future teacher as a way to the European educational space. *Methodology of modern scientific research: the materials of the XIII International research-to-practice conference*, November 10-13. 2016. The City of Kharkiv, 2016. P. 113–114.

13. Radchenia I. V. The future primary school teacher's preparation for the formation of life-creating potential. *Educational innovations: philosophy, psychology, pedagogy: the materials of the III International research-to-practice conference*, December 8. 2016. The City of Sumy, 2016. Part 2. P. 113–114.

14. Radchenia I. V. Teacher's life creativity in the context of the world pedagogy. *Education and the fate of the nation. Philosophy and pedagogy of peace in Ukraine and in the modern world: the materials of the XVII International research-to-practice conference*, October 28-29. 2016. The City of Kharkiv, 2016. P. 161–162.

15. Radchenia I. V. Life-creating potential of the future primary school teacher: problems and prospects. *Primary school teacher training: problems and prospects: the materials of the IV International research-to-practice conference*, October 27. 2016. The City of Minsk, 2017. P. 45–46.

16. Radchenia I. V. Life-creating potential of the teacher as a psychological and pedagogical problem in education. *Psychology and pedagogy: the need for the influence of science on the development of practice in Ukraine: the materials of the International research-to-practice conference*, February 24-25. 2017. The City of

Lviv, 2017. P. 47–49.

17. Radchenia I. V. Life-creating potential of the future primary school teacher as one of the features of the innovative pedagogical activity. *Promising directions for development of modern pedagogical and psychological sciences: the materials of the International research-to-practice conference, February 10-11. 2017. The City of Kharkiv, 2017. P. 23–24.*

18. Radchenia I. V. Life-creating potential of the future teacher as a driving force for the development of pedagogical science. *Psychological and pedagogical problems of higher and secondary education in the context of modern challenges: theory and practice: the materials of the II International research-to-practice conference, April 11. 2017. The City of Kharkiv, 2017. P. 76–78.*

19. Radchenia I. V. Formation of life-creating potential as one of the problems of future primary school teachers' training. *Current research in the social sphere: the materials of the ninth International research-to-practice conference, May 17. 2017. The City of Odesa, 2017. P. 263–264.*

20. Radchenia I. V. Life-creating potential of future primary school teachers as a necessary component for creative personality's formation. *Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: medzinarodnej vedeckej konferencie. 10-11 marca 2017. Sladkovicovo, 2017. P. 145 – 146.*

21. Radchenia I. V. The use of the life-creating potential of the Humanities in the process of teaching students. *Science of the third millennium: V International scientific conference. Morrisville, 2017. P. 166 – 168.*

22. Radchenia I. V. The development of technology for forming the life-creating potential by the future primary school teachers in the process of studying the Humanities. *Economic, political and cultural aspects of Ukraine's European integration in the context of new globalization challenges: the materials of the International research-to-practice conference, April 16-17. 2018. The City of Uzhhorod, 2018. P. 430–264.*

23. Radchenia I. V. Realization of the life-creating potential by a teacher in the conditions of NUS. *Pedagogy and psychology: actual problems of research at*

*present time*: the materials of the International research-to-practice conference, April 5-6. 2019. The City of Kyiv, 2019. P. 79.

24. Radchenia I. V. Professional and pedagogical training of a life-creating teacher through the lens of philosophical reflection. *Practical philosophy and the new Ukrainian school*: the materials of the International research-to-practice conference, May 16. 2019. The City of Kyiv, 2019. P. 84 – 86.

25. Radchenia I. V. Formation of the life-creating potential of a future primary school teacher based on the concept of a new Ukrainian school. *Pedagogical heritage of V. A. Sukhomlinsky*: the materials of the International research-to-practice conference, September 27. 2019. The City of Kharkiv, 2019. P. 102 – 106.

26. Radchenia I. V. Formation of the life-creating potential by future primary school teachers as one of the components of the creative pedagogy. *Psychological and pedagogical problems of an individual's socialization in modern conditions*: the materials of the II International research-to-practice conference, January 31 – February 1. 2020. The City of Kyiv, 2019. P. 162 – 164.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	20
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ</b> .....	28
1.1. Життєвотворчий потенціал учителя як психолого-педагогічна проблема.....	28
1.2. Специфіка вивчення гуманітарних дисциплін у процесі професійної підготовки вчителя початкових класів. Їхній життєвотворчий потенціал .....	80
1.3. Науково-теоретичне обґрунтування технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін .....	107
Висновки до розділу 1 .....	123
Список використаних джерел до розділу 1 .....	127
<b>РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ</b> .....	151
2.1. Загальні питання організації педагогічного експерименту .....	151
2.2. Реалізація технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін .....	166
2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту.....	192
Висновки до розділу 2 .....	212
Список використаних джерел до розділу 2 .....	215
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	220
<b>ДОДАТКИ</b> .....	222

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Сучасна педагогічна освіта сьогодні виконує роль кадрового забезпечення всіх царин життя, а необхідність її модернізації визначається завданнями, внутрішніми закономірностями розвитку й перспективними потребами особистості, суспільства та держави, тому докорінні зміни в українській зазначеній системі вимагають якісно нових підходів до підготовки вчителя.

Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів є інтегральним утворенням, що віддзеркалює міру можливостей актуалізації внутрішніх ресурсів особистості в продуктивній професійній діяльності, і характеризується єдністю компонентів креативної й ціннісно-смислової сфери. А саме вчитель початкових класів формує мовленнєвий потенціал дитини, її читацькі інтереси, світоглядні позиції, вибудовує траєкторію самоосвітніх навичок. Майбутні вчителі здобувають відповідні компетентності в процесі вивчення цілого комплексу гуманітарних дисциплін – історії, філософії, лінгвістики тощо.

Основоположні ідеї змін фахової підготовки педагогічних кадрів базуються на законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 рр. (2014), Концепції «Нова українська школа» (2016). У цих нормативних актах уперше висунуто вимоги до формування вмотивованого вчителя, спроможного адекватно реагувати на новації, реалізувати дослідницькі навички, компетентності, що сприяють швидкому освоєнню інформаційного поля, здатного ухвалювати нестандартні рішення зі сформованим життєвотворчим потенціалом. Нові стандарти (Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018); Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти») спрямовані на підготовку вчителя початкової



школи, який є взірцем для наслідування, носієм важливих ціннісних орієнтирів – гуманізму, толерантності, оптимістичного сприйняття світу, творчого підходу до роботи, енциклопедичних знань.

На сучасному етапі розвитку людства формування життєвотворчого потенціалу визнано одним із найбільш важливих і пріоритетних напрямів, тому особливої значущості ця проблема набуває в початковій школі, бо саме в цей період розвитку дитини формуються її базові знання про життя в усіх його виявах. В умовах українських реалій до загальновідомих аспектів розв'язання цього питання приєднуються ще й ті чи ті, зокрема соціальні, філософські, психологічні та педагогічні. Отже, зазначена проблема є безсумнівно актуальною.

Вивченню питань професійної підготовки педагога приділяли увагу такі вчені, як: А. Алексюк, В. Беспалько, Ю. Бойчук, М. Васильєва, С. Гончаренко, В. Гриньова, О. Дубасенюк, М. Євтух, Л. Зеленська, С. Золотухіна, І. Зязюн, В. Кремень, О. Іонова, Н. Кузьміна, С. Лобода, В. Лозова, Н. Ничкало, О. Пехота, О. Попова, О. Резван, Л. Рибалко, Л. Себало, С. Сисоєва, Н. Ткачова та ін. Проблему підготовки майбутніх учителів початкових класів обґрунтовано в дослідженнях Т. Довженко, Л. Ткаченко, В. Ушмарової, Л. Філатової, І. Хижняк, Л. Хомич, Л. Хоружої, М. Шкабаріна, А. Шульги та інших.

Загальнотеоретичні аспекти дослідження проблеми життєвотворчості в психологічному та педагогічному контекстах висвітлено в працях відомих теоретиків, а саме: І. Бех, Н. Бібік, В. Майборода, Л. Пуховська, В. Паламарчук, В. Рибалка та ін. У розвідках І. Зверєвої, Ю. Лук'янової, О. Савченко, С. Сисоєвої та інших розкрито проблеми формування загальних, професійних, життєвотворчих умінь і навичок. Соціально-психологічний аналіз останніх присвячено дослідження Л. Сохань, В. Назаренко, Г. Сагач, Г. Єрмакова, В. Шинкарука та інших. Питання «життєвого потенціалу особистості» аналізували В. Андрущенко, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Михальченко, І. Надольний, В. Муляр, В. Пазенок, О. Романовський та інші.

Окремий кластер представляють наукові студії, у яких розкрито

філософський аспект феномену життєвого потенціалу, зокрема в Н. Маринець (Життєвий потенціал: формування та реалізація у трансформаційному суспільстві), соціальний аспект у К. Астахової та Є. Подольської (Освітній потенціал Харківщини). Педагогічний аспект життєвотворчого потенціалу стосується здебільшого питань формування життєвих цінностей та творчого потенціалу. Підґрунтям розробленого дослідження послуговували дисертації В. Нищети (Проблема використання життєвотворчого підходу в контексті вивчення українознавчих предметів старшокласниками із залученням активних методів навчання (методу проєктів)), Н. Устинової (Розвиток творчого потенціалу вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти), С. Хмельковської (Формування творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у процесі фахової підготовки), А. Шадріної (Формування креативного потенціалу майбутнього вчителя засобами загальноправових навчальних дисциплін).

Однак попри накопичений досвід й усвідомлення феномену життєвотворчого потенціалу особистості, питання його формування в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін фактично не розкрито. Потребу в дослідженні означеної проблеми зумовлено й **суперечностями** між:

- об'єктивною потребою суспільства у вмотивованих учителях зі сформованим життєвотворчим потенціалом та недостатньою теоретичною розробленістю цього питання в сучасній педагогічній науці;
- нагальною потребою у формуванні життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів та недооцінкою ролі дисциплін гуманітарного циклу в процесі їх фахової підготовки;
- потребою педагогічних закладів освіти в інноваційних технологіях формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін та недостатнім рівнем їх розробки.

Зважаючи на актуальність проблеми, ураховуючи її недостатню розробленість у сучасній педагогічній науці та необхідність розв'язання

зазначених суперечностей, обрано тему дослідження – **«Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін».**

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертацію виконано як складову частину комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри початкової і професійної освіти «Сучасні освітньо-виховні технології в підготовці учителів» (ДР № 0111U008876) та кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті «Теорія та методика викладання філологічних дисциплін у початковій школі» (РК №0114U003934) Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 7 від 04.12.2015 р.).

**Мета дослідження** – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити технологію формування життєвотворчого потенціалу в учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

**Завдання дослідження:**

1. На підставі аналізу психолого-педагогічної, соціологічної, філософської, методичної літератури розкрити теоретичні питання формування життєвотворчого потенціалу особистості.

2. Визначити критерії, показники й рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

3. Обґрунтувати технологію формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

4. Експериментально перевірити ефективність означеної технології в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

**Об'єкт дослідження** – підготовка майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти.

**Предмет дослідження** – технологія формування життєвотворчого

потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

**Гіпотеза дослідження** ґрунтується на припущенні про те, що успішне формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін може бути забезпечене за умови реалізації науково обґрунтованої технології, яка передбачає організацію освітнього процесу на основі навчальної інформації, урахування педагогічного досвіду та адекватних методів навчання в навчально-дослідницькій та практичній діяльності здобувачів освіти.

Для вирішення поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези дослідження використано комплекс сучасних **методів**:

– *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної наукової й методичної літератури, періодичних педагогічних видань, інтернет-ресурсів, авторефератів, дисертацій, доробку провідних науковців, що дало змогу розробити теоретичні засади формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін;

– *емпіричні*: педагогічний експеримент як засіб перевірки висунутої гіпотези; спостереження, анкетування, тестування, бесіди з метою діагностики стану сформованості компонентів життєвотворчого потенціалу; аналіз творчих робіт здобувачів освіти задля визначення ступеня рефлексії, рівня усвідомлення та підготовленості до планування життя й ефективного життєздійснення; самооцінювання;

– *статистичні*: методи математичної статистики з метою кількісного й якісного аналізу емпіричних даних й оформлення результатів експериментального дослідження.

**Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження** полягає в тому, що:

- *уперше обґрунтовано та експериментально перевірено* технологію формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін та етапи її реалізації

(підготувальний, основний, завершальний); структурні компоненти (розумовий, творчий, життєвий); показники (внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації; бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності; загальні професійні знання; знання про життєвотворчий потенціал; розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу; адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногрупників, адекватна самооцінка); критерії (особистісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний) й рівні сформованості життєвотворчого потенціалу (високий, середній, низький) майбутнього вчителя початкових класів; *визначено* шляхи розвитку життєвотворчого потенціалу в майбутнього вчителя початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, зокрема історії й сучасних реалій, філософії, безпеки існування людини в довіллі, української мови (за професійним спрямуванням), іноземної мови.

- *уточнено* суть понять «потенціал», «життєвотворчість», «життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів»;

- *подальшого розвитку* набули положення щодо оновлення прийомів, форм та методів формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

**Практична значущість результатів дослідження** полягає в тому, що технологія формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів пройшла експериментальну перевірку. В освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів упроваджено й зреалізовано авторську програму педагогічної студії «Формування життєвотворчого потенціалу особистості».

Положення, висновки й рекомендації, розроблені на основі узагальнення дослідницьких матеріалів, *упроваджено* в процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка про впровадження

№01/10-212 від 26.02.2019 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка про впровадження №06/25 від 21.05.2019 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (довідка про впровадження №3321/30/1 від 11.12.2019 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження №1732-33/03 від 13.12.2019 р.).

Матеріали дослідження *можуть використовуватися* в професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти для оновлення змісту лекційних і практичних занять; в організації педагогічної практики; у процесі написання курсових і магістерських робіт; у розробці навчальних програм; у створенні навчальних посібників; у системі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації учителів початкової школи.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення й результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри початкової і професійної освіти; кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті; лабораторії інноваційних технологій початкової освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (2015 – 2020 рр.)

Основні положення і результати дослідження дістали оприлюднення на наукових конференціях різних рівнів:

- *міжнародних*: «Освіта і доля нації. Філософія і педагогіка миру в Україні та сучасному світі» (Харків, 2016); «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2016); «Подготовка учителя начальных классов: проблемы и перспективы» (Минск, 2016); «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2016); «Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук» (Харків, 2017); «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2017); «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017); «Актуальні дослідження в

соціальній сфері» (Одеса, 2017); «Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace» (Sladkovicovo, 2017); «Science of the third millennium» (Morrisville, 2017); «Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів» (Ужгород, 2018); «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2019); «Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах» (Київ, 2020);

• *всеукраїнських*: «Українська освіта і наука в ХХІ столітті: погляд молоді» (Харків, 2016); «Практична філософія і Нова українська школа» (Київ, 2019); «Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського» (Харків, 2019).

**Публікації.** Основний зміст дисертації відображено у 26 одноосібних публікаціях, серед яких: 8 статей у фахових виданнях України, 4 публікації в зарубіжних виданнях (1 стаття та 3 тези конференцій), 13 – у матеріалах і тезах науково-практичних конференцій, 1 – в інших наукових виданнях.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

#### **1.1. Життєвотворчий потенціал учителя як психолого-педагогічна проблема**

Проблема формування та реалізації життєвотворчого потенціалу особистості є актуальною філософською, соціологічною та психолого-педагогічною проблемою. І це не випадково, адже сам феномен «життєвотворчого потенціалу» є динамічним, змінним, залежним від різноманітних чинників: зовнішніх обставин життєдіяльності людини, реального стану соціального середовища (виробництва, політичних відносин, культури, духовності суспільства), у якому розгортається весь життєвий процес особистості. Але життєвотворчий потенціал залежить і від внутрішнього стану особистості. Усім відомо, що добре самопочуття піднімає потенціал особистості, а внутрішня розгубленість – знижує його. Сучасні життєві обставини (соціально-економічне становище, державні негаразди та ін.) впливають на формування «життєвотворчого потенціалу особистості» по-різному. Переважна більшість людей не працює над собою, відмовляється від належної освіти і культурної творчості. Але є люди, які протидіють обставинам і нерідко перемагають, збагачуючи та розвиваючи власний життєвотворчий потенціал, передаючи його в майбутньому наступним поколінням. Такі процеси, як глобалізація, інформатизація, ринкові відносини також впливають на формування життєвотворчого потенціалу людини. Суспільство зацікавлене в розвитку життєвотворчого потенціалу.

Для подальшої теоретичної розробки життєвотворчого потенціалу проаналізуємо поняття «потенціал» та «життєвотворчість».

Термін «потенціал» досить широко використовується в різних наукових



галузях. У зв'язку з цим він не має свого єдиного й однозначного визначення. Так, загальновідомо, що термін «потенціал» походить від латинського «potential», що означає «сила». Уперше цей термін, як спеціальне позначення наукового об'єкта, був використаний у природничо-наукових розробках із фізики. У межах предмета останньої, потенціал означає кількість енергії, яку накопичила система і яку вона спроможна реалізувати в роботі [47, с. 8]. За словником Ожегова «потенціал – це фізична величина, що характеризує силове поле в даній точці» [155, с. 524]. Це електричний заряд, або величина, яка характеризує запас енергії тіла, що перебуває в певній точці силового поля (електричного, магнітного тощо) [36, с. 1087].

У сучасних умовах термін «потенціал» використовується в іншому розумінні, а саме: як «ступінь потужності в якомусь ставленні, або як сукупність засобів, необхідних для чогось; як позначення можливостей і джерел, які є в наявності, і які можуть бути використаними для досягнення певної мети, рішення якогось завдання» [21, с. 440].

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, звернення до словникових видань [36, 56], досліджень науковців [170] засвідчив, що «потенція», «потенційне», «потенційність» визначаються науковцями таким чином: «потенційне» – це те, що відповідає можливості й може бути реалізованим за певних умов; приховане, що може виявлятися та бути використаним за певних умов; «потенційність» – це властива життєвій субстанції тенденція, котра за певних сприятливих умов досягає своєї мети; «потенція» – це можливість, внутрішньо наявна сила, здатність до дії; приховані можливості, здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявлятися за певних умов» [36, с. 902].

Отже, «потенціал» є джерелом, можливостями; сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил окремої особистості, суспільства, держави, що можуть бути використані в певній галузі.

Поняття потенціалу, яке застосовують для характеристики особистості, часто використовується в наукових працях представників-гуманістів, у роботах філософів, педагогів, психологів та ін.

У науковій літературі розглядаються різні види потенціалів: інтелектуальний, комунікативний, моральний (етичний), аксіологічний, творчий, управлінський, трудовий, культурний та ін. Велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, обговорюючи процеси трансформації соціальних інститутів, структури і сил трансформаційних процесів, не можуть обійтися без поняття соціокультурного потенціалу. Поняття потенціалу в межах цього напрямку наукової дискусії вживається у двох різних трактуваннях. По-перше, на макрорівні аналізу можливостей трансформації суспільства, коли йдеться про шляхи й напрями розвитку, перешкоди, обмеження трансформації й життєздатності суспільства. На думку Т. Заславської, рівень соціокультурного потенціалу (складна якісна характеристика життєздатності суспільств), який визначається через його потужність, сучасність і динамізм, відображає специфіку національних культур і їх носіїв – громадян відповідних суспільств і є «комплексною характеристикою порівняльної сили і життєздатності великих соціальних спільностей (держав, регіонів, націй), їхнє розташування на глобальній шкалі розвитку і їх здатності адаптуватися до викликів зовнішнього – економічного, геополітичного і природного – середовища і перетворювати їх у власний інтерес» [80].

Ю. Саєнко виділяє національний потенціал, визначаючи його як «когерентну єдність духовної, соціальної і матеріальної енергетики народу» [205, с. 238]. Основними компонентами якого є вольовий, морально-етичний, інтелектуальний і матеріальний потенціали. На його думку, «життєздатність соціальної системи визначається її культурою – здатністю створювати, трансформувати, вибирати і адаптувати моделі виживання» [205, с. 233].

По-друге, поняття потенціалу використовується на мезорівні аналізу суспільства, що трансформується, коли йдеться про рушійні сили трансформаційних процесів. Наприклад, О. Куценко використовує термін «діяльнісно-структурний потенціал», репрезентуючи його як комплексну

характеристику соціальних акторів з погляду їх ресурсів і здатності діяти: «діяльнісно-структурний потенціал відображає інтеріоризовані акторами активні властивості соціального простору (в їх особистісному, структурному, культурному і фізичному вимірах), які можуть бути реалізовані в їх прагненні до соціальної дії, утвердження, розширення власної свободи» [122, с. 240 – 241].

Отже, соціокультурний потенціал постає комплексною характеристикою культурних, структурних, фізичних ресурсів індивідів, спільнот і соціальних суб'єктів, їх символічним і соціальним капіталом, а також здатністю (готовністю, наміром) діяти.

Досліджуючи проблему з огляду на психологічну науку, слід зауважити, що різні аспекти вивчення особистісного потенціалу є вельми актуальними, причому в наукових працях аналізується як сама проблема розуміння внутрішнього потенціалу особистості та його структури, так і його процесуальні характеристики. Так, аналіз наукових праць К. Роджерса, одного з засновників гуманістичної психології, свідчить про переконаність науковця в тому, що кожна дитина має величезний нерозкритий потенціал творчих можливостей. Через це основне призначення педагога він убачає в тому, щоб сприяти справжньому засвоєнню нового, допомогти дитині «реалізувати потенціал своїх індивідуальних можливостей» [198, с. 165]. Аналогічну позицію займає й американський психолог і психотерапевт А. Маслоу, який, розмірковуючи про природу людських можливостей, стверджує, що в людині наявні, починаючи з моменту її народження, активне прагнення здоров'я, імпульсу до зростання, до актуалізації людських потенцій [139].

Н. Лейтес пояснює потенціал людини як певні психічні передумови, які «не можуть бути реалізовані в цей період часу через свою недостатню розвиненість», що відповідає філософському розумінню потенціалу як прихованих можливостей, резерву особистості й підтверджує необхідність забезпечення його розвитку [125, с. 157]. Отже, за певних умов потенціал людини проявляється в певних вчинках, діях, діяльності людини.

Л. Столяренко і С. Самигін визначають структуру особистості з огляду на структуру людської діяльності, виділяючи на цій основі п'ять основних внутрішньоособистісних потенціалів, а саме: пізнавальний, ціннісний, творчий, комунікативний та художній [226, с. 234].

На думку науковців, гносеологічний (пізнавальний) потенціал визначається, обсягом та якістю інформації, яку має особистість. Ця інформація, як вважають автори, передбачає наявність знань про зовнішній світ (природний і соціальний) та самопізнання особистості, спрямоване на поповнення інформації. Тому пізнавальний потенціал «...містить психологічні якості, з якими пов'язана пізнавальна діяльність людини» [9, с. 235]. Отже, психологи роблять акцент на кількісному та якісному боках зміни показників потенціалу людини в пізнавальній діяльності, а виявлення потенціалу пов'язують із особистісними характеристиками (якостями), які обов'язково повинні бути сформованими в особистості й використовуватися нею для актуалізації пізнання.

Разом із тим, представники психологічної науки зазначають, що і в межах цих великих груп потенціалів, зумовлених певною діяльністю, котрі утворюють особистісний потенціал людини, можливим є більш детальне структурування потенціалів.

Отже, потенціал, закладений у людині, крім того, що може розвиватися за певних умов або залишитися прихованою можливістю, здатний зменшуватися відповідно до згасання процесів пам'яті. Це ще раз підтверджує думку про те, що найефективнішим для розвитку особистості загалом і розвитку потенціалу зокрема, є створення умов під час навчання і виховання особистості, надаючи їй допомогу й підтримку в розвитку свого потенціалу в ранні та молоді роки.

Цінним для нашого дослідження є твердження С. Смирнова і М. Пономарьова про те, що в людини перманентно наявний стан готовності до сприйняття тих або тих подій. Відповідно, зовнішня стимуляція органів почуття – це не поштовх до початку побудови образу, а засіб для перевірки, підтвердження й корекції «так званих перцептивних гіпотез», які, за

С. Смирновим і М. Пономарьовим, «будуються суб'єктом безперервно як засіб здобування інформації з оточуючого світу». Тому «саме пізнавальний рух суб'єкта назустріч світові у формі висування й перевірки гіпотез, сформульованих «мовою» почуттєвих вражень, є початковою ланкою побудови образу» [218, с. 37].

Отже, відповідно до цієї діяльнісної парадигми процес психічного відображення ініціює сам суб'єкт. Цим розкривається його активність і самостійність у пізнавальній взаємодії з довкіллям, а отже, і в поповненні ним власного особистісного потенціалу в особистісному саморозвиткові загалом. Унаслідок саме від особистості залежатиме поповнення й розвиток власної потенційної можливості, а також її вияв за певних умов, які стихійно виникають або спеціально створюються як самою особистістю, так і іншими.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що ключовими моментами розуміння в сучасній психології процесу розвитку потенціалу є те, що він базується на основних психічних процесах (мислення, пам'яті тощо); визначається обсягом і якістю інформації, яку має особистість наразі (пізнавальним досвідом); містить активність, самостійність тощо); розвивається більш продуктивно, якщо актуалізується з ініціативи самого суб'єкта, забезпечуючи цим узаємозв'язок між внутрішніми процесами та їхнім проявом назовні.

Дослідження проблеми особистісного потенціалу в педагогіці має глибокі корені, що засвідчує аналіз педагогічних праць. Значущою є сучасна тенденція у вивченні цього питання, тому з огляду на неї слід звернути увагу й на те, що поряд із подальшим вивченням особистісного потенціалу загалом сьогодні все частіше йдеться про окремі його складники (види). Серед таких складників науковцями визначаються емоційно-вольовий, інтелектуальний, аксіологічний, творчий, життєвий та інші види, які у своїй сукупності забезпечують неповторність і унікальність особистісного потенціалу окремої людини. Зрозуміло, що в кожній особистості закладені потенції, які мають різний прояв, у різних видах діяльності тощо. Отже, життєвотворчий потенціал виступає

видом, складником особистісного потенціалу, на формування якого слід звертати увагу, бо його забезпечення впливає на розвиток особистісного потенціалу загалом.

Так, Г. Левашова досліджує окремі аспекти розвитку аксіологічного потенціалу студентів педагогічного коледжу. Аксіологічний потенціал особистості майбутнього педагога авторка характеризує як складне динамічне особистісне новоутворення, яке синтезує в собі сукупність стійких орієнтацій на базові цінності фаху педагога, ціннісних ставлень особистості до себе, на реалізацію ставлення до майбутньої педагогічної діяльності [17].

У розвідці авторка здійснює результативну, на наш погляд, спробу визначення основних (сутнісних) характеристик аксіологічного потенціалу особистості, виділяючи його когнітивний, емотивний та діяльнісний складники, а також акцентує увагу на двох боках процесу розвитку аксіологічного потенціалу: накопичення й розкриття [17]. Останнє положення видається універсальним як для особистісного потенціалу загалом, так і для окремих його видів. Відповідно і в розвитку життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя можна виділити аналогічні фази розвитку, а саме: накопичення життєвотворчого потенціалу та його розкриття.

А. Шадріна досліджує формування креативного потенціалу майбутнього вчителя. Вона презентує повний цикл розвитку потенціалу як «накопичення – розкриття – вибіркове присвоєння (суб'єктивація) – поповнення – подальше вдосконалення». Науковиця стверджує, що саме в такому вигляді розвиток потенціалу виступає основою стійкого й поступального саморозвитку особистості. А стадія подальшого вдосконалення покладається саме на особистість і пов'язується з самостійною роботою над собою [263].

Л. Ляхощка аналізує виховний потенціал рідної мови. На прикладі методичних праць Івана Огієнка досліджує вплив лінгвістики на формування особистості та розкриває пріоритетні напрями рідномовного виховання учнівської молоді [131].

Р. Цокур зауважує, що потенціал професійного саморозвитку викладача

вишів є внутрішньою за джерелом виникнення й інноваційна за змістом та спрямованістю сила, що виявляє здатність до самоорганізації прогресивних змін у сфері внутрішнього світу його особистості та педагогічної діяльності на шляху досягненн професіоналізму. При цьому структура потенціалу професійного саморозвитку викладача передбачає у складі наявність трьох компонентів: аксіологічного, що є сферою потенціалу ціннісного ставлення; когнітивного – сферу пізнавального ставлення та праксеологічного, тобто сферу його перетворювального ставлення до самого себе як індивіда, індивідуальності, особистості, суб'єкта педагогічної діяльності [256].

В. Вербець зазначає, що феномен духовно-творчого потенціалу студентської молоді в контексті соціального потенціалу набагато ширше й глибше охоплює спектр проблем морально-етичного становлення особистості, її ідентифікації та соціалізації, здобуття освіти та працевлаштування з відповідними змінами економічного, професійного, кваліфікаційного й соціокультурного статусів та актуалізацією її психофізіологічних, соціально-психологічних та духовно-творчих ресурсів. «Духовно-творчий потенціал студентської молоді відображає ступінь сформованості біоенергетичних, інтелектуально-когнітивних, історико-ментальних, соціокультурних, психолого-педагогічних ресурсів цілісної молодіжної когорти суспільства. Сформованість потенціалу особистості репрезентується структурою її вибору загальнолюдських та морально-етичних цінностей у процесі інтелектуально-когнітивної, духовно-творчої діяльності та креативного проникнення у новий соціокультурний простір та час. Розглядаючи чинники формування ресурсного потенціалу молоді, автор зазначає, що існує конкретне соціокультурне середовище, у якому відбувається реалізація особистості. Водночас соціальне середовище насичене відмінностями, до яких можна віднести «вертикальні» виміри, що охоплюють різні історичні періоди, та «горизонтальні» параметри, які відображають функціонування різних галузей духовно-творчого життя суспільства в конкретному соціальному часі й просторі, тому у вертикальному спрямуванні здійснюється не лише соціалізація особистості та досягаються

вищі сходинки соціального статусу, але й змінюються вікові параметри індивіда, то горизонтальна площина створює життєве поле, у якому особистість може змінювати вектор діяльності із варіативним вибором соціальних ролей на основі життєвого плану, потреб та інтересів у самоствердженні, активно розширюючи канали зв'язку з довкіллям» [37, с.15-16].

Слушною є думка В. Мороза щодо підготовки майбутнього вчителя до розвитку творчого потенціалу в молодших школярів на уроках музики, що становить цілісну, багатоструктурну систему, яка відповідає меті, принципам і завданням професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів музики і визначає його готовність до означеного процесу. Для того, щоб «майбутній учитель зміг забезпечити успішний розвиток творчого потенціалу учнів на уроках музики, він має сам вільно орієнтуватися в музично-творчому процесі, розвивати й реалізовувати свій творчий потенціал у діяльності, який передбачає активізацію інтелектуального, емоційно-почуттєвого й вольового розвитку особистості, тобто вкладатися в теоретичну модель: думка – почуття – дія [146, с. 10].

М. Супруненко акцентує увагу на тому, що розвинути творчі здібності школярів неможливо, не сформувавши в них здатність мислити самостійно, це дає їм змогу самостійно здобувати знання, використовувати власний ілюстративний матеріал для підтвердження певної думки, шукати розв'язки задач, формувати власне проблемне поле. Для цього необхідно виховати в учнів «низку характерологічних якостей і емоційно-вольових властивостей (сміливість, рішучість, мужність, оптимізм, прагнення до впорядкування і терпимість до тимчасового безпорядку, принциповість і компромісність, неупередженість у ставленні до невласних ідей, розумну вимогливість до результатів власної праці і скромність у її оцінці, активну життєву позицію, цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність)» [227, с. 10].

М. Костолович аналізує «творчий потенціал підлітка» як «цілісну, змістовно вибудовану й водночас універсальну якість його характеру (вчинків, дій, діяльності, поведінки в соціумі), а за своєю структурою є відкритою до



зовнішніх впливів системою, що дає змогу гармонізувати стосунки підлітка як суб'єкта творчості з об'єктами довкілля шляхом засвоєння соціального досвіду, духовних цінностей, моральних норм суспільства у процесі власного саморозвитку й самореалізації. Активізацію творчого потенціалу підлітків у процесі краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі презентовано як логічно вибудований навчально-виховний процес, що за своєю структурою і спрямуванням передбачає реалізацію творчого потенціалу особистості підлітків у різних напрямках і формах краєзнавчої роботи, які відповідають їхнім віковим можливостям; забезпечення педагогічно сконструйованих комфортних умов для задоволення власних інтересів, освітніх і пізнавальних потреб; самоактуалізацію й самоствердження в учнівсько-педагогічному колективі загальноосвітньої школи завдяки активізації індивідуально й соціально значущої краєзнавчої роботи, зумовленої внутрішніми потребами свідомого й ініціативного досягнення певної мети; зростання інтелектуальної й духовної активності у засвоєнні соціального досвіду, результатом якого є інтелектуально й фізично розвинена, духовно збагачена й морально вихована особистість. Доведено, що провідними функціями ефективної активізації творчого потенціалу підлітків у процесі краєзнавчої роботи загальноосвітньої школи є: систематизувальна, інформаційна, розвивально-виховна, інтегровальна, трансформаційна, корегувальна» [109, с. 10].

Ю. Ледняк звертає увагу на психолого-педагогічні основи використання фольклору у формуванні особистості, зазначаючи, що вони базуються, по-перше, на тому, що «фольклор, як синкретичне мистецтво, допомагає реалізувати завдання гармонійного розвитку почуттів, оскільки впливає передусім на емоційно-чуттєву сферу, пропонуючи не логічні схеми поведінки, а психологічні моделі, утілені в художніх образах, які дитина не просто запам'ятовує та логічно розуміє певні суспільні вимоги та цінності, а переживає їх. По-друге, при використанні фольклору в педагогічному процесі реалізуються принципи природовідповідності та культуровідповідності, забезпечується вчасність і безперервність виховання, здійснюється зв'язок

родинного і громадського виховання. По-третє, діти активно залучаються до реальної людської діяльності та спілкування, тому поєднання у фольклорі творчої та репродуктивної діяльності сприяє формуванню творчої активності особистості» [124, с. 13-14].

Н. Устинова творчий потенціал учителя аналізує як «невід’ємний складник частини сукупної культури фахівця, що містить наявні та потенційні здатності й змоги до створення чогось нового або перетворення пізнаного, як відкритість особистості до змін та самовдосконалення. Водночас творчий потенціал учителя виступає провідним чинником урізноманітнення та розвитку сукупної професійної культури педагога. Авторка вважає, що творчий потенціал вчителя не можна розглядати як статичний. Він динамічний та постійно піддається трансформаціям» [245, с. 7]. На думку Н. Устинової, «процес розвитку творчого потенціалу вчителя містить такі складники: готовність вчителя до творчої педагогічної діяльності; мотивація вчителя до творчої педагогічної діяльності; набуття нових знань, умінь, навичок, професійного досвіду та особистісних якостей; практична професійно педагогічна діяльність вчителя, що водночас є цариною прояву творчих можливостей, і як виток подальшого розвитку та збагачення сукупної професійної культури, а відтак, і творчого потенціалу вчителя» [245, с. 8].

Р. Серьожникова аналізує «творчий потенціал особистості» як «інтегровану властивість самокреативної особистості, яка розв’язує проблеми в процесі перетворення передбаченого результату на підставі самовідрефлексованого минулого досвіду відповідно до реальних дій. Відображенням саморефлексивного аспекту творчості є рефлексивно-інноваційний процес. Творчий педагогічний потенціал майбутнього викладача економіки – це динамічний стан рефлексивного ставлення до себе як самокреативної особистості й своєї поведінки у професійній діяльності відповідно до осмислення педагогічних цінностей» [213, с. 21].

В. Лихвар звертає увагу на те, що «джерелом творчої активності людини є інформаційно-енергетичний обмін, який здійснюється за рахунок

біоенергетичного, психоенергетичного, інтелектуально-інформаційного й мотиваційно-діяльнісного потенціалів людини. Творчість розглядається як пульсація енергії різних рівнів, завдяки чому відбувається перехід від небуття до буття, здійснюється приріст змістовності в бутті й у самому суб'єкті творчості. Системно-енергетичний підхід до творчості дозволяє розглядати її як природне явище, як найвищий ступінь самоактивності буття в його людському вияві. Наголошено, що художньо-творчий потенціал є універсальною, цілісною якістю людини, змістовна визначеність якої виявляється в художньо-творчій діяльності шляхом прирощення матеріально-духовних цінностей та саморозвитку і самореалізації особистості, концентруючи для цього фізичні, психологічні й духовні ресурси. Це діяльність в галузі мистецтва, особливістю якого є відображення реальності в художньо-образній формі. Художньо-творчий потенціал молодших школярів є багаторівневою функціональною системою, котра виявляється у творчій активності особистості в галузі образотворчої діяльності, зумовлена рівнем розвитку природних задатків і творчих здібностей учнів, особливостями чуттєвого сприймання, інтелектуальною активністю, інтересами і внутрішніми потребами та творчою ініціативою у їх взаємодії. На основі багаторівневості художньо-творчого потенціалу молодших школярів убачається доцільність організації відповідного педагогічного забезпечення, яке стимулювало б розвиток творчих здібностей учнів» [128, с. 7 - 8 ].

С. Хмельковська доводить, що «творчий потенціал учителя іноземних мов є інтегративним утворенням, сукупністю ув'язаних у систему природних та набутих якостей, що проявляються через здібності, уміння, психічні процеси, способи мислення та діяльності, і дозволяють фахівцю нестандартно розв'язувати навчально-виховні завдання, спрямовані на формування творчої особистості вихованців, набуття ними в найбільш ефективний спосіб максимального результату в навчанні. Означена сукупність якостей є результатом природної й соціальної активності, що стимулюється певними умовами і зовнішньо проявляється у праці або доцільній діяльності. Специфіка творчого потенціалу вчителів іноземних мов полягає в

домінації комунікативних здібностей як одного зі складників творчого потенціалу особистості вчителя» [253, с. 7 ].

В. Воєводін стверджує, що «творчий потенціал у сфері мистецтва – це універсальна якість, яка відображає міру можливостей актуалізації сутнісних сил особистості цілеспрямованій художній діяльності. Творчий потенціал майбутнього музиканта-виконавця має певну структуру, змістову визначеність і відкритість у бік гармонізації відносин зі світом шляхом прирощення духовних цінностей, саморозвитку і самореалізації. У структурній організації творчого потенціалу майбутнього музиканта-виконавця взаємодіють мотиваційний, емоційний, інтелектуальний, комунікативний та операційний компоненти, які діють як єдиний механізм, спрямований на досягнення визначеного результату» [44, с. 9].

І. Форостюк визначає «творчий потенціал як інтегративну цілісність природних задатків, особливостей пізнавальної діяльності та соціальних надбань людини, яка забезпечує їй змогу реалізуватися у творчій діяльності. Творчий потенціал розвивається поступово, поетапно, через збагачення творчого досвіду, систематичного спрямування на творчу діяльність, виховання потреби у творчості. Основою для організації процесу розвитку потенціальних творчих якостей студентської молоді є українське народне мистецтво. Автор стверджує, що виховні можливості народного мистецтва в розвитку творчого потенціалу студентів знаходяться в одній площині з виховною роллю університетів. Загалом усі види мистецтва втілюють художньо-естетичне бачення світу, розвинену уяву й фантазію, образне мислення, без яких неможлива творчість. Особистість стає творчою безпосередньо в процесі оволодіння культурою та подальшої культуротворчості, що найбільш реально втілюється в галузі народного мистецтва» [251, с. 9].

А. Ковінько виокремлює «психолого-педагогічні особливості розвитку творчого потенціалу молодших школярів: розвинена творча уява, скерована на створення нових образів; здатність до моделювання нових оригінальних об'єктів та ситуацій; підвищена сенситивність до нового, здатність надавати

новим знанням емоційного забарвлення, виявляти естетичні почуття в процесі пізнання; відмінна пам'ять, що є запорукою ефективного творчого мислення. Резюмує, що арт-терапія відкриває простір для творчих пошуків вчителя, оскільки сприйняття і обробка образної інформації мають рівнозначну цінність і доповнюють одна одну. Засоби арт-терапії допомагають формувати особистість молодшого школяра, його світогляд, життєві стратегії та сценарії, навчаючи дитину бути творцем власного життя» [103 с. 6 - 7]

Для сучасних психолого-педагогічних досліджень характерним є широкий спектр використання поняття потенціалу (виховний, духовний, освітній, творчий тощо), при чому «актуалізація будь-якого з них прямо чи опосередковано впливає на розвиток і формування особистості» [149, с. 5]. На основі цього, О. М'ясоєдова об'єднує всі «потенціали, що розглядаються в педагогічному аспекті, єдиним терміном – педагогічний потенціал, доводить правомірність його трактування з позицій системного підходу й виділяє щонайменше три типи педагогічного потенціалу: потенціал, що самоактуалізується; потенціал, що частково самоактуалізується; потенціал, який актуалізується внаслідок створення додаткових умов» [149, с. 5].

Ураховуючи, що педагогічний потенціал будь-якої системи О. М'ясоєдова визначає як «єдність її кількісних і якісних педагогічних можливостей, які актуалізуються як унаслідок її саморозвитку, так і під час створення сприятливих зовнішніх умов» [149, с. 6], можна констатувати, що життєвотворчий потенціал особистості є частковим випадком прояву й розвитку педагогічного потенціалу особистості вчителя і є основою його творчої діяльності.

Останніми роками в педагогіці спостерігається зацікавленість дослідників до подальшого вивчення проблеми особистісного потенціалу, шляхів і умов його вдосконалення, адже зрозумілим є інтерес до пошуку шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу, дієвим і визначальними чинниками якого виступають особистість вчителя і учня. Особливу увагу науковці звертають на пошук шляхів у створенні зовнішніх умов для забезпечення

ефективності процесу формування й розвитку особистісного потенціалу.

Так, В. Долгунов досліджує організаційно-педагогічні основи підвищення особистісного потенціалу школяра. «Вивчення й зміни особистісного потенціалу, творчих здібностей науковець пов'язує саме з прагненням учнів до самовдосконалення, тобто «до підвищення свого потенціалу», а також зі створенням педагогічних умов, за яких найбільш успішно відбувається їх особистісний саморозвиток і самостановлення. Серед них автор називає диференціацію й індивідуалізацію навчання й виховання; удосконалення освітнього процесу шляхом раціонального сполучення традиційних та інноваційних форм і способів навчання, спрямованих на реалізацію технології особистісно орієнтованої освіти, виховання активної, творчої, самостійної особистості, яка саморозвивається, самоактуалізується» [69, с. 6].

О. Попова, характеризуючи творчий потенціал як невід'ємну професійну якість інженера, що забезпечує продуктивні результати у створенні нових технічних об'єктів, визначає її «особистісною якістю, притаманною людині, яка отримала вищу технічну освіту й засвоїла її як особистісну професійну й культурну цінність» [170, с. 6].

Л. Себало зазначає, «що життєтворчість особистості сприяє збільшенню ступеня участі всіх громадян у соціальному житті, розвитку особистості, здатної свідомо і творчо визначати та реалізовувати особисте життя. Життєтворчість – особлива, вища форма виявлення творчої природи особистості, що сприяє самостійному вибору особистістю стратегії життя, розробці життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, що дозволяють реалізовувати особисте життя розвивати свою індивідуальність, розбудовувати життєвий ціннісний простір, вирішувати складні життєві завдання, набувати і виконувати соціальні ролі, заклавши успішність розвитку всієї життєвої компетентності, ефективність життєдіяльності особистості» [208, с. 170].

З погляду сучасних науковців розкриття потенціалу особистості залежить від її активності як специфічної самореалізації потенційних можливостей.

Визначальні чинники такої активності – здібності, інтереси, мотиви, соціальне оточення. Механізм саморозвитку суб'єкта діяльності К. Абульханова і Т. Березина пов'язують із процесом, у якому людина постійно прагне вийти «за власні межі», перевершити себе, розкрити свій невичерпний потенціал. Автори стверджують, що основний потенціал саморозвитку діяльності людини, його стосунків закладений насамперед в індивідуальності кожного [4]. Саме тому, як діяльнісні категорії, В. Слободчиков виділяє ланцюжок «ресурс – потенціал – дія – умова – мета», у якій перші три елементи виявляються суб'єктом, три останні – об'єктом, а три середні – засобом діяльності. Водночас потенціал розглядається як «структурований ресурс певної потужності, джерело можливої дії» [217, с. 48], котре може бути розкрите через потреби та потяги. З огляду на це, А. Деркач і В. Зазикін вважають, що особистісний потенціал «містить не лише потенційне в особистості (здібності, природно-обумовлені професійно важливі якості, позитивні спадкові чинники), але й систему постійно оновлюваних ресурсів, які примножуються – інтелектуальних, психологічних, вольових, що сприяє прогресивному особистісному і професійному розвитку» [66, с. 226]. Є. Зав'ялова підсумовує, що «особистісним потенціалом є сукупність особистісного ресурсу й рівня розвитку самопізнання, які забезпечують процес саморегуляції та самореалізації в змінених умовах існування» [79, с. 58].

У соціально-педагогічному контексті потенціал особистості, на думку В. Ігнатової, – «це сутнісна видова характеристика людини, яка є сукупністю природжених і набутих здібностей суб'єкта щодо навколишньої дійсності, котрі визначають норму його можливого реагування на соціально-педагогічні умови. Потенціал особистості має об'єктивну спрямованість залежно від потреб особистості та ціннісних орієнтацій і реалізується в діяльності» [87, с. 7].

Як вважає Д. Леонт'єв, «поняття особистісного потенціалу – базова індивідуальна характеристика, стрижень особистості. Особистісний потенціал відображає міру подолання особистістю заданих обставин, зрештою, подолання нею самої себе, а також міру зусиль, які додаються особистістю щодо роботи

над собою і над обставинами власного життя» [127, с. 57 – 58].

Отже, особистісний потенціал – це комплекс духовних властивостей, який дає людині змогу ухвалювати рішення й регулювати свою поведінку, з огляду насамперед на внутрішні уявлення й критерії.

Різні автори пропонують різні показники особистісного потенціалу: особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; свідомість життя; життєстійкість у складних обставинах; готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову невизначену інформацію; постійна готовність до дії; особливості планування діяльності; тимчасова перспектива особистості та ін. Зазначені показники є несуперечливими, вони доповнюють один одного.

З огляду на це, людський потенціал – головна рушійна сила суспільного прогресу. Він формується на підставі тісного впливу і взаємодії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників (сім'я, економіка, суспільні стосунки, зв'язки та ін.). Особливе місце серед цих чинників посідає держава з притаманними їй широкими можливостями й важелями впливу на людину. Цей інститут несе відповідальність щодо створення й підтримки сприятливого соціального клімату, іншими словами, відповідальність за сприятливі умови життєдіяльності людини. Тому структурно поняття людського потенціалу має два рівні: базовий, куди входять фізичне, психічне, соціальне здоров'я людини, і діяльнісний – її фізіологічний, психологічний, інтелектуальний, соціальний і культурний потенціали.

Проте компоненти потенціалу особистості дослідники класифікують переважно за трьома основними групами:

- фізичний, розумовий, етичний;
- тіло, розум, душа;
- тілесний, розумовий, духовний;
- професійно-кваліфікаційний, психофізіологічний, мотиваційний;
- психофізіологічний, виробничо-кваліфікаційний, особистісний;
- фізичний (тіло), психо-соціальний, духовний [43, с. 44 – 47; 265, с. 77; 266, с. 34 – 35].



Отже, аналіз наукових праць дозволив визначити особистісний потенціал як потенційну можливість, що за умови внутрішніх зусиль особистості й зовнішніх, спеціально створених умов, може бути зреалізована в певній діяльності. Особистісний потенціал потребує формування й розвитку, що відбувається за певними стадіями або етапами (накопичення – розкриття – поповнення – подальше вдосконалення), адже без забезпечення цього процесу потенціал може залишитися лише прихованою змогою. Установлено, що особистісний потенціал може мати різні види, одним з яких є життєвотворчий потенціал, що потребує визначення сутності цього феномену.

Життя індивіду у своїх просторово-часових характеристиках є єдністю абстрактно-антропологічних і культурно-історичних визначень. Антропологічний аспект відображає процес здійснення життєвого циклу як такого, тобто послідовність вікових фаз індивідуального розвитку людини від народження до смерті. У цьому аспекті життя розглядається як психофізіологічна еволюція організму протягом біологічного часу. Але антропологічні характеристики індивідуального буття людини є культурно-антропологічними, бо в дійсності життя будь-якого конкретного індивіда здійснюється в певну історичну епоху, в умовах певного типу культури, за допомогою сукупності суспільних відносин і засобів діяльності, тобто соціально. Культурно-історичні чинники визначають не лише зміст, але і форми життєздійснення індивіда, тому кожне людське життя є феноменом культури. Воно – фрагмент епохи, дитина свого часу, бо «час захоплює за собою кожного, хоче він того, чи ні, визначаючи і утворюючи його» [52, с. 11].

Для конкретно-психологічного дослідження постає питання про початок життєвотворчості в онтогенезі: коли і яким чином починається життєвотворчість? Оскільки мова йде про конкретне життєздійснення людської істоти, то сама поява на світ є вже результатом «виробництва життя» її пращурів, адже перед тим як початися соціально в процесі соціалізації, індивіду необхідно з'явитися на світ, тобто початися природним чином. У цьому його природному початку втілена безкінечність роду, єдність

перерваного і безперервного. Дитинство індивіда – це формування соціально-природних передумов для майбутнього творення свого життя. Уже в дитинстві з'являються зародкові духовні і духовно-практичні форми життєвотворчості – мрії, прагнення, бажання, плани та інші довільні форми. Але якісний стрибок у формуванні здібності до життєвотворчості відбувається в підлітково-юнацькому віці, коли головним психічним новоутворенням особистості є потяг до самоствердження та орієнтованість на майбутнє. Людина в юному віці має великий потенціал задумів. А для початку життєвотворчості повинен бути саме життєвий задум, у якому в згорнутому вигляді міститься все життя, якому судилося здійснитися. У цей період відбувається формування загальної установки на початок, кристалізується загальна готовність до того, що в недалекому майбутньому повинно відбутися. Важливість цієї прелюдії життєвотворчості очевидна, а небезпека в тому, що період очікування або пошуків життєвого покликання може затягнутися. Безпредметність бажань і мрій про майбутнє «без вигляду» зазвичай змінюється поступовою концентрацією життєвого задуму, у якому конкретизуються найважливіші потреби особистості, її прагнення, бажання, мрії, фантазії, надії й утілюється первинне сприйняття і відчуття сенсу життя. Кожен життєвий проект неможливий без глобальних світоглядних орієнтирів, які виконують також роль критеріїв для самооцінки особистістю своїх соціальних і духовних життєпроявів. Найважливішим із критеріїв постає розуміння сенсу життя – як людини взагалі, так і свого особистого призначення у світі. Саме усвідомлене покликання надає доцільності, осмисленості й перспективності життєвому шляху особистості. Усвідомлення свого покликання – фундаментальний життєвотворчий акт особистості, акт універсального самовизначення. Покликання у поєднанні з магістральними життєвими цілями визначає духовно-психологічну спрямованість особистості, її ідеальну самопроекцію в майбутнє, що складає перспективну смислову вісь майбутнього життєвого шляху. Світоглядним оформленням покликання особистості постає її життєва програма – своєрідне «робоче креслення» індивідуального життя, яке є

універсальним алгоритмом самореалізації особистості, що регулюється основними принципами світовідчуття і спрямований на досягнення життєвих завдань. Для особистості реалізація свого життєвого покликання і складає головний, якщо не єдиний, зміст життя, що вимагає граничної самовіддачі.

Л. Сохань та В. Шинкарук розглядали життєвотворчість як спосіб самореалізації особистості. Вони вважали, що реальний розвиток особистості в напрямі до творчої індивідуальності, тобто соціально розвиненої, свідомої особистості з усім багатством її власного внутрішнього світу, здійснюється в безпосередній взаємодії життєвих умов із чинниками суспільного життя як цілого. Лише в єдності це є реальним життєвим середовищем індивіда. Частина цієї об'єктивної реальності – об'єктивований світ людської життєдіяльності, зовнішні обставини життя індивіда, які утворює сама людина. Насправді це процес творчий, бо в ньому людина реалізує себе як обдарована свідомістю і волею істота [78].

Здатність індивіда до самоактуалізації – його родова риса. С. Батенін зазначає, що «рід стверджує себе через багатство різноманітних індивідуальних відмінностей людей» [16, с. 25], а вони набувають особистісного змісту лише в родовому бутті. Але це ще не вказує на те, що особистість оволодіває соціально бажаним змістом її самореалізації. Г. Гегель говорив, що «індивід спочатку в собі рід, але для себе він не рід» [50, с. 230]. Розвиток від «у собі» до «для себе» спирається не лише на психічний механізм наслідування, організований спеціально виховний процес, але й на активну самореалізацію, без якої не досягається бажаного для суспільства результату.

Внутрішнє протиріччя життєвотворчості важко проаналізувати в поняттях, але воно може бути представлене в «кінцевих межах»: якщо дається повний простір реалізації себе поза обставинами, які чинять опір, – життєвотворчість неможлива; якщо мова йде про реалізацію у зовнішньому для особистості матеріалі, – вона також неможлива як життєва, а тому і як творча. Це протиріччя засвідчує необхідність інтерпретації особистості не лише в термінах соціалізації, хоча її розвиток пов'язаний із протиріччям особистості та

суспільства (індивідуального та універсального боків буття людини).

Протиріччя особистості й суспільства розв'язується як утвердження життєвості й в особистості, і в суспільстві. Саме розвиток особистості розширює коло суспільної життєвотворчості. Л. Буєва стверджує, що з самого початку «для розвитку особистості безпосереднє значення мають не загальні види праці, а передусім особистий вид життєдіяльності, його форми, те, яку участь бере особистість у соціальній діяльності та в яких видах» [30, с. 190].

Розрізняють два сценарії розвитку життєвотворчості за їхньою роллю в суспільстві. Перший пов'язаний з перетворенням всіх видів діяльності суспільства в такі, де особистість набуває життєвого сенсу. Якщо немає протиріччя праці та насолоди, робочого та вільного часу, зовнішнього та внутрішнього прийнятого, то самореалізація у сфері суспільної праці набуває характеру життєвотворчості, породжуючи відповідний суб'єкт. Водночас відсутність протиріч є наслідком розвитку творчого ставлення до праці і її соціальних умов. Творчість як життєвотворчість – головна умова поєднання праці та насолоди, вона для людини не лише вища форма її діяльності, але і вища форма життя [270, с. 12].

Інший бік життєвотворчості пов'язана з тим, що і для вищого синтезу життя і діяльності залишається «різниця між життям кожного індивіду, оскільки вона є особистою, і його життям, адже вона підпорядкована тій чи іншій галузі праці та пов'язаним з нею умовам» [137, с. 77]. У цьому разі постає питання про повноту самореалізації в кожній окремій сфері життєдіяльності, а в історичній перспективі про подолання цієї соціальної різниці.

З огляду на явище життєвотворчості, виходимо не з абстракції окремого індивіда, певної його ізольованості, а із єдності його сутності та існування. Аналіз культурних форм такої функціональної суспільної системи дозволяє здійснити сходження від абстрактно-часткової репрезентації людської сутності до повноти людського життя. На цьому рівні розкривається єдність діяльності та особистості, культури та життя, відбувається становлення людської діяльності як самодіяльності. Тим самим розкривається індивідуально-

універсальний характер творчої діяльності.

Спрямованість особистості – інтегральний показник її залученості, у життєвий процес людини, беручи за основу ціннісні орієнтації, вона визначає основну лінію життя особистості як своє практично-життєве втілення. Саме життєве зусилля в певному стійкому напрямі засвідчує про направленість особистості.

Здібності впливають на вибір певного життєвого масштабу тієї або тієї направленості, на світоглядний рівень. Самі ж здібності формуються й розвиваються лише в діяльнісному відношенні до предмету потреб, вони «виражають не лише генетичні можливості, але й істотні сили людини» [65, с. 94]. Нові потреби (як внутрішня необхідність, як потреба індивіда, його життєствердження) породжують і нові здібності як засоби й форми регуляції діяльності.

Із творчістю пов'язані не всі здібності, хоча всі вони належать до її умов. Творчість – це цілісна напруга і реалізація особистості, що ні в якому разі не означає наявності певної спеціальної творчої здібності. Широке використання терміну «творчі здібності», як і багато інших поєднань, зі словом «творчий» досить умовне.

Творчість збагачує буття новими предметними формами та духовними надбаннями. Творчість додає до об'єкта світу реального буття такі нові форми, предмети, ознаки, духовні цінності, яких раніше не було. У творчості відбувається пластичне перетворення об'єкта, а також внутрішнього світу, інтелектуальної енергії, духу суб'єкта у світ реальних речей, ідей, думок, теорій [249, с. 481 – 487].

Певні навички, окремі вміння і властивості не визначають творчості. Творчість – швидше, синтез здібностей. Б. Додонов зауважує, що «існує не унікальність окремих характеристик особистості, а унікальне їх поєднання» [68, с. 285]. Таке поєднання менш за все залежить від логіки предмету або відношень, а більш всього від індивіда як суб'єкта життєвих відношень (діяльних, комунікативних, пізнавальних). На цьому унікальному поєднанні

засновані якісні відмінності людей здібних, талановитих і геніальних. Ю. Кочкаров пише: «Це так з точки зору зовнішніх ознак. А якщо розглянути глибше цю проблему, то у звичайних людей насправді є все, що й у геніальної людини, окрім однієї, «сущої дрібниці» – самої геніальності» [111, с. 52].

У процесі життя особистість залучається в суспільство під впливом різних ситуацій індивідуального життя: певні явища, факти, події, вчинки в її особистій біографії, її життєвий досвід. Особливе у самореалізації може бути розкрито через ті її сторони, які є моментами її звернення на суб'єкт. Це такі поняття, як самоуправління і саморегуляція, що характеризують в поведінкових актах психологічний механізм самовпливу, внутрішнього володіння собою.

Як зазначала К. Абульханова-Славська, «чим більше суб'єктивне виступає в якості об'єктивного регулятора життя суб'єкта, тим менш гострим стає протиріччя між внутрішнім і зовнішнім» [2, с. 217], тобто між «душевеним» та практичним життям самого суб'єкта. Саме ці протиріччя і є однією з умов творчості як в соціально-масових, так і в спеціальних формах (мистецтво, наука, техніка, педагогіка і т.д.).

Трудова сфера самореалізації – основна сутнісна сфера не лише у філогенезі, але і в індивідуальному життєвому шляху; поза її межами як соціально важливої детермінанти людської діяльності і спілкування здібності не синтезуються в сутнісні якості особистості. Саме тому, особистість, що сформована переважно в аспекті підготовки до життя, у навчально-освітній і виховній діяльності, хоча в ній присутня абстрактна трудова направленість, залишається відносно незавершеною навіть у тих випадках, коли ця діяльність триває досить довго.

Серед дозвільних форм самореалізації важливе місце займають ті, де аматорська творчість тісно переплітається з розвитком операційно-трудових навичок. Дозвільні форми самореалізації мають значний вплив не лише на форму самовираження особистості (на її індивідуальний стиль життя), але й досить часто впливають на життєві орієнтації, коло спілкування й установки, на людей загалом, позначаються на самовизначенні особистості (світоглядно,

професійно, статусно).

Творчість тісно пов'язана із гармонійністю і всебічністю – тими якостями особистості, які забезпечують безмежність її суттєвої самореалізації. За своєю суттю людина невичерпна, якщо вона сама себе не обмежує, перетворюючи засоби життя в індивідуальну мету, окрему сторону або форму життєдіяльності в єдиний спосіб життя.

Важливою умовою і засобом самореалізації особистості є спілкування. Його сутність – «обмін думками, почуттями, емоціями, переживаннями у процесі або поза спільною діяльністю людей» [14, с. 167]. У спілкуванні відбувається становлення досвіду особистості, духовне саморозширення свого і творення «чужого» життя. У процесі спілкування відбувається обмін соціальним і життєвим досвідом між людьми, у цьому соціальному процесі люди духовно творять одне одного.

Життєвотворчість полягає не у формах життя безпосередньо, а у формах культури, які є смисловими моделями життєвих відношень, їх зв'язків, тому «основна лінія індивідуального людського життя – це освоєння людської культури, перетворення загальних форм культури в індивідуальну культуру» [224, с. 229]. При цьому мова йде не про духовну культуру саму по собі. Культура неможлива без постійного перекладу предметно-практичних відношень у ціннісно-смислові. Такий переклад і є мовою культури. На ньому й виростає життєвотворчість, яка неможлива без розширення «смислового простору» життя, сенсу людського буття, значення життєвого світу для людини.

Л. Сохань та В. Шинкарук зазначають, що «життєвотворчість – це перетворення суб'єктом свого життєвого світу, яке здійснюється як через зміну об'єктивної реальності життя особистості – досягнення статусів, засвоєння нових соціальних ролей, формування кола спілкування та ін., так і через створення особистістю свого внутрішнього світу і насамперед усвідомлення сенсу та мети життя» [78, с. 229].

Таким чином, життєвотворчість як «предметність» має не стільки речові

результати, скільки смислові, зреалізовані, у тому разі й у речових життєвих формах, оволодіння якими забезпечує безперервність спонукань до творчості, одухотворення процесів життєдіяльності, розвиток сенсу життя. Культура дозволяє особистості не розчинятися в частковій діяльності або спілкуванні. Долучаючись до смислового контексту культури, людина утворює своє життя як суспільне. Життєвотворчість – процес багатогранний. Це і творення людиною свого життя, формування суспільних і міжособистих відношень, це утворення соціальних інститутів, які керують суспільними відношеннями і регулюють соціальну поведінку людей, це виховання, навчання й утворення учасників суспільства, соціальні процеси, у яких кожен постає і об'єктом, і суб'єктом. І чим активніша і багатобічна особистість занурюється в ці форми діяльності, тим більш всебічно розвиненою вона повинна бути.

Вивчення сучасних напрямів дослідження в педагогіці як сукупного особистісного потенціалу, так і окремих його видів дає підстави для більш детального аналізу педагогічних аспектів формування життєвотворчого потенціалу особистості. У педагогічній діяльності життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя займає особливе місце. Адже лише неформальне, життєвотворче ставлення до своїх професійних обов'язків, до інших учасників педагогічного процесу під час реалізації професійних функцій може забезпечити позитивні результати. Ми вважаємо, що життєвотворчість у педагогічній діяльності – обов'язкова умова, яка повинна бути притаманна діям і вчинкам кожного представника педагогічної діяльності.

Щоб з'ясувати сутність і структуру життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя, необхідно звернути увагу на сутність поняття «життєвотворчий вчитель». Сучасний педагог – фундаментально освічена людина, здатна гнучко перебудовувати напрям і зміст своєї професійної діяльності, яка самотійно працює над власним розвитком, підвищенням освітнього й культурного рівнів, уміє самотійно набувати необхідних для професійної діяльності знань, умінь і навичок, критично мислить, володіє стійкою системою мотивів і потреб соціалізації, здатна активно й творчо діяти



та передавати свої знання та вміння наступним поколінням.

Майбутній учитель передусім має бути професіоналом у педагогічній діяльності, він «повинен цілеспрямовано здійснювати загальну освіту і розвиток вихованців. Характерною особливістю його професійної свідомості має бути зосередженість мислення на педагогічних проблемах, бачення педагогічного процесу як цілісного явища, центральне місце в якому належить особистості дитини, розвитку її життєвотворчого потенціалу. У сучасних умовах існує гостра потреба суспільства в тому, щоб його члени навчилися адаптуватися до швидких соціально-економічних змін, тому формування в людини творчого ставлення до навколишнього світу і його пізнання, а разом із тим і пізнання себе у світі, визначення власної життєвої позиції є надзвичайно важливим» [51, с. 5 – 8].

Отже, кожен майбутній учитель повинен розвивати в собі потребу в цілеспрямованому й систематичному самовдосконаленні себе як творчої особистості, розвивати професійні вміння, допомагати своїм вихованцям відкривати власний життєвотворчий потенціал, який стане в майбутньому джерелом щастя та самовдосконалення, основою до розвитку суспільства в майбутньому.

На сучасному етапі розвитку суспільства та існування педагогічної професійної групи вже не викликає сумнівів твердження про життєвотворчу працю вчителя. І це є не побажанням, а вимогою до сучасного вчителя, адже не володіючи життєвотворчістю, не можна її сформувати в учнів. Проте розумовий вид праці вчителя ще не означає її життєвотворчості. Без спеціальної підготовки, знань, які є відображенням узагальненого соціального досвіду, нагромадженого попередніми поколіннями, педагогічна творчість, крім як на рівні спроб і помилок, є неможливою. Тільки ерудований, спеціально підготовлений педагог на основі глибокого аналізу ситуацій й усвідомлення сутності проблеми шляхом креативної уяви та мисленнєвого експерименту здатний знайти нові оригінальні інноваційні шляхи і засоби її вирішення, діяти у нестандартних ситуаціях практичної педагогічної діяльності.

З певними аспектами дослідження погоджуємося, але пропонуємо свою схему реалізації життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів, яка може відбуватися в такій послідовності: дослідження особистих можливостей – усвідомлення власної сили та спрямування потенціалу – самопізнання себе як носія надбань цивілізації, що є основою до розвитку суспільства – апробація певних шляхів реалізації власних здібностей, умінь та навичок на практиці.

Формування та реалізація поняття «життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя» відбувається передусім в царині вищої освіти, яка дозволяє реалізувати набуті через шкільну освіту, сімейне виховання, самоосвіту та соціальне середовище здібності та вміння, одночасно закладаючи міцний фундамент для саморозвитку та самореалізації на подальші роки. Звернення до змісту цього поняття виявляється досить актуальним і виправданим, бо головним суб'єктом майбутнього суспільства має стати «клас інтелектуалів», які володіють науковими знаннями та моральними настановами.

Аналіз праць науковців [75; 36; 215], присвячених проблемі життєвотворчості, дозволяє стверджувати, що в різних дослідженнях виділяються такі складники життєвотворчої особистості: прагнення до розвитку, духовного зростання; здатність дивуватись під час зіткнення з новим; ентузіазм; здатність до самовираження і самоствердження; уміння повністю орієнтуватись у вирішенні проблеми; спонтанність, оригінальність, здатність до швидкого набуття нових знань, чутливість, сприйнятливність до нового; здатність легко долати життєві бар'єри та перешкоди, відступати, відмовлятися від своїх думок, здатність відкидати несуттєве, другорядне, готовність напружено й важко працювати; здатність створювати складні структури з елементів, здійснювати синтез, аналіз, диференціювати явища; внутрішня зрілість, скептичність, сміливість до подолання тимчасового хаосу, відсутності порядку; прагнення довго залишатись наодинці, ствердження власного «Я», здатність зберігати впевненість в умовах невизначеності та інші. Звичайно, така значна кількість якостей, які відтворюють сутність життєвотворчої особистості,

потребує певної диференціації та класифікації.

Аналіз наукової літератури дозволяє вважати більш повною типологію творчих особистостей, запропоновану О. Лук. Поклавши в основу класифікації такий критерій як спосіб перекодування інформації, науковець виділив шість типів творців: «художники і скульптори (просторово-зорова інформація); письменники і журналісти (словесно-образна інформація); математики-кібернетики (абстрактно-цифрова інформація); музиканти (образно-звукова інформація); інженери і винахідники (конструктивно-технічна інформація); педагоги та організатори підприємства (соціально-комунікативна інформація)» [54, с. 48].

Досліджуючи особливості педагогічної діяльності, В. Андрєєв виділяє такі типи творчих особистостей: теоретик-логік, теоретик-інтуїтивіст, практик, організатор та ініціатор. На думку науковця, теоретик-логік характеризується здатністю до широких узагальнень, класифікації та систематизації інформації. Люди цього типу чітко планують свою творчу роботу, для них характерною є висока обізнаність та інтуїція. Теоретик-інтуїтивіст – це тип творчої особистості, для якої характерними є здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, виявлення фантазії та творчої уяви. Представники цього типу творчих особистостей є, як правило, великими винахідниками, авторами нових концепцій, шкіл і напрямів. Практик характеризується як тип творчої особистості, котрий завжди прагне до експериментальної перевірки своїх нових гіпотез. Організатор володіє високим рівнем здібностей щодо організації колективу для розробки й виконання нових завдань. Під керівництвом таких людей створюються наукові школи і творчі групи. Ініціатор, на думку науковця, — це «тип творчої особистості, для якого характерні ініціатива і натхнення, особливо на початкових етапах розв'язання нових творчих завдань» [11, с. 87].

Вітчизняною та зарубіжною наукою накопичено певний досвід [7; 96; 214] у розробці основних теоретичних передумов проблеми формування творчої особистості педагога. Серед важливих пріоритетних якостей творчої особистості вчителя науковці виокремлюють такі:

- **Прагнення до самореалізації.** Одна з вищих потреб особистості, яка виявляється в реалізації власних творчих сил і здібностей, у постійному зростанні та збагаченні власних внутрішніх можливостей, у підвищенні своєї професійної діяльності, в орієнтації на загальнолюдські цінності.

- **Захоплення справою як покликанням.** Висока зацікавленість справою, якою займається людина, ототожнення себе зі своєю справою, глибока задоволеність нею і, разом з тим, постійна готовність удосконалювати справу.

- **Аутентичність особистості.** Щира та відверта позиція щодо ставлення до себе та інших, небажання ховатися за умовними масками, ховати свої спрямування, думки і переконання, власні індивідуальні особливості.

- **Незалежність щодо суджень.** Здатність особистості до висловлювання власних суджень, не пристосовуючись до думки інших; повна самостійність в оцінках.

- **Упевненість у власних силах.** Оцінка своїх сил і можливостей адекватна досвіду: вибір цілей і задач, які людина здатна вирішувати на високому рівні якості, відсутність невиправданої тривожності під час вибору та реалізації цілей.

- **Індивідуальність і гнучкість.** Здатність до самостійної постановки цілей, а також зміни їх залежно від умов діяльності, вести інших за собою, бути оригінальним і неупередженим під час вирішення проблем, які виникають.

- **Критичність і високий ступінь рефлексії.** Постійна увага до адекватності власних дій і вчинків, нетерпимість до недоліків і непродуманих рішень, уміння вчитися на помилках, постійний аналіз та осмислення власної діяльності.

- **Дитяча сприйнятливості і відкритість у ставленні до нового.** Поєднання зрілої думки з дитячою свіжістю сприйняття.

Дослідженням проблеми творчої особистості педагога в Україні займаються вчені Н. Кічук, С. Сисоева, які вважають, що творча особистість учителя характеризується спрямованістю на творчість, інтелектуальною

активністю. Учені формують такі найважливіші риси педагогічної креативності (здатності до творчості): пошуково-проблемний стиль мислення; проблемне бачення; розвинена творча уява, фантазія; специфічні особисті якості (допитливість, самостійність, цілеспрямованість, готовність до ризику), а також специфічні провідні мотиви (творчий інтерес, захопленість творчим процесом, прагнення досягти результату, необхідність реалізувати себе).

Отже, щоб допомогти дитині зробити перші кроки у творчості задля радісного, щасливого життя кожен учитель має плекати в собі риси креативної особистості, здатної відчувати радість, захоплення і щастя від творчої діяльності.

На підставі аналізу педагогічних досліджень з цієї проблеми вважаємо, що життєвотворчий учитель – це автентична особистість впевнена у власних силах, яка прагне до самореалізації, має свою індивідуальність та гнучкість, критичність і високий ступінь рефлексії, володіє й креативно використовує свої професійно-педагогічні знання, розумові та життєвотворчі уміння й навички. Характеризують життєвотворчого вчителя розумові здібності, креативність та життєві уміння, які відповідають вимогам життєвотворчої діяльності. [6, 75, 78, 129, 214].

На формування особистості життєвотворчого вчителя впливають такі фактори: біогенетичні (робота мозку); психологічні (творчий клімат, механізм мислення, інтелект, уся особистість загалом); зацікавленість оточення в життєвотворчому розвитку дітей (умови домашнього виховання, атмосфера спонукань); мистецтво керівництва в системі навчання; мотивація для досягнення успіху.

Отже, сучасній школі потрібен життєвотворчий учитель, життєвотворчість якого повинна бути закладеною в ньому як життєвотворчий потенціал, що потребує створення умов для свого формування й розвитку. Життєвотворчий потенціал виступає тим фундаментом, який завдяки творчій активності особистості представника педагогічної професії, забезпечує життєвотворчу педагогічну діяльність під час виконання педагогічних функцій.

Звернемо увагу на характеристику життєвотворчого потенціалу в майбутнього вчителя.

Ми вважаємо, що життєвий і творчий потенціали нерозривно пов'язані один з одним, їхнє формування відбувається паралельно, вони доповнюють один одного. Важко уявити по-справжньому творчу людину не розвинену в життєвій і духовній сферах. Більш того, від самої людини, її внутрішніх ресурсів у багатьох випадках залежить рівень розвитку суспільства. З огляду на все вищезначене, виявляється доцільним використовувати поняття «життєвотворчий потенціал» майбутнього вчителя як єдине утворення, на яке спрямована велика кількість зовнішніх і внутрішніх впливів. Для того, щоб надати власне визначення життєвотворчого потенціалу, проаналізуємо літературу стосовно життєвого і творчого потенціалів.

У «Всесвітній енциклопедії» творчість визначається як «вища форма креативності, що універсально розуміється й іманентно притаманна всім рівням ієрархії буття; сприяє самозбереженню та відтворенню сущого завдяки якісній трансформації його структур» [48, с. 1053].

Кожна людина від народження має потенції для освоєння та конструювання нового досвіду: особливості будови головного мозку, органів почуттів і руху, властивості нервової системи. Нейрофізіологічний зміст творчості полягає в тому, щоб забезпечити організм здатністю до найкращої орієнтації в середовищі та до його перетворення. А творчий потенціал особистості розвивається на конкретній біологічній основі, що створює нерівні можливості для «старту» [11, с. 29].

Дослідники творчості називають такі основні її критерії: новизна (онтологічний аспект – відношення продукту творчості до об'єктів того ж класу в межах цієї культури); цінність, значення (аксіологічні та праксеологічні аспекти – визначення місця продукту творчості в системі соціальних цінностей); досконалість виконання (естетичний аспект – ступінь досконалості, майстерність виконання) [72, с. 309]; прогресивність (процес і результат творчості спрямовані на творіння, прогрес) [11, с. 48].

У процесі розвитку творчого потенціалу зовнішнє (середовище, освіта) завжди діє через внутрішнє (здібності, знання, уміння, потреби). Розвиток творчого потенціалу здійснюється двома шляхами: екстенсивним (у процесі становлення особистості під впливом соціального та біологічного, що є необхідним, але не достатнім); інтенсивним (у процесі мобілізації дієвих потенцій для вирішення значимих для особистості завдань за допомогою педагогічного впливу на активність особистості) [272, с. 14].

Отже, «творчість» належить до системи філософських категорій, вона постає атрибутом матерії (як механізм розвитку). Людина є частиною та продовженням творчого потенціалу світу. Лише вона може здійснювати цілепокладання, створювати принципово новий, оригінальний продукт, який виявляє міру зреалізованого творчого потенціалу особистості. У процесі розвитку творчого потенціалу вирішуються протиріччя, проявляється взаємозв'язок цілого, одиничного, загального, особливого, об'єктивного, суб'єктивного, старого, нового, можливості, дійсності та ін.

У «Великому психологічному словнику» Б. Мещерякова та В. Зинченко творчість визначається як: у вузькому сенсі – «людська діяльність, що народжує якісно нове, те, що ніколи раніше не існувало та має суспільно-історичну цінність; у широкому сенсі – будь-яка практична та теоретична діяльність, у якій виникають нові (в усякому разі для суб'єкта творчості) результати (знання, рішення, способи дій, матеріальні продукти)» [26, с. 484 – 485].

У роботі спираємося на дослідження, зокрема, що творчість: «фундаментальна характеристика людської природи, потенціал, що є від народження в кожного» (К. Роджерс) [198, с. 168]; «важлива форма людської практики, активізації потенціалу суб'єкта» (Н. Киричук) [95, с. 46]; «впливає на результат, який виражається не тільки предметно, а й проявляється у зміні самого суб'єкта творчості», бо «реалізуються творчі можливості особистості й відбувається їх розвиток» [214, с. 11].

Внутрішнім змістом творчості у психології вважають динамізм усіх

якостей і властивостей людини у творчому акті, що і становить зміст поняття «творчий потенціал» [242, с. 48].

Визначаючи творчий потенціал, науковці частіше розглядають його як: якість, властивість, комплексну характеристику особистості, що має інтегративний, системоутворювальний характер; пов'язують це поняття з можливостями особистості у творчій самореалізації, з творчими силами, з готовністю до творчої діяльності, з творчою активністю, творчими здібностями, творчою унікальністю, потенційною креативністю [281].

У психолого-педагогічній літературі є різні підходи до визначення структури та критеріїв оцінки творчого потенціалу особистості. О. Туриніна наголошує, що творчий потенціал поєднує в собі природне (об'єктивне) та соціальне (суб'єктивне), внутрішнє та зовнішнє, статичне та динамічне [242, с. 48]. О. Нікольська та В. Риндак до структури творчого потенціалу включають такі компоненти: «спрямованість на творчу діяльність, комплекс здібностей інтелекту, комплекс якостей креативності, комплекс особистісних проявів (емоційних, свідомих, несвідомих, вольових, поведінкових та ін.)» [153, с. 26]. За О. Попель містить «мотиваційний (пізнавальна мотивація людини, її інтереси, орієнтація на творчу активність); інтелектуальний (оригінальність, гнучкість, швидкість й оперативність мислення, легкість асоціацій, творча уява, спеціальні здібності); емоційний (емоційне налаштування на творчий процес, емоційний супровід творчості); вольовий (якість уваги, самостійність, здатність до саморегуляції та самоконтролю, вольової напруги, спрямованість на досягнення кінцевої мети творчої діяльності, вимогливість до результатів власної творчості) компоненти» [169, с. 34 – 35].

Надзвичайно цінним для нас є дослідження Л. Кохан, яка виділила «структурні компоненти творчого потенціалу та їхні домінуючі ознаки: мотиваційний (усвідомлення потреби у творчій діяльності), інтелектуальний (творче мислення, оригінальність, інтуїція, імпровізація, уміння презентувати свої ідеї), емоційний (позитивні емоції), вольовий (самостійність, наполегливість)» [110, с. 46].



Серед шляхів розвитку творчого потенціалу науковці називають:

- збагачення змісту освіти: забезпечення особистісної значущості змісту освіти для учнів, наповнення його інформаційним матеріалом про роль творчості як рушійної сили розвитку суспільства, про сутність, закономірності, способи реалізації творчого процесу, про особистість творця і творчі відкриття людства;

- формування освітнього простору, спрямованого на розвиток творчого мислення, уяви, почуттів, у якому надається творча установка й актуалізується потреба в розвитку творчого потенціалу;

- створення атмосфери прийняття людської індивідуальності, сприятливого психологічного клімату, творчого духу в кожному навчальному закладі [38, с. 22].

Л. Кохан пропонує таке визначення поняття «творчий потенціал»: це діапазон проявів, що охоплює здібності, обдарування, талант. Індивідуальна своєрідність людини в процесі накопичення та реалізації творчого потенціалу виявляється в її творчій унікальності» [110, с. 49].

Усвідомлення індивідом власного життєвого шляху – найважливіша віха в розвитку особистості. Соціальний досвід багатьох поколінь свідчить про те, що за наявності значної розмаїтості життєвих прагнень кожна людина має свій самостійно обраний шлях, що дозволяє їй реалізувати себе.

Життєві цілі та плани, ціннісні орієнтації є ядром життєвої перспективи, її основною функцією – регулятивна, смисловою віссю – мета, «картину майбутнього», на яку орієнтується індивід при побудові ієрархії цілей і засобів їх досягнення [54, с. 23; 174, с. 123]. «Формування життєвої перспективи залежить насамперед від вікових особливостей сприйняття теперішнього, минулого й майбутнього, має динамічний характер і відбувається протягом всього життя людини» [260, с. 7].

У підлітковому і ранньому юнацькому віці формується механізм вищих психічних функцій, що призводить до появи перших життєвих цілей-напівмрій, а дещо пізніше – життєвих планів. Мрії і фантазії людини входять до системи

уявлень про майбутнє як складники бажаної картини майбутнього (не обов'язково реалістичної чи здійсненої згодом) поряд із очікуваннями неприємних подій, тривогами і побоюваннями, що можуть відбутися в житті кожної людини і яких, здебільшого, потрібно уникати [160, с. 292].

Отже, становлення узгодженої життєвої перспективи в юнацькому віці – свідчення наявності потенціалу розвитку особистості в майбутньому. Це є основним чинником, від якого залежить подальше життя людини й рівень її соціальної ефективності та успішності.

Згідно з результатами досліджень «індивіди у віці 18 – 23 роки мають цілісні уявлення про часову перспективу: виділяється найбільш значуща часова орієнтація, що залежить від психічного складу, часові уявлення будуються на основі індивідуальних переживань і спостережень. Саме в період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, при чому особистий досвід, побудований на власному переживанні й безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні цих уявлень і понять» [98, с. 10].

Молоді роки людини є тим періодом, на який припадає найбільше можливостей для самореалізації, розкриття свого творчого та інтелектуального потенціалу. При адекватній кореляції бажань, прагнень молода людина конструє у своїх думках, уяві те, що реально можливо втілити в життя, принагідно не переоцінюючи й не недооцінюючи себе. Життя молоді людини активне, бурхливе, сповнене тих чи тих мрій, сподівань, планів, цілей тощо. Потрібно скерувати всю цю енергію молоді в соціально легітимну сферу, організувати осередки для інтелектуального й духовного її зростання.

Професійний життєвий шлях – актуальна перспектива формування особистості, а також її самореалізації. Професійна кар'єра спеціаліста об'єднує його успіхи на роботі з етапами особистісного розвитку, охоплюючи всі сфери життя.

Водночас треба мати на увазі, що сучасні глобалізаційні процеси визначають нові аспекти фахової підготовки майбутніх спеціалістів, яким

доведеться працювати в складних умовах взаємопроникнення не тільки наукових знань, передових технологій, але й культур.

Професійну готовність майбутнього педагога початкової школи можна визначити як інтегративну якість особистості, яка виражається через особисте прагнення та здатність якісно й на інноваційному рівні реалізовувати набуті професійні знання, уміння, навички в освітньому процесі початкової школи та професійно самовдосконалюватися. І. Хижняк слушно зауважує, що «наявні підходи до дефініції поняття «професійна готовність» у різних площинах розглядають відношення цього поняття до професійної компетентності вчителя. Усвідомлюючи ґрунтовність інших підходів, ми вважаємо, що поняття «професійна готовність» ширшого обсягу і вищого порядку, ніж професійна компетентність, бо остання позначає здатність організовувати навчально-виховний процес у початковій школі на якісно високому рівні, а готовність включає ще й особисте бажання, прагнення і потреби [252, с. 8]. Тому в глобалізованому суспільстві знайти власне місце й реалізувати свій життєвий потенціал зможе тільки той, хто матиме адекватний власному життєвому потенціалу життєвий старт.

Останній – це початковий етап становлення молоді як суб'єкта суспільного відтворення. Кожне нове покоління починає життєвий шлях, успадковуючи матеріальні умови і сприймаючи життєвий досвід попередніх поколінь. Отже, «життєвий старт – це початковий потенціал молоді в суспільному відтворенні, тобто та культурна традиція і ті матеріальні умови життєдіяльності, які передаються їй попередніми поколіннями і які вона покликана відтворити. У цьому сенсі життєвий старт виявляється успадкованим від батьків, або нав'язаним суспільством соціально-груповим або особистим статусом молоді. Проте потенціал молоді містить не лише результат спадкоємності стартових позицій, але й її власні фізичні та духовні сили, котрі визначають здатність певної соціально-демографічної групи до самовідтворювання і розвитку» [261, с. 178].

На думку К. Абульханової та Т. Березіної «життєва перспектива – це

реальний життєвий потенціал особистості, закладений її минулим досвідом, рівнем її розвитку, її наявними здібностями, що й становить реальну рушійну силу, гарантуючи успішність її майбутнього. Життєва позиція може бути тупиковою, закрити особистості можливість її руху в майбутнє (навіть за наявності когнітивної перспективи і мотиваційної готовності). В іншому разі вона відкриває новий рівень можливостей, які особистості залишається тільки реалізувати, утілити у формах життя» [4, с. 40 – 41].

Відтак життєвий потенціал особистості виявляється підґрунтям життєвого процесу, основою долі людини, одним із визначальних чинників її життєвого світу під яким розуміють інтегрувальну категорію, яка дозволяє фіксувати не лише об'єктивні показники власної діяльності, але й суб'єктивні мотиви дій індивіда [32, с. 27 – 28].

Протягом останніх років сформувався науковий інтерес до таких понять, як спосіб життя, життєвий шлях, життєва компетентність, та інтегрального щодо перелічених понять – поняття «життєвий потенціал». Раніше науковці розглядали життєвий потенціал винятково з демографічного огляду, наприклад, у тогочасному словнику витлумачено, що життєвий потенціал – число передбачуваних років життя особи чи групи осіб у певному віці, вираховане за умов збереження певного рівня вікової смертності на основі показників, центральне поняття та головний узагальнювальний показник потенційної демографії, вимірюється в людино-роках [77].

Сьогодні до поняття життєвий потенціал додається не лише демографічний, а й соціокультурний зміст. Це й можливості обрати життєвий шлях (професійний потенціал), і формування здорового способу життя (передумова реалізації життєвого шляху), і соціокультурні спроби особи, і різноманітні компетентності тощо.

Н. Маринець у структурі життєвого потенціалу особистості, виокремлює два рівні: *базовий*, куди входять фізичне, психічне, соціальне здоров'я людини, і *діяльнісний* – її фізіологічний, психологічний, інтелектуальний, соціальний і культурний потенціали. Дослідниця вважає, що «основним джерелом

формування життєвого потенціалу особистості є здоровий спосіб життя, а серед фундаментальних чинників його формування виокремлює культуру і освіту, виховання і самовиховання» [135, с. 154 –156].

Професор Л. Сохань під життєвим потенціалом людини розуміє систему особистісних якостей і можливостей, які реалізуються індивідом у його соціальній діяльності, проєктуванні, побудові та здійсненні ним свого життя. Це «складне психосоціальне утворення, яке охоплює всю повноту особистості, унікальність, неповторність її індивідуальності» [220, с. 323 – 324]. Це сукупність внутрішніх ресурсів людини, які визначають її можливості в житті.

Науковці розглядають життєвий потенціал як «інтегральну властивість зберігати свою біологічну і духовно-психологічну життєздатність і здійснювати перетворювальну діяльність, спрямовану на просування до спільної мети» [142, с. 6].

Отже, проаналізувавши літературні джерела пропонуємо таке визначення поняття *«життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя»* – це діапазон проявів особистих фізичних, духовних та психологічних можливостей здобувачів освіти, які реалізуються в їхній соціальній діяльності, проєктуванні та побудові власного життя. Своєрідність кожної людини в процесі накопичення та реалізації життєвотворчого потенціалу виявляється в її життєвотворчій унікальності. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів є інтегральним утворенням, що віддзеркалює міру можливостей актуалізації внутрішніх ресурсів особистості в продуктивній професійній діяльності, і характеризується єдністю компонентів креативної й ціннісно-сислової сфери.

Виділяємо такі шляхи розвитку життєвотворчого потенціалу:

- збагачення змісту освіти і наповнення його інформаційним матеріалом про роль творчості та про сутність життя, про способи реалізації життєвотворчого потенціалу;

- формування освітнього простору, у якому актуалізується потреба в розвитку життєвотворчого потенціалу;

– створення позитивної творчої атмосфери і сприятливого психологічного клімату в кожному закладі освіти.

На основі здійсненого аналізу різних підходів до структурування категорії «життєвий і творчий потенціали» визначені основні структурні компоненти життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя: *розумовий, творчий, життєвий*.

Першим складником життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя є *розумовий*. Розум – здатність людини мислити, відображати і пізнавати об’єктивну дійсність; певний склад, характер мислення; загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань кого-небудь [36, с. 1276].

Оскільки розум часто ототожнюється з мисленням та інтелектом, то його можна визначити як інтелектуально-мисленнєву здатність людини.

На сучасному етапі розвитку наукової думки більшість педагогів і психологів звертають увагу на таку характеристику інтелекту як здатність індивіда адаптуватися в довкіллі, уміння пристосовуватися до нових умов і ситуацій. У широкому змісті інтелект характеризує весь процес пізнавальної діяльності, а у вузькому – це найбільш загальне поняття, що охоплює сферу розумових здібностей людини тобто здатність до опосередкованого і узагальненого пізнання предметів і явищ дійсності в їх істотних властивостях і зв’язках [223]. Щодо педагогічної діяльності, то науковці використовують такий термін як професійне мислення, під яким розуміють «певні особливості мислення фахівця, що дозволяють йому успішно виконувати професійні завдання на високому рівні майстерності: швидко, точно, оригінально розв’язувати як ординарні, так і неординарні завдання в певній предметній галузі» [197, с. 82]. Доцільне мислення педагога передбачає здатність аналізувати свої вчинки і вчинки інших учасників педагогічного процесу, розкривати їхні мотиви, прогнозувати поведінку в ситуаціях, що передбачаються. Уміння бачити безліч різних варіантів розв’язання задачі та обирати з цієї безлічі одне найбільш правильне, уміння вести навчальний діалог, що будується на розв’язанні задач у практичній діяльності, уміння

здійснювати взаємодію з учасниками педагогічного процесу – усе це є складниками професійного мислення педагога [35, с. 207 – 211].

Отже, професійне мислення педагога зумовлює забезпечення розумового компоненту життєвотворчого потенціалу.

На нашу думку, *розум* – це здатність мисленнєвої діяльності особистості на основі інтелектуальних здібностей адаптуватися в довкіллі (приспосовування до нових умов і ситуацій, вирішення різноманітних завдань). *Розумовий компонент* життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів передбачає здатність особистості доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками педагогічного процесу.

Наступним складником життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя є *творчий*. В. Сухомлинський писав: «Творчість є діяльністю, до якої людина вкладає немовби частину своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа. Процес творчості характерний тим, що творець самою працею та її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поряд із ним. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших людей. Творчість – це незримі ниточки, що об'єднують серця. Якщо ви хочете, щоб людина благотворно впливала на людину, утверджуйте у духовному житті колективу й особистості творчість» [231, с. 55]. Ще свого часу великий педагог розглядає творчість як певну особливу діяльність, що пов'язана з внутрішньою сутністю людини й зумовлена нею.

Н. Киричук висловила, що «творчість – це складне і водночас комплексне явище, зумовлене всім розмаїттям соціально-психологічних і психолого-фізіологічних передумов. Вона є умовою становлення, самопізнання і розвитку особистості» [95, с. 9].

Сучасні дослідники вказують на необхідність формування творчості учителя як основи його професійної діяльності [85, с. 43 – 46; 88, с. 49 – 53].

Отже, *творчість* – необхідна у здійсненні педагогом професійної діяльності, її виявлення зумовлюється наявністю певних творчих здібностей і спеціальної професійної підготовки, що здійснюється і в умовах ЗВО.

На основі аналізу праць науковців [231; 95; 257] трактуємо *творчий компонент* життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя як сукупність особистісно і професійно значущих характеристик особистості (оригінальність, рішучість, креативність, ініціативність), що спонукають педагога до співтворчості з іншими учасниками навчального-виховного процесу.

Поняття «*креативність*» науковці характеризують як «здатність, що відбиває властивість індивіда створювати нові поняття і формувати нові навички, тобто здатність до творчості»; як «вимогливе пошуково-перетворююче відношення особистості до дійсності, що виявляється в пошуковій активності»; як «деяку здатність несвідомого творчого суб'єкта породжувати безліч моделей світу»; як готовність до застосування і розвитку своїх здібностей». При цьому, як визначає Н. Єсіна [75], практично у всіх підходах зазначається така важлива риса креативності, як здатність вийти за межі заданої ситуації, здатність до постановки власної мети [42, с. 45].

М. Мамфорд дійшов висновку, що «упродовж останнього десятиліття досягнуто загальної згоди в тому, що креативність обумовлює створення як духовного, так і корисного (матеріального) продукту [280]. Креативність також може бути визначена як процес створення будь-чого, що є як оригінальним, так і таким, що має цінність або характеризується неповторністю, експресивністю та винахідливістю [278]. Оригінальний погляд на сутність креативності висловив Хамід Раджей Різі. Він сформулював визначення креативності як «розумової здібності продукувати нову ідею в будь-якій сфері. Тоді креативність – це, по суті, не отримані знання чи наукова діяльність, а навичка, що може бути покращеною за допомогою різних методів. Отже, креативність – це майже те ж, що стійка здатність до продукування новації безвідносно до часу, віку, способу, манери, шляху, технологій, переваг, обставин і обмежень» [279, с. 3].

Більшість учених, зауважує К. Торшина, аналізує «креативний процес за наявності продукту, разом із тим оцінку креативності можна провести в контексті критеріїв, що наявні в певній культурі» [241, с. 124 – 133.].



Посилаючись на Ф. Баррона й Д. Харрінгтона [277], К. Торшина резюмує:

1. «Креативність – це здатність адаптивно реагувати на необхідність нових підходів і нових продуктів. Така здатність дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер.

2. Створення нового творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця та сили його внутрішньої мотивації.

3. Специфічними властивостями креативного процесу, продукту та особистості є їх оригінальність, спроможність, валідність, адекватність завданню і ще одна властивість, що може бути названою придатністю естетичною, екологічною, оптимальною за формою, правильною і оригінальною на певний момент.

4. Креативні продукти можуть бути різні за природою: нове рішення проблеми в математиці, відкриття хімічного процесу, створення музики, картини чи поеми, нової філософської або релігійної системи, інновація в юриспруденції, свіже рішення соціальних проблем» [241, с. 124–133].

Дослідниця Л. Ткаченко зазначає, що «феномен креативності визначається як здатність особистості до варіативності, гнучкості, інноваційності мисленнєвої діяльності, що передує процесу творчої дії. Креативність не є вродженою характеристикою індивіда. Вона вважається такою якістю особистості, що може бути сформованою завдяки особливим умовам виховання та навчання. Основними з таких умов є розвиток особистості, мотивація до творчої діяльності та свобода індивідуальності» [233, с. 32 – 35.].

Сьогодні не викликає сумнівів твердження про креативність праці майбутнього вчителя початкових класів. Лише розумний та ерудований, спеціально підготовлений педагог на основі аналізу педагогічних ситуацій за допомогою креативного мислення здатний знайти нові шляхи і засоби її вирішення.

Отже, креативність – здатність адаптивно реагувати на необхідність нових підходів і нових продуктів, вона необхідна у здійсненні педагогом

професійної діяльності. Специфічними властивостями є оригінальність, спроможність, валідність, адекватність завданню. Креативність педагога – наявність творчих здібностей і спеціальної професійної підготовки, що здійснюється в умовах ЗВО.

Ще одним складником життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя виступає *життєвий*. Науковці вважають, що на життєвому шляху особистості існують певні точки найбільшої напруги, або «поворотні пункти, у яких особистість різко, непередбачено, незрозуміло, як конструктивно, так і деструктивно може кардинально змінитися в процесі руху в напрямку самореалізації» [206, с. 5].

У науковій літературі популярності дістала «концепція самостійного створення людиною власного життя, концепція життєвотворчості. Основа концепції містить уявлення про життя людини як творчий процес. Особистість проаналізовано як суб'єкт життя, домінантою існування якого є життєвотворчість – духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проєктування та здійснення її життєвого проєкту» [221, с. 4].

У концепції науковці зазначають, що індивідуальне життя людини має певну, заздалегідь визначений складник. Певний життєвий потенціал можливостей існує в людині від природи в його психофізичних даних, реалізація яких також впливає на життєву долю: його професійний вибір та реальні досягнення, громадянські ролі, побудова сімейного життя.

Л. Гекало стверджує, що «сучасний педагог повинен уміти сам і навчити учнів творчо засвоювати знання і застосовувати їх у конкретних навчальних і життєвих ситуаціях. Педагог-професіонал не лише зорієнтований на трансляцію знань, умінь і навичок, а й на розвиток людських здібностей, такий, що вміє на практиці працювати з освітніми процесами, будувати розвивальні освітні ситуації, а не просто ставити і вирішувати дидактичні завдання, такий, що дійсно є реальним суб'єктом педагогічної діяльності» [51, с. 5-8].

О. Савченко наголошує, що «важливо не тільки дати дитині необхідні знання, уміння і навички, а й навчити використовувати їх у різних життєвих або

навчальних ситуаціях» [168, с. 58].

О. Булгакова та Л. Покотиленко, аналізуючи досвід науковців, дійшли висновку, що «вчитися жити – означає пізнавати самих себе, усвідомлювати свої можливості та сили, мислити вільно й критично, учитися любити світ і робити його гуманнішим, учитися творчості» [31, с. 2].

*Життєвий компонент* життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя передбачає поєднання творчості з життям. Учитель повинен не лише бути носієм знань, він повинен бути реалізатором знань на практиці в різних життєвих ситуаціях.

Усім відомий той факт, що педагогічна діяльність, котра передбачає реалізацію нестандартних ситуацій узаємодії з іншими учасниками педагогічного процесу під час реалізації педагогічних функцій, апріорі виступає творчою діяльністю, це зумовлює обов'язковість наявності життєвотворчого потенціалу у провідного її суб'єкта – вчителя.

Отже, на підставі аналізу наукових праць з'ясовано поняття «потенціал», «життєвотворчість», «життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя», виділено шляхи розвитку життєвотворчого потенціалу, визначено його структурні компоненти (розумовий, творчий, життєвий), що є взаємопов'язаними і в сукупності характеризують цей феномен.

Визначено, що життєвотворчий потенціал як якісна характеристика особистості вчителя вимагає створення певного забезпечення для його формування. Можливостями для такого забезпечення володіє зміст процесу професійної підготовки майбутнього фахівця під час навчання в закладі вищої освіти. Безумовно, можливостями володіють і гуманітарні дисципліни, що входять до нормативної і варіативної частин підготовки майбутніх учителів. З'ясуємо роль і місце гуманітарних навчальних дисциплін у підготовці майбутнього вчителя початкових класів і їхніх змож у формуванні життєвотворчого потенціалу.

Сьогодні дослідження науковців у галузі суспільних і гуманітарних наук, що базуються на використанні напрацювань синергетичних законів розвитку й

еволюції складних систем, умовно поділяються на три напрями [132].

Перший напрям представлено працями філософсько-світоглядного плану, що використовують ідеї синергетики в найбільш загальному вигляді, які акцентують увагу на пізнавальних можливостях, відкритих синергетикою, оперують поняттями «нелінійне мислення», «нове світобачення», «нова стратегія наукової взаємодії» та не вдаються до спеціальної інтерпретації специфічних синергетичних понять. В українській соціогуманітарній науці в такому напрямі ідеї синергетики використовуються й осмислюються В. Бакировим, Л. Бевзенко, І. Добронравою, С. Кримським, Н. Кочубей, Я. Любимим, В. Лутаєм, М. Ожеваном, М. Поповичем [17; 67].

Другий напрям досліджень має більш спеціалізований характер. У них відомі загальні уявлення синергетики (хаос, біфуркація, самоорганізація, саморозвиток та ін.) автори наповнюють певним, відповідним конкретній гуманітарній дисципліні (або комплексу споріднених дисциплін), смислом, що слугує основою нових гуманітарних концептуалізацій. Таким чином, виникають синергетика політики, синергетика історії, соціальна синергетика, економічна синергетика, культурсинергетика, психосинергетика тощо. Праці цього роду використовують синергетичні уявлення водночас і в метафоричному плані, і як нове осмислення дисциплінарних проблем, і як якісні інтерпретаційні моделі відповідних соціальних явищ. У таких дослідженнях концептуальний апарат синергетики є виявом нових образів і уявлень у науці. До цього напрямку можна віднести праці В. Василькової, А. Венгерова, О. Князевої, С. Курдюмова, М. Моїсєєва, А. Назаретяна [101; 144].

Третій напрям містить дослідження, що вимагають спільних зусиль представників природничих і гуманітарних наук. Такі праці звертаються до математичного апарату, який обслуговує синергетичні побудови, пропонують математичні або комп'ютерні моделі досліджуваних явищ. Ці моделі більш конкретні й намагаються виходити на певні кількісні показники. У цьому напрямі працюють А. Давидов, С. Капіца, С. Курдюмов, Г. Малінецький, О. Митіна і В. Петренко, М. Моїсєєв, В. Прісняков і Л. Пріснякова [94; 132].

Серед гуманітарних наук особливе значення для нас має використання синергетичного підходу в педагогіці. Провідним чинником просування синергетичної парадигми в педагогіку є насамперед синергетичність самого педагогічного процесу, у якому виразно виявляються взаємодії, що вивчає синергетика як теорія сумісної дії, фокусуючи увагу на неврівноважності, нестабільності як природному стані відкритих, нелінійних систем, на багатоваріантності й невизначеності шляхів їх розвитку залежно від множинності чинників і умов, що впливають на них [74, с. 500].

За останні роки з'явилась досить значна кількість праць, присвячених шляхам використання ідей синергетики в освіті. Так, В. Буданов, який вважає, що синергетика для педагогіки виступає як методологічний принцип міждисциплінарного рівня, пропонує такі три напрями введення синергетики в освітній процес [29]:

- синергетика для освіти – інтегровані курси для середньої й вищої школи по завершенню чергового циклу навчання (спіральне сходження до усвідомлення цілісності світу);

- синергетика в освіті – упровадження в окремі дисципліни матеріалів із синергетики в розділи, присвячені вивченню процесів становлення й виникнення нового (міждисциплінарний діалог, цілісне поле науки й культури);

- синергетика освіти – синергетичність самого процесу освіти, становлення особистості й знання.

Складні педагогічні системи й особистість як основну ланку цих систем можна вважати синергетичними системами, тобто відкритими, нелінійними, нерівноважними. По-перше, що стосується відкритості. Педагогічні системи можуть успішно реалізовувати функцію виховання й розвитку особистості лише за умови їх взаємодії з оточенням, відкритості для нових соціальних і педагогічних впливів. До того ж, у цих системах постійно йде процес обміну інформацією, зокрема знаннями між викладачем й учнями та цілеспрямованого здобуття інформації. Під час цього процесу з'являються нові цілі, методи, форми, засоби навчання.

У широкому сенсі нелінійність педагогічних систем може бути виражена їх багатоваріантністю, або альтернативністю вибору. Багатоваріантність – це створення в освітньому середовищі умов вибору, тобто надання кожному суб'єкту можливості визначити індивідуальну траєкторію освіти, темп навчання, досягти різного рівня освіченості, обрати тип навчального закладу, навчальні дисципліни й викладача, форми й методи освіти, індивідуальні засоби, методики, творчі завдання тощо.

По-третє, інформаційний простір, який постійно збільшується, спонтанність освітніх процесів загалом виводять систему зі стійкої рівноваги. Хоча стійкість, сталість, рівновага є необхідними чинниками для існування й функціонування певної конкретної системи, тим не менш перехід до нової системи і розвиток загалом неможливі без ліквідації рівноваги, стійкості, однорідності.

Більш того, при встановленні тривалого стану рівноваги в результаті зовнішніх стабілізуювальних чинників системи руйнуються, а педагогічні системи можуть або розвиватись, або деградувати – застій їм протипоказаний.

Отже, функціонування й розвиток педагогічних систем мають будуватись на основі механізмів і процесів самоорганізації й саморозвитку [152].

Науковці розглядають середовище як складну динамічну систему, що здатна змінюватися, перебудовуватися залежно від різноманітних умов, впливати на актуалізацію творчого потенціалу особистості. Саме тому актуальним і доцільним є створення сприятливого середовища для всіх суб'єктів педагогічного процесу.

Особливо важливим є вивчення оточення особистості, оскільки через його перетворення вона розширює межі життєдіяльності, а разом із тим удосконалюється сама. Середовище має бути організоване з урахуванням тієї системи цінностей, яку сповідують суб'єкти, що в ньому знаходяться.

Середовище є міждисциплінарним поняттям, оскільки вивчається у філософії, етиці, соціології, екології, педагогіці, психології. Поняття «середовище» розкривається через такі категорії як простір, оточення, умови.

Тлумачний словник української мови трактує середовище: як соціально-побутові умови, у яких проходить життя людини; як оточення; як природні умови, у яких проходить життєдіяльність якого-небудь організму; як довкілля [238, с. 745 – 746].

Словник С. Ожегова визначає його як заповнене просторово-наочне, природне й соціальне оточення людини і вказує, що несприятливе оточення особи не дає змоги особистості зростати й розвиватися [155, с. 699].

У філософському словнику простір «виражає порядок розташування одночасно існуючих об'єктів» [250, с. 75] і є «загальним для всіх переживань, що виникає завдяки органам чуття» [154, с. 369].

Слід зазначити, що деякі автори вважають середовище простором. Філософську категорію «простір» досить повно досліджено, що дозволяє виявити загальні характеристики, які пояснюють безліч проявів середовища.

Простір як філософську категорію досліджували Аристотель, П. Бурдьє, В. Виноградський, К. Гаус, Демокріт, А. Каверін, І. Ньютон, Платон, М. Хайдеггер, Є. Федоров, П. Флоренський, В. Яковлев та інші. Так, Демокріт і Епікур ототожнювали простір з порожнечою, що містить у собі реально матеріальні об'єкти, яка є абсолютною, завжди та всюди однаковою й нерухомою. Так само І. Кант визначав простір як «форму всіх явищ зовнішніх почуттів, суб'єктивну умову чуттєвості, при якій для нас можливе тільки зовнішнє спостереження» [92, с. 56].

Аналіз поняття «середовище» як простору одержує новий імпульс у зв'язку з філософським розумінням простору не тільки як матеріальної реальності або ідеального феномена, але і як певної даності, коли філософи стали виділяти поряд з фізичним простором поняття простору біологічного й соціального. І. Купіна зазначає, що «досліджуючи Всесвіт фізичного простору, не можна не звернути увагу, що світ обмежений граничністю категорій: з одного боку, теоретичною швидкістю світла, а з іншого, – абсолютними поняттями категорій, такими як абсолютний нуль температури. Аналогічно людина обмежена своїм народженням і смертю. Тому вічне, безкінечне

існування може бути лише в полі відсутності будь-яких категорій узагалі. Єдина визначена подібність такого субконтинууму – це людська уява як осмислена верхівка духовної сутності, що не підкоряється ніяким категоріям і діє як категорія в собі та є фактично матрицею всього дійсного» [121, с. 23]. У цьому тлумаченні можна виявити й прямий категоріальний вихід на середовище біологічне та середовище соціальне. У соціальному просторі виокремлюється освітній простір як сукупність вчинків його суб'єктів, їхньої навчальної, освітньої діяльності, що забезпечує процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Філософи характеризують простір (довжина, структурність, взаємодія елементів), що дає змогу впливу й на почуттєве споглядання. А оскільки простір безмежний, може переходити в простір іншої системи, бути багатопов'язаним і невичерпним, то створюються додаткові можливості для використання цього впливу на особистість, яка розвивається.

Соціологи інакше сприймають середовище, вважаючи одним із найважливіших елементів соціального середовища працю, професію і професійне оточення. Соціологи школи структурно-функціонального аналізу Н. Грос [61] і С. Паркінсон [162] під середовищем розуміють соціальне і культурне оточення, причому будь-яка формальна організація і система функціонує у визначеній обстановці, тісно пов'язаній із соціальним і культурним оточенням.

Психологи приділяють серйозну увагу проблемі впливу середовища на індивіда. Психологи (Л. Божович, В. Давидов, О. Леонтьєв та інші) вивчають ставлення і розвиток дитини в середовищі. Так, В. Давидов розглядає соціум «...як взаємодію індивіда і середовища, а ще точніше як пристосування першого до другого, як підготовку індивіда до даних соціальних інститутів» [64, с. 28 – 29].

В. Сухомлинський, з огляду на педагогічні переконання щодо концепцій духовно-етичного становлення людини, традиційно розглядав шкільне



співтовариство як «основне соціальне середовище», у якому виховуються потреби, розкриваються завдатки, формуються здібності особистості. І разом з тим школяр вчиться жити в суспільстві, погоджувати особисті інтереси з інтересами іншої людини, інтересами колективними, суспільними» [229, с. 243].

У психології і педагогіці соціальне середовище досліджується як середовище, що формує особистість: суб'єктивно пережита людиною об'єктивна реальність. Соціальне середовище людини є своєрідним показником оволодіння нею способами діяльності й спілкування, рівня соціального розвитку, укладу життя, міри участі в житті суспільства.

Осмислення суті освітнього середовища вимагає вивчення його зв'язків з освітнім простором, педагогічним потенціалом освітнього середовища, а також осмислення структурного взаємозв'язку компонентів цього виду середовища і способів його організації.

У понятті «середовище» інтегровано все, у чому й що до чого може бути виявлено активність суб'єктів педагогічного процесу. Системно організований педагогічний процес відбувається в певному середовищі, яке є середовищем освітнім, у якому наявна взаємодія «система – середовище». Освітня система проаналізована в більш широкому й охоплювальному процесі, вона здатна до зміни зсередини, за законами живого організму. Охоплювальний процес – це процес культури та історії, частиною й елементом якого є освітня система.

Вивчаючи середовище гуманітарної освіти та процес гуманітарної освіти, необхідно перенести центр уваги на аналіз актуальних перетворень суб'єктності й можливих узаємодій, адже в системі гуманітарної освіти повинна враховуватися й міра відкритості системи.

У контексті нашого дослідження необхідно розглянути поняття «педагогіка середовища», «педагогізація середовища». Педагогічне середовище, пов'язане з педагогічними умовами, представлене в працях А. Анохіна, Р. Фахрутдінової, Н. Яковлевої. Так, А. Анохін аналізує як сукупність навколишніх матеріальних і духовних, неструктурованих в

особливий порядок чинників, а також людей, пов'язаних цими обставинами, і значущість яких для особистості різна. Педагогічне середовище визначає «інтенціональний» процес оволодіння педагогічною культурою, яка в певні відрізки часу стає то значущою, то менш помітною, до повного зникнення у свідомості суб'єкта, крім окремих її компонентів, виділених ним у названому процесі, що сполучається з «іманентною» сутністю людини через «онтологічну» взаємодію. Автор вважає, що педагогічне середовище складається з безпосереднього зовнішнього світу, окремих зразків культури, що виділяються людиною, і взаємодієвих у ній один з одним безпосередньо «тут і зараз» індивідуальних облич у ситуації, що володіє духовним і матеріальним аспектами, що актуалізуються суб'єктами цього середовища в педагогічному плані. Мотивація визначається тенденцією до «оптимізації» міжособистісних відносин і приведенням нового стану структури відповідно до внутрішньої культури суб'єкта через особистісне зростання, опосередковується системою символів і значень соціокультурного простору [13].

Аналізуючи середовище як умову формування творчої особистості, А. Анохін педагогічне середовище розглядає як утворення, що містить біологічне (з генетичним, географічним, екологічним компонентами) і соціальне (з міжособистісним, професійно-педагогічним ядром) середовища.

Автор вважає, що середовище має високий ступінь невизначеності й потенційну багатоваріантність (багатство можливостей): невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів, а не прийняття готових; багатоваріантність забезпечує змогу їхнього перебування. Крім того, таке середовище повинно містити зразки креативної поведінки і її результати. Причому сполучення деяких параметрів педагогічного середовища, у яких існує індивід, – низький ступінь регламентації поведінки, предметна інформаційна збагаченість і представленість зразків креативної поведінки впливає на його творчість.

Отже, середовище аналізується як одна з ключових педагогічних проблем – від первісного визнання впливу середовища на формування особистості до

необхідності враховувати цей вплив у педагогічній практиці, вивчати його і, нарешті, займатися розробкою середовища; як умову розвитку особистості; як важливий педагогічний засіб, що дає змогу розв'язувати складні завдання, здійснювати розробку нового змісту освіти і виховання, шукати й перевіряти на практиці нові форми, методи й технології розвитку особистості.

Для нашої наукової студії найбільш значущими є ті дослідження в галузі вивчення «середовища», котрі доводять наявність єдиного процесу взаємного впливу і взаємного розвитку особистості й середовища. У процесі такого обміну відбувається перетворення обох сторін, що сприяє не тільки актуалізації, але й реалізації творчого потенціалу особистості в освітній установі.

За наявності сприятливого середовища через якийсь час дитина увійде в завтрашній день, зробить його сьогоднішнім. У руслі цього напрямку Ш. Амонашвілі говорив, що є два підходи, перший – допомогти дитині закріпити, удосконалити вже освоєне, спираючись на вже досягнутий рівень можливостей, збагатити його знаннями й почекаати, поки дозріють більш складні функції, щоб теж ускладнити моральну й пізнавальну їжу, обов'язкову для його майбутнього, другий – допомогти дитині прискорити рух у розвитку [7].

Становлення творчої особистості в розвивальному освітньому середовищі здійснюється в результаті їхньої постійної творчої взаємодії, заснованої на різноманітному діяльнісному спілкуванні, під час якого відбувається їхнє взаємне збагачення.

Розгляд розвивального освітнього середовища з позицій психології припускає виявлення психологічних механізмів, за допомогою яких здійснюється становлення творчої особистості як процес активної взаємодії з навколишнім світом, процес освоєння знань, умінь, навичок, зразків, освоєння способів творчої діяльності та спілкування. Головним елементом психологічного механізму процесу становлення творчої особистості в умовах розвивального освітнього середовища виступає творча діяльність. Вона є і

способом, і умовою і формою культурно-історичного відтворення соціального досвіду, але при цьому аж ніяк не виявляє щось зовнішнє стосовно структури особистості. Соціальний досвід особистості містить набір соціальних ролей. Він дозволяє проникнути в природу засвоєння суб'єктом творчого досвіду в процесі його багатоаспектних взаємин з навколишньою діяльністю.

Значущим елементом психологічного механізму становлення творчої особистості є її самосвідомість. Соціальний досвід, певним чином «закодований» у соціальній ролі, буде творчо привласнений суб'єктом тільки в міру усвідомлення ним себе як члена суспільства, носія суспільно значущої позиції людини-творця. Індивідуальний рівень суспільного буття значною мірою залежить від розуміння особистістю свого внутрішнього світу, від сформованих соціальних та індивідуально-творчих установок на себе.

Оскільки творчість є особливою діяльністю, то процес становлення творчої особистості спрямований на те, щоб сприяти її розвитку. Специфіка цього процесу виражається в оригінальній продуктивності, у новому результаті, що виникає під час творчого процесу.

## **1.2. Специфіка вивчення гуманітарних дисциплін у процесі професійної підготовки вчителя початкових класів. Їхній життєвотворчий потенціал**

В аспекті інтеграції та глобалізації світового простору на першому місці постають питання конкурентоздатності України. Саме тому увага вчених направлена на освітню сферу в контексті динаміки сучасного суспільства, нестабільності соціальних процесів і підвищення їх невизначеності. Людство прямує до інформаційного суспільства. Сьогодні під дією цілої низки революцій, зокрема телекомунікаційної, управлінської та інших – відбуваються суттєві зміни структури суспільства, що призводить до збільшення людського потенціалу (життєвотворчий, креативний, діяльнісний та ін.). Це виявляється передусім в освітній сфері. Сучасні суспільні, політичні, економічні проблеми в

країні підштовхнули сферу освіти до трансформаційних змін. Рівень розвитку освіти в будь-якій державі визначає економічне і соціальне благополуччя суспільства. В Україні освіта поступово трансформується в основний ресурс самозбереження й розвитку соціуму. Вища освіта є одним із елементів, який сприяє становленню України як демократичної держави. У зв'язку з цим у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року обґрунтована необхідність кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості та конкурентоздатності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України до міжнародного освітнього простору. Розвиток національної освітньої системи в сучасних умовах з врахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів ХХІ століття вимагає критичного осмислення досягненого і зосередження зусиль і ресурсів на вирішення найбільш гострих проблем, що стримують розвиток, які не дають змоги забезпечити нову якість освіти, адекватну сучасній історичній епосі [243].

На думку, І. Фізера «гуманітарні дисципліни, у які б філософські системи вони не були залучені, якісно збагачують інтелект студента, урівноважують його/її емоції, пожвавлюють його/її уяву й знайомлять його/її з тою особливою людською дійсністю, яку створила і продовжує творити людина. Точні науки, що вивчають фізичну дійсність на всіх її рівнях, – субатомному, атомному, молекулярному, генетичному, органічному, екологічному, космічному – цього не роблять» [248, с. 12].

Для того, щоб з'ясувати специфіку вивчення гуманітарних дисциплін у процесі професійної підготовки вчителя початкових класів, треба проаналізувати як розуміють термін «професійна підготовка» вчені та дослідники.

Український тлумачний словник подає таке визначення терміна «підготовка»: «Підготовка – запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності» [36, с. 952].

Щодо терміна «професійна підготовка педагогічних кадрів», то аналіз

педагогічної літератури свідчить, що вітчизняні науковці розуміють професійну підготовку педагогічних кадрів як засіб та процес здобуття педагогічної освіти. Так, у визначенні С. Гончаренка педагогічна освіта тлумачиться «як система підготовки в педагогічних інститутах, університетах тощо педагогічних кадрів для усіх типів навчальних закладів; сукупність знань, здобутих у результаті цієї підготовки» [56, с. 252].

Якщо порівняти терміни «підготовка» та «педагогічна освіта», то стає зрозумілим, що термін «підготовка» вживається у двох вимірах: як процес і як результат, а вживання терміна «педагогічна освіта» є тривимірним: до процесу і результату додається мережа навчально-виховних закладів. Отже, якщо підготовку вчителя розглядати як систему, то остання є системою нижчого порядку відповідно до системи педагогічної освіти, яка так само є складником професійної освіти; нарешті, професійна освіта є складником єдиної системи освіти тієї чи тієї країни.

Вивчення показало, що в педагогічній літературі стосовно підготовки вчителя усіх освітніх ланок і спеціальностей вживаються такі терміни, як «професійна підготовка» та «професійно-педагогічна підготовка». Щодо першого, то зауважимо, що хоча різні дослідники і вносять певні варіації в його визначення, але усі однаково розуміють «професійну підготовку» як сукупність усіх її складників (традиційно – загальнонаукової, спеціально-предметної, психолого-педагогічної, практичної), забезпечення яких веде до формування готовності вчителя до педагогічної діяльності.

Так, Л. Пуховська розглядає професійну підготовку вчителя «в трьох ракурсах: 1) як соціокультурний феномен, що є автономною цілісністю, має свою внутрішню організацію і послідовно здійснює реалізацію покладених на нього функцій; 2) як національну систему підготовки педагогічних кадрів, яка є синтезом різних (за метою, структурою, змістом) моделей та систем підготовки спеціалістів-педагогів; 3) як підсистему національної системи педагогічної освіти, що виконує функцію її базової ланки [176, с. 6]. Складниками професійної підготовки вчителя дослідниця називає: а) загальноосвітню (або

загальнонаукову); б) спеціально-предметну; в) спеціально-професійну (психолого-педагогічну та методичну) складники» [177, с. 146].

На означення цілісної підготовки вчителя в сукупності усіх її складників К. Авраменко також вживає термін «професійна підготовка». Компонентами структури професійної підготовки вчителя початкових класів, на думку дослідниці, є загальноосвітня, психолого-педагогічна й спеціальна підготовка. Психолого-педагогічний компонент так само складається з психологічної, педагогічної і методичної підготовки. Невід’ємним складником, що об’єднує всі компоненти професійної підготовки вчителя початкових класів, К. Авраменко називає педагогічну практику [5].

О. Піскунов вживав термін «професійна підготовка», яка, на думку вченого, «повинна здійснюватись у трьох напрямках: суспільно-політичному, науковому (спеціальному), психолого-педагогічному. Останній поділяється на три відносно самостійних, але взаємопов’язаних компоненти – психологічний, загально-педагогічний, методичний» [167, с. 42].

Щодо терміна «професійно-педагогічна підготовка», то вітчизняні вчені подають різні його трактування. Так, одні розуміють цей термін як синонім до терміна «професійна підготовка», тобто мається на увазі підготовка вчителя в сукупності усіх її компонентів: загальнонаукового, спеціально-предметного, психолого-педагогічного.

Так, у навчальному посібнику «Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій» за редакцією І.Зязюна та О. Пехоти «професійно-педагогічна підготовка» розглядається як підготовка до неперервного професійного розвитку, при цьому виділяються такі функції сучасної професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, як соціально-гуманітарна, психолого-педагогічна, фахова, практична. Тобто термін «професійно-педагогічна підготовка» тут також ототожнюється з терміном «професійна підготовка» [166, с. 36].

Отже, у вітчизняній педагогічній літературі простежуються певні розбіжності у змістовому насиченні термінів «професійна підготовка» та

«професійно-педагогічна підготовка». Відсутня однозначність і у виділенні складників професійної підготовки педагогічних кадрів, що спостерігається не тільки в науковій літературі, а також і на законодавчому рівні.

Так, у Концепції педагогічної освіти (1998) зазначено, що зміст педагогічної освіти, з огляду на її особливості, передбачає соціально-гуманітарну, психолого-педагогічну, фахову і практичну підготовку [108, с. 18]. У «Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» (2004) зміст педагогічної освіти передбачає фундаментальну, психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-технологічну, практичну і соціально-гуманітарну підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників [106, с. 6]. Таким чином, пропонується виокремлення інформаційно-технологічного складника професійної підготовки вчителя, що є доцільним завдяки інтенсивним процесам інформатизації та технологізації суспільства, що вимагає від учителя знання основ інформатики, новітніх інформаційних технологій та методик їхнього застосування в навчальному процесі. Обґрунтованим видається виокремлення методичної підготовки, яка, на думку К. Авраменко, знаходиться на стику двох напрямів вишівської підготовки – спеціальної і психолого-педагогічної, тобто є системоутворювальним чинником професійної підготовки педагогічних кадрів для початкових класів, з іншого – відносно самостійної системи з власним змістом, структурою, функціями [5].

У галузевій концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013) зміст педагогічної освіти з відповідних спеціальностей для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів визначається стандартами вищої педагогічної освіти і, ураховуючи її особливості, передбачає фундаментальну, психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-комунікаційну, практичну і соціально-гуманітарну підготовку. Зміст освіти з усіх педагогічних спеціальностей передбачає підготовку педагогічних кадрів до вільного використання в навчальному процесі сучасних інформаційних засобів, а зі спеціальностей «Дошкільна освіта» і «Початкова освіта» до викладання основ інформатики та



іноземної мови в дошкільних навчальних закладах і початкових класах [171].

Окрім цього, усвідомлення всіма вітчизняними дослідниками необхідності надання особистісного характеру професійній підготовці вчителя.

В. Кремень стверджує необхідним готувати вчителя, який би вмів і бажав сприяти формуванню особистості дитини, для чого він сам у стінах університету чи іншого навчального закладу повинен стати багатогранною особистістю [112, с. 92].

О. Глузман зазначає, що результатом професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога має стати усвідомлення цілісності своєї діяльності як діяльності, пов'язаної з вирішенням творчих педагогічних завдань, спрямованих на формування особистості кожного учня [53, с. 262].

В. Пащенко метою професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів у педагогічному закладі вважає «формування і розвиток особистості викладача-вихователя, який має творчу індивідуальність і володіє науковим методом дослідження», а головним завданням закладу, який готує вчителя, є формування суб'єкта професійної діяльності, здатного бачити і творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу в спільній діяльності з учнями [164, с. 3].

В. Володько найважливішим завданням педагогічного закладу вважає підготовку вчителя до педагогічної діяльності, важливим складником якої є вміння визначати послідовність виконання навчально-виховних завдань [45, с. 98].

О. Савченко наполягає, що «у формуванні особистості майбутнього вчителя початкових класів необхідно згармонізувати загальнокультурні, психолого-педагогічні і методичні знання, вміння, способи діяльності, посилити їх професійну спрямованість, забезпечити фундаментальність базової підготовки через запровадження державних стандартів, зміну об'єктів моніторингу, створення умов для персоніфікованої педагогічної освіти» [204, с. 8].

О. Горська вважає необхідною підготовку такого вчителя початкових

класів, «який убачав би свій основний обов'язок у тому, щоб виявляти здібності учнів та цілеспрямовано їх розвивати, виховувати творчу особистість, будувати стосунки з учнем як рівного з рівним» [57, с. 38].

Підсумовуючи погляди вітчизняних науковців на сутність, структуру, мету і завдання професійної підготовки вчителя, можемо зробити такі узагальнення та уточнення:

- професійна підготовка вчителя початкових класів є процесом і засобом здобуття педагогічної освіти;
- професійна підготовка забезпечується шляхом засвоєння таких компонентів її змісту, як фахової (або фундаментальної, або спеціально-предметної), психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, практичної і соціально-гуманітарної підготовки;
- у процесі професійної підготовки відбувається цілісний розвиток особистості студентів-майбутніх вчителів початкових класів, формуються його індивідуальні професійні якості;
- кінцевою метою професійної підготовки вчителя початкових класів є формування спеціаліста, здатного забезпечити цілісний розвиток особистості своїх майбутніх учнів.

Отже, ми під поняттям «професійна підготовка вчителя початкових класів» розуміємо цілеспрямований, особистісно-орієнтований і спеціально організований процес, що здійснюється в процесі здобуття педагогічної освіти і має на меті формування спеціаліста, здатного до здійснення навчання, виховання й цілісного розвитку особистості учнів початкових класів.

Вивчення проблеми професійної підготовки вчительських кадрів у вітчизняній педагогічній літературі показало, що, окрім теоретичних і методологічних засад підготовки вчителів (К. Авраменко, Ю. Бабанський, В. Гриньова, О. Дубасенюк, О. Пехота, О. Савченко, Л. Ткаченко, Л. Хомич), ученими активно досліджуються такі аспекти професійної підготовки педагогів, як проблема ступеневої освіти педагогічних працівників (С. Власенко, Л. Хомич), організація педагогічної практики (О. Абдулліна, Н. Казакова,

М. Козій, Г. Шулдик та В. Шулдик), проблеми загальнопедагогічної та методичної складників професійної підготовки вчителя (О. Абдулліна, К. Авраменко, О. Антонова, Л. Нечепоренко, В. Шахов), особливості підготовки вчителя до виховної роботи і до роботи з батьками (Т. Довженко, Г. Троцько, Т. Шанскова), проблема індивідуалізації професійної підготовки вчителя (О. Пехота), питання формування умінь студентів до індивідуальної роботи (В. Єремєєва, З. Осадча), історія становлення і розвитку педагогічної освіти в Україні (О. Глузман, М. Козій, В. Луговий, В. Майборода, Л. Хомич), питання організації професійної підготовки вчителя за кордоном (А. Василюк, Л. Пуховська, Н. Яцишин), питання технології професійної підготовки студентів-майбутніх учителів (О. Антонова, О. Дубасенюк, В. Євдокимов, С. Сисоєва, І. Прокопенко), проблема підготовки вчителя в умовах Болонського процесу (В. Бондар, В. Кремень) тощо.

Серед науковців, які займаються переважно проблемою професійної підготовки вчителя початкових класів, слід виокремити О. Савченко (теоретичні і методологічні питання професійної підготовки учителя початкових класів), К. Авраменко (методична підготовка вчителя початкових класів), Л. Хомич (психолого-педагогічна і практична підготовка майбутніх учителів початкових класів, проблема ступеневої підготовки педагогічних кадрів початкових класів), Н. Казакова (організація педагогічної практики), М. Козій (розвиток педагогічної освіти в Україні, організація педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів) тощо.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з проблеми професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти, організація і вдосконалення умов для розвитку професійних якостей майбутнього вчителя потребує подальшого ґрунтовного аналізу з позицій сучасного бачення спеціаліста. О. Хома наводить основні параметри професійно важливих якостей, які мають формуватися у процесі навчальної діяльності, зокрема практичної:

- 1) усвідомлення професійного вибору (зацікавлення професією, мотивація

щодо її одержання, усвідомлення проблем майбутньої професійної діяльності);

2) ціннісні орієнтації особистості (гуманізм, чесність, порядність, щирість);

3) психологічні якості особистості (наполегливість, самодисципліна, самоконтроль, відповідальність, інтелект, акуратність) [254].

Л. Гриневич впевнена, що «нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін. Реформою передбачено низку стимулів для особистого і професійного зростання, з метою залучення до професії найкращих. Насамперед творчому та відповідальному вчителю, який постійно працює над собою, буде надано академічну свободу. Учитель зможе готувати власні авторські навчальні програми, власноруч обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання; активно виражати власну фахову думку. Держава гарантуватиме йому свободу від втручання у професійну діяльність. Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя. Учителі вивчатимуть особистісно-орієнтований та компетентнісний підходи до управління освітнім процесом, психологію групової динаміки тощо. У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Збільшиться кількість моделей підготовки вчителя. Форми підвищення кваліфікації буде диверсифіковано: курси при ІППО, семінари, вебінари, онлайн-курси, конференції, самоосвіта (визнання сертифікатів). До роботи в школі будуть залучені найкращі» [107, с. 16].

Якщо аналізувати взагалі ідеї Нової української школи (ключові компетентності для життя, педагогіка партнерства, умотивований учитель, орієнтація на учня, виховання на цінностях), то можна простежити спільне з проблематикою нашої теми.

Але необхідно зауважити, що недостатня увага приділяється проблемі формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

У науково-педагогічній літературі зазначається, що зміст освіти

визначається такими документами: навчальними планами, навчальними програмами, підручниками, посібниками [126, 150]. Тому, вивчаючи зміст професійної підготовки вчителя початкових класів ХНПУ імені Г. С. Сковороди, насамперед подаємо аналіз навчального плану за напрямом підготовки початкова освіта, а також аналіз змісту основних дисциплін, що забезпечують професійну підготовку вчителя початкових класів.

Навчальний план педагогічного університету був розроблений Міністерством освіти і науки України на 4 роки з 2015 – 2019 н. р.; затверджений протоколом Вченої Ради університету № 3 від 12.06.2015 року. План навчального процесу містить декілька циклів. Перший цикл – цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки. Він охоплює навчальні дисципліни: історія і сучасні реалії (історія української культури, політологія і соціологія, правознавство, основи економічної теорії); філософія; безпека існування людини в навколишньому середовищі (безпека життєдіяльності та основи охорони праці, цивільний захист); українська мова (за професійним спрямуванням); іноземна мова. Усього за циклом передбачено 750 годин. Другий цикл – цикл фундаментальної, природничо-наукової підготовки. До нього належать такі навчальні дисципліни: основи медичних знань (анатомія і фізіологія дитини з основами генетики, вікова фізіологія, основи медичних знань та охорони здоров'я); математика; основи природознавства; екологія; сучасна українська мова з практикумом; сучасна російська мова з практикумом; дитяча література; практика усного і писемного мовлення (іноземна мова); сучасні інформаційні технології навчання; основи інформатики з елементами програмування. Усього за циклом – 1230 годин. Третій цикл – цикл професійної та практичної підготовки. Він містить такі навчальні дисципліни: психологія; педагогіка; методики початкового навчання. Усього за циклом – 2340 годин. Також план навчального процесу передбачає дисципліни за вибором студентів: дисципліни спеціалізації та вибіркові дисципліни. На них передбачено 1710 годин.

З проведеного аналізу бачимо, що на цикл гуманітарної та соціально-

економічної підготовки передбачено найменшу кількість годин (лише 750 годин). Найбільшу кількість годин має цикл професійної та практичної підготовки (2340 годин).

Таблиця 1

Цикли	Кількість годин	% співвідношення
1	750	12,4
2	1230	20,4
3	2340	38,8
4	1710	28,4
Разом	6030	100

Більш детально звернемо увагу на цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки вчителя початкових класів. Розглянемо специфіку вивчення навчальних дисциплін.

Пріоритетним завданням сучасної освіти є виховання цілеспрямованої особистості, що прагне до реалізації своїх можливостей, готової до опанування нового досвіду, здатної відповідально вибирати в різних життєвих ситуаціях. Тому метою навчального процесу стає формування не просто умінь і навичок, а певних якостей особистості, які сприятимуть успішній адаптації молодого покоління в суспільстві й можливостей. Для того, щоб утриматися в хаосі сьогодення, памолоді слід шукати відповіді на питання щодо морально-етичних засад, гармонії буття в досвіді людської цивілізації, який зафіксований у культурі людства, яка є об'єктом вивчення гуманітарних дисциплін.

Важливість життєвотворчого потенціалу гуманітарних предметів пояснюється їхньою сутністю, а саме: філософія – наука, яка вивчає найзагальніші суттєві характеристики людського ставлення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних проявах; історія – наука, яка вивчає минуле людства, покладаючись при цьому на письмові та матеріальні свідчення минулих подій; безпека життєдіяльності – наука, що вивчає теоретичні основи взаємодії людини з навколишнім середовищем і

способи забезпечення безпеки її життя й діяльності в середовищі існування й умовах сучасного виробництва; українська мова (за професійним спрямуванням) – наука, яка допоможе оволодіти навичками правильного професійного спілкування; іноземна мова – наука, яка допоможе вільному спілкуванню з людьми інших країн. Узагалі всі гуманітарні дисципліни містять ті цінності, які можуть трансформуватись у ціннісні орієнтири.

Таким чином, гуманітарні предмети спрямовані передусім на формування літературних знань, культури, розвиток багатства почуттів у памолоді й молоді, ознайомлення їх із роллю творчості в житті людини і суспільства. Тому важливим завданням сьогодні для освіти є використання життєвотворчого потенціалу гуманітарних дисциплін, що дозволило б здобувачам освіти краще зрозуміти саму людину, суть її буття, діяльності й розвитку та усвідомити складність людини у її співіснуванні з природою, суспільством, культурою, творчістю.

Аналіз підходів до визначення життєвотворчого потенціалу гуманітарних наук у різні історичні періоди і в різних народів дозволив дійти висновку, що вже в стародавні часи суспільства відповідно до рівня розвитку культури надавали значущості добору навчального матеріалу стосовно досліджуваної проблеми. Так, із глибокої давнини люди втілювали свої уявлення про добро та зло у міфах, легендах, ученнях й ознайомлювали з ними майбутні покоління.

Видатні філософи античності звертали увагу на виховний та життєвотворчий потенціал гуманітарних наук. Платон до засобів виховного впливу відносив ознайомлення з міфами, читання літературних творів, їх ретельний відбір для дітей з метою їх оберігання від негативу та запобігання формуванню в дітей хибних моральних уявлень, які впливають на життєвотворчість.

У філософській та педагогічній традиціях стародавнього Риму також переважала думка про важливість різнобічної гуманітарної освіти, зокрема поглибленого ознайомлення з філософією, літературою. Гуманітарна підготовка була суттєвим складником освітнього ідеалу «досконалого оратора»

у програмі Цицерона; Сенеки, критикуючи шкільну систему за недостатню увагу до морального виховання, наголошував, що освіта має сенс лише тоді, коли готує душу до сприйняття добродетельності, а цього найкраще вчать філософія і література [158, с. 39–41].

Аналіз шкільної практики стародавнього Риму дозволив з'ясувати, що в школі граматики вивчали латинську й грецьку мови та літератури, принципи віршування і стилістики, читали епічні поеми Гомера й Вергілія, вірші Горація, драми Теренція тощо. Як пишуть дослідники педагогічної думки минулого, у школі граматики велика увага приділялась тлумаченню міфологічних образів та асоціацій історичних реалій, якими були наповнені твори грецьких і римських класиків: зазвичай учитель тлумачив їх у площині морального аспекту [158, с. 38 – 41].

В історію розвитку європейської культури епоха Відродження увійшла як гімн людині – головній цінності на землі з необмеженими творчими можливостями. Ідеал всебічно розвиненої гармонійної особистості, відповідно до нових історичних потреб і можливостей, передбачав культ знань. До змісту освіти передусім залучалися переклади й коментарі відомих праць класичної давнини.

Підсумовуючи важливість вивчення історії та літератури для розширення кругозору памолоді й значущість цих предметів для їхнього духовного розвитку, М. Монтень наголошував, що «ознайомлення з великою різноманітністю характерів, суджень, поглядів, звичаїв і законів навчає розум більш об'єктивно цінувати власні, відчувати свою недосконалість» [143, с. 174–175].

Я. Коменський, характеризуючи рідну мову як підґрунтя формування особистості, не обмежував її роль лише як єдиного знаряддя для засвоєння спадщини минулого, здобутків людської культури, яка зберігає для поколінь «перлини думки, мистецтва і добра». Він наголошував, що рідна мова – не просто джерело інформації про навколишній світ чи засіб спілкування, а саме життя народу з його споконвічною історією, культурою, національними традиціями,



звичаями, ідеалами, особливостями рідної культури, усної народної творчості. Тому, на його погляд, ознайомлення дітей із рідною поезією шляхом завчання «в ранньому віці якомога більшої кількості маленьких віршів, переважно морального змісту...», вивчення дітьми творів фольклору, пейзажної лірики, пісень календарно-обрядового типу сприяють розвитку національної гідності, усвідомленню національних цінностей і, зрештою, формують національну самосвідомість [105, с. 92 – 94].

Як свідчить аналіз вітчизняних історико-педагогічних джерел, використання виховних можливостей гуманітарних наук характерне вже для перших шкіл Київської Русі. Заснування київським князем Володимиром шкіл «учіння книжного» вимагало і створення підручників, і вивчення тогочасної рукописної літератури. Після появи «Ізборника Святослава» зростає інтерес до вивчення літератури, вводяться елементи «вільних мистецтв», зокрема словесних наук – риторики і піітики. Активно йшло ознайомлення й з грецькою культурою через сприйняття її завдяки кирило-мефодіївській писемній традиції. Пізніше значний вплив на розвиток гуманітарних наук мали праці Максима Грека, зокрема «Про художнє ведення книжне» та «Про користь граматики, риторики й філософії», які пропагували словесні науки [110].

Кирило Туровський, якого називали «найбільш сяючим Златоустом» Київської Русі, у своїх проповідях, молитвах, повчаннях певним чином, як зазначають науковці, конкретизував релігійно-моральну програму формування особистості. Людина, на його переконання, не народжується ні доброю, ні злою, проте нагороджена від природи силою волі, тому, завдяки власній волі, сама сприяє розвитку в її душі добрих начал і запобігає злим; дотримуючись вимог християнської моралі, «самовласна» людина може у своїй моральній поведінці обирати ті життєві діяння і вчинки, здійснення яких веде до добра [274, с. 29].

Слід наголосити й на тому, що у всіх вищезгаданих творах, педагогічних пам'ятках, навчальних книгах у формі повчань і настанов викладались основи християнської моралі. А оскільки вони традиційно використовувалися для

читання в школах, у церквах, для завчання напам'ять, – ці твори також виконували роль своєрідних учителів життя і моралі.

Аналіз змісту навчальних програм Києво-Могилянської академії дозволив дійти висновку, що в цьому навчальному закладі важливим складником також була гуманітарна освіта, яка забезпечувалась такими предметами, як граматики, поетика, риторика, філософія. Часто посилались викладачі на рекомендації відомого українського письменника-полеміста І. Вишенського, який звертав увагу кожного, хто читає книгу, на необхідність вироблення вміння «усвідомленого сприйняття тексту» та готовності до «сприймання духовних цінностей» [239, с. 21].

Великого значення в процесі культуротворення суспільства в сучасній Україні, зокрема у вирішенні завдань з формування «людини духовної», набувають гуманістичні ідеї Г. Сковороди, оскільки він уважав, що саме мораль і культура регулюють людські відносини в суспільстві. Уся літературно-філософська спадщина видатного українського просвітителя мала етико-гуманістичну спрямованість, значне місце посідали педагогічні основи морального виховання.

Творча спадщина яскравого українського просвітителя Г. Сковороди є достатньо ефективним чинником вирішення навчальних завдань, що сьогодні постають у соціокультурній сфері України. Його гуманістична літературна творчість має велику цінність з погляду використання традиційних народних засобів передачі педагогічної мудрості, що вкладалась в уста героїв казок, легенд, байок, притч, оповідей. Саме такий спосіб допомагає вести щиру розмову з молоддю, спонукати її до роздумів, до сприйняття здорової моралі. Пересторога Г. Сковороди стосовно того, що «користолубство, наділення золота атрибутом святості, сприйняття грошей як мірила цінності індивіда, його думок і прагнень, кидають людину в безодню корисливих пристрастей, є надактуальною для діалогу з молоддю, бо й зараз іде масове захоплення ідеями накопичення, збагачення, гонитви за наживою тощо. Завдяки Г. Сковороді XVIII століття перегукується з нинішнім і в ставленні суспільства до своєї

національної культури, рідної мови. Український просвітник закликав шанувати рідне слово, вивчати усну народну творчість, художню літературу, зокрема українську. Отже, творчість Г. Сковороди була одним із джерел, із якого розвивалась українська культура, народна творчість, література, публіцистика, філософія» [258, с. 455 – 474].

Л. Ткаченко зауважує, що «на думку філософа, праця є життєво важливим покликанням і обов'язком будь-якої людини. Однак кожна людина має власне покликання, яке вона повинна усвідомити, а потім жити відовдно до нього. А нещасне життя – у того, хто призначений був для одного, але не знайшов себе або зрадив своєму покликанню, і все життя займається не своєю справою» [234, с. 121]. Улюблена справа, яка приносить насолоду, відіграє величезну роль у формуванні життєвотворчого потенціалу особистості.

Видатний педагог К. Ушинський вказував на виняткову важливість гармонійного поєднання реальної й класичної освіти, але все ж надавав перевагу гуманітарному напрямку, зазначаючи: оскільки мова є «формою вияву життя духу», то ще більш важливими є «ті ідеї й почуття», які виражаються мовою.

Проаналізувавши педагогічну творчість С. Русової, з'ясували, що у формуванні моральної поведінки дитини вона також надавала найбільшого значення рідній мові, фольклору, поезії, літературі, історії тощо. Причому С. Русова наполягала на тому, що центральне місце в системі навчання української національної школи повинна посісти рідна мова, а джерелами для навчання рідної мови є усна народна творчість, поезія, проза, кращі літературні твори вітчизняних і зарубіжних письменників. С. Русова вважала рідну мову найважливішим засобом передачі сконцентрованого досвіду кожного народу: «...ще задовго до періоду навчання мова стає засобом освіти і передає духовний зміст культурного поступу від генерації до генерації та сприяє об'єднанню, доведенню до згоди і почувань людей» [219, с. 248].

Найбільше виховне значення історії, на думку С. Русової, полягає в тому, що вона «дає учням розуміння сучасного, політичного, соціального,

економічного становища різних держав»; розкриває значення громадянства; допомагає зрозуміти роль і «себе самого як окремого громадянина, як природний вияв історичного життя» [219, с. 260]. Місце історії як навчального предмета у формуванні духовності особистості, наголошувала С. Русова, насамперед полягає в тому, що вона не лише дає учням знання фактів давноминулого життя, але й дозволяє їм зрозуміти мотиви, що керували виступами реальних громад, реальних людей, їхня моральна свідомість має змогу зростати на біографіях визначних осіб, на їхньому духовному піднесенні, на їхньому палкому патріотизмові. Щоправда, у цьому разі С. Русова вважає дієвою історію власного краю, де великий патріотичний настрій можуть створювати різні міфи, легенди героїчного змісту [219, с. 261].

Думки своїх великих попередників стосовно виховного потенціалу гуманітарних наук розвинув і збагатив В. Сухомлинський – не лише теоретично, але й практично. Згідно з його переконаннями, слово є найтоншим дотиком до серця дитини, оскільки може стати «ніжною, духмяною квіткою», «живою водою», яка повертає віру в добро, але слово може стати й «гострим ножем», «розпеченим залізом», «грудками бруду» [228, с. 175]. В. Сухомлинський розглядав цю проблему у двох аспектах. Передусім, одним із шляхів формування моральної культури справжньої людини він уважав формування мовної культури памолоді, починаючи з дошкільного віку. З цією метою видатний педагог убачав за ефективне введення кожної дитини в таку сферу діяльності, яка б закладала основи її мовної культури. Таким стало спілкування учителя з дітьми впродовж «подорожей у природу», де, за спогадами В. Сухомлинського, «краса і величність, сила і виразність рідного слова» не лише відкривали дітям багатство довкілля, але й «облагороджувала їхні почуття, душу, думки, переживання»; написання дітьми творів-мініатюр, віршів, ілюстрування їх малюнками тощо [228, с. 175]. З іншого боку, В. Сухомлинський зазначає: «Як виховати справжню людину» глибоко розкрив методику роз'яснення школярам глибоких моральних понять. Розглядаючи завдання формування моральної особистості, він акцентував увагу на тому, що вчитель повинен оволодіти

«практичною філософією виховання» – етикою, з тим, щоб уміти навчати школяра правильно жити, правильно діяти, правильно ставитись до людей і до самого себе; сприяти тому, щоб «ідея добра стала орієнтиром життєвої практики школяра, мірою його вчинків, ... щоб смислом життя стало устремління до добра й непримиренність до зла» [230, с. 6].

Головною умовою успішності й результативності виховання словом В. Сухомлинський убачав володіння учителя словом і його «моральне право навчати». «Не слід бути якимсь ангелом, щоб мати моральне право виховувати справжню людину, слід самому бути істинною людиною – жити правильно, любити людей, бути гідним патріотом, громадянином, трудівником» [230, с. 10].

Отже, витoki ідеї про виховний і життєвотворчий потенціал гуманітарних наук у формуванні моральності памолоді в античному світі, який є колискою європейської культури й освіти. Саме там виникла праматір усіх гуманітарних наук – філософія, яка є підґрунтям різноманітних сучасних антропологічних, культурологічних, педагогічних концепцій.

Проаналізувавши вітчизняну педагогічну думку можна підсумувати, що духовне виховання засобами гуманітарних наук й нині впливає на свідомість і почуття та сприяє формуванню високих ідеалів людини.

У сучасних умовах розвитку національної системи освіти в Україні значно підвищуються вимоги до духовного зростання особистості, зокрема формування національної свідомості, планетарного світогляду, моральної самостійності, соціальної активності. Сьогодні у свідомості домінує переконаність у тому, що майбутнє України визначатиметься духовністю особистості, де вирішальним критерієм рівня освіти молоді людини буде не тільки сума знань, збагачення пам'яті чи розвиток інтелекту, а її світогляд, розуміння нею свого людського призначення, бачення напрямів реалізації себе як особистості, її здатність до адаптації в ситуації постійних змін.

На наш погляд, успішне вирішення цих фундаментальних завдань вимагає гуманітаризації освіти в Україні, яка б забезпечила етико-моральне

становлення та духовне збагачення молодого покоління.

Гуманітаризація змісту на всіх рівнях освіти – це «вияв нового мислення світового співтовариства щодо глобальних проблем розвитку людства. Вона передбачає передусім посилену увагу до внутрішнього світу людини, найбільше сприяння розвитку всіх її здібностей, фізичних і моральних якостей» [203, с. 25-29].

На нашу думку, основними принципами гуманітарного розвитку України сьогодні є утвердження людської гідності, розкриття життєвотворчого потенціалу за допомогою гуманітарних дисциплін; створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини; надання можливостей для підвищення соціального статусу особистості шляхом удосконалення її освітнього рівня; система поглядів, що визначає цінність людини та її здібностей; забезпечення прав і свобод громадянина; установлення рівних можливостей для гармонійного розвитку громадян; гарантування належної якості життя.

Розбудова незалежної Української держави спонукає до переосмислення фундаментальних складників національної системи освіти: навчально-виховних та наукових методичних засад. Оновлення сутності навчання є визначальним у реформуванні освіти в Україні й передбачає приведення його відповідно до сучасних потреб суспільства. Виникає об'єктивна потреба створення і впровадження в систему професійної освіти нової фахової ділової комунікації, тобто мовної освіти. Вона має забезпечити формування та розвиток комунікативної професійно орієнтованої компетенції особистості, яка здатна зреалізувати свій життєвотворчий потенціал на потреби держави. Це можна здійснити під час вивчення навчальної дисципліни – «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Цей курс є дуже важливим для професійної підготовки вчителя початкових класів та має дуже потужний життєвотворчий потенціал.

С. Шевчук та І. Клименко вважають «головним завданням вищої школи – готувати висококваліфікованих фахівців, які досконало володіють державною

мовою в усній та писемній її формах. Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» передбачає продовження формування національномовної особистості, комунікативних навичок майбутніх спеціалістів, студіювання особливостей фахової мови. Завдання курсу – сформувати: мовну компетенцію майбутніх фахівців, що містить знання і практичне оволодіння нормами літературної професійної мови; навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні; уміння і навички оптимальної мовної поведінки у професійній сфері; стійкі навички усного й писемного мовлення, зорієнтованого на професійну специфіку; навички оперування фаховою термінологією, редагування, корегування та перекладу наукових текстів. Вивчаючи курс, здобувачі освіти різних спеціальностей набувають теоретичних знань про фахове спілкування, його етапи й роль у професійній діяльності, засвоюють термінологію майбутньої спеціальності, відомості про призначення і структуру ділових документів, необхідних фахівцю певного профілю, формують стійкі комунікативні компетенції, потрібні у професійному спілкуванні, навички послуговування вербальними і невербальними засобами обміну інформацією» [269, с. 14].

Оволодіння основами будь-якої професії розпочинається із засвоєння певної суми загальних і професійних знань, а також оволодіння основними способами розв’язання професійних завдань [114], тобто оволодіння мовою професійного спілкування. «Мова професійного спілкування (професійна мова) – це функціональний різновид української літературної мови, яким послуговуються представники певної галузі виробництва, професії, роду занять» [269, с. 17].

І. Купіна зазначає, що «проблема підготовки висококваліфікованих компетентних фахівців актуальна у всіх царинах суспільного життя, зокрема в освіті. У реалізації цього завдання провідна роль відведена педагогам, які покликані забезпечувати розвиток інтелекту студентів, формувати національну свідомість, долучати їх до цінностей українського доробку, стимулювати прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, виховувати молоде

покоління активних випускників ЗВО. Під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» однією з необхідних умов підготовки майбутніх педагогів є формування професійних компетентностей, що проявляється в прагненні студентів оволодіти понятійно-термінологічним апаратом предметної галузі знань, вивчити дисципліни, орієнтовані на їхню фахову діяльність, умінні працювати зі словниками для вирішення лінгвістичних завдань» [120, с. 88].

Мова виконує дуже багато функцій: комунікативна (спілкування – це життєва потреба), мислетвірна (мова – засіб людського мислення: творення, оформлення і вираження думки), номінативна (мова – засіб називання усіх предметів, ознак, дій; Л. Шевченко [268] вважає, що в основі українського менталітету закладена «природа світовідчуття, оригінальна цивілізаційна рефлексія на навколишній світ»), пізнавальна (мова – засіб пізнання світу і накопичення людського досвіду; В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький [84] стверджують, що «роль думки і мови в пізнанні світу нагадує прокладання тунелю: думка у мовній формі вгризається в породу невідомого і застигає у вигляді кріплень, без яких тунель обвалився б»), культурологічна (мова – носій культури); естетична (мова – засіб творення позитивних емоцій, краси), експресивна (мова – засіб вираження внутрішнього світу людини), ідентифікаційна («Національно-мовна свідомість об'єднує народ як у науково-культурному житті, так і в суспільно-політичному, спрямовує його на діяння. Мова – довговічніша за будь-яку форму суспільної організації. Впливаючи з непізнаних глибин людської природи, вона стає цементуючим ферментом нації» [161]), етична («Етичне в мові, – зауважує Н. Бабич [15], – це конкретно-історична система мовних засобів (ресурсів) відповідно до форми моральної свідомості й поведінки людини, що передбачає ефект добра»), фатична (мова – засіб фатичного спілкування). Усі функції мова не виконує окремо, вони взаємодіють між собою, упливають одна на одну або ж близькі за своєю суттю. Повнота виконання функцій означає ефективність мовоіснування» [141, с. 7 – 13].



З. Мацюк та Н. Станкевич звернули увагу на те, що «дуже важливо «озброїти» сучасного студента, якого б фаху він не навчався, знанням стилістичного багатства літературної мови та вміннями послуговуватися ними для активного спілкування з діловими партнерами, ведення документації, під час публічних виступів тощо» [141, с. 37].

І. Гудзик [63] зауважувала, що учні, зокрема студенти, належним чином повинні володіти українською мовою як державною. Завдання ЗВО – забезпечити взаємозв'язок у викладанні сучасної української мови і методики навчання української мови в початкових класах. Ділові ігри, конструювання окремих ситуацій на практичних заняттях дасть змогу попередити помилки у професійному мовленні майбутніх учителів початкових класів.

Л. Ткаченко вважає, що не менш важливою для здобувачів освіти є навчальна дисципліна «Академічна риторика» мета викладання якої – формування риторичної культуромовної особистості майбутнього педагога з ефективним мисленням, якісним мовленням та оптимальним спілкуванням, підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів та опанування риторичними вміннями і навичками [235, с. 101 – 111.].

Учені Є. Желібо, Н. Заверуха, В. Зацарний [76] вважають, що вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих закладах освіти повинно базуватися на засадах інтеграції теоретичних і практичних знань, отриманих студентами в загальноосвітніх навчальних закладах (природознавство, фізика, хімія, біологія, цивільна оборона у складі допризовної підготовки, фізична культура, трудове навчання тощо) при вивченні загальноосвітніх дисциплін, та набутому життєвому досвіді. Проблема захисту людини від небезпек постала водночас з появою людства. Протягом усієї історії цивілізації кожна людина загалом дбала про власну безпеку та безпеку близьких. У прагненні до пізнання дуже часто засоби витісняють мету, людина перестає бути особистістю, стає додатком до створеного нею, а її ж творіння становлять загрозу для неї самої. Але завдяки набутим знанням із розвитком цивілізації рівень безпеки людей

зростає.

Підготовка здобувачів освіти у межах навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності» містить теоретичні питання, спрямовані передусім на формування світогляду, вироблення ідеології поведінки, і забезпечує майбутніх спеціалістів важливим інструментом не лише щоденного безпечного контактування з довкіллям, а й готує до майстерного виконання складних технологічних процесів. Завдяки цій дисципліні майбутній фахівець має опанувати філософію безпеки локальних екосоціосистем, знати, як будеється події, визначати нагальні проблеми безпеки. Ця дисципліна дуже важлива для майбутніх учителів початкових класів, адже здобувач, який добре засвоїв предмет «Безпека життєдіяльності», здатний уміло діяти в умовах небезпеки, захищаючи таким чином як своє життя та здоров'я, так і життя та здоров'я своїх учнів.

Нормативній навчальній дисципліні «Історія України» належить важливе місце в системі освіти, оскільки інтелектуальний потенціал людини визначається не лише глибокими спеціальними знаннями, а й високими громадянськими і національно-патріотичними почуттями.

Історія України – це більше, ніж наука. Вона, як це і має бути в цивілізованій країні, є частиною національного світогляду, складника загальної культури як суспільства, так і людини [207].

Для майбутнього вчителя початкових класів дисципліна «Історія України» є не менш важливою, ніж попередні, адже саме він повинен: розуміти суть історичних процесів, що відбувалися в минулому та відбуваються нині в Україні; уміти аналізувати й узагальнювати історичний матеріал у певній системі, поціновувати найважливіші події та явища української історії в контексті світової історії; уміти зіставляти історичні події, процеси з епохами, орієнтуватися в науковій періодизації історії; уміти знаходити й критично аналізувати потрібну інформацію з минулої та сучасної історії України, застосовувати набуті знання для прогнозування суспільних процесів.

Як вважає В. Білоцерківський, «у підготовці нових поколінь української

інтелігенції, відродженні історичної пам'яті народу, усвідомленні уроків історії, національному та гуманістичному вихованні молоді важливу роль покликані відігравати науково обґрунтовані високоякісні в методичному відношенні підручники з історії України. Підручники, посібники, книги, що з'явилися останнім часом, значною мірою характеризуються новизною підходів, об'єктивністю, намаганням заповнити прогалини у висвітленні історичних процесів в Україні. І все ж значна їх частина більше відповідають перехідному становищу, у якому перебуває процес переосмислення історії України. Потрібні нові посібники, де б висвітлювались різні підходи, містилися оцінки, висувались нові аргументи» [22, с. 4].

Деякі підручники з історії України для шкіл нагадують вишівські, а для учнів початкових класів потрібна та популяризація, безпосередність, спроможність зацікавити, яких вимагають особливості дитячої психіки, рівень підготовки учнів. Лише вчитель початкових класів за допомогою яскравого і захоплювального викладу матеріалу, зможе зворушити дитячу душу, викликати емоційне сприйняття, патріотичне бажання знати все про Україну, любити її. Отже, на майбутнього вчителя початкових класів покладається велика відповідальність за підготовку нових поколінь українців.

Академік В. Кремень звернув увагу на те, що «унікальність буття людини обумовлюється багатством її духовної культури, головне місце у формуванні якої належить філософії. Саме вона концентрує в собі проблеми-питання, знахідки і сумніви, великі прозріння й усталені істини, які завжди мають неминущий сенс і значення. За своїм походженням філософські проблеми, трансформуючись в ідеї, є конкретно-історичними, а за змістом – трансісторичними, оскільки у всі часи та епохи мають властивість бути зрозумілими, необхідними для людини будь-якої країни, етносу, часу. Вічні питання філософії актуалізують буття людини, пробуджують зацікавленість і любов до знання, до світу природи і світу соціального буття. Засвоєння тисячолітньої філософської мудрості в контексті теорій, гіпотез, питань, аргументів, дискусій, пристрастей, сумнівів тощо є кристалізацією грандіозних

інтелектуальних зусиль епохи. З них народжуються, формуються і дістають розвиток філософські ідеї. Завдяки їм здійснюється грандіозна «одіссея людського духу», у якій відбувається становлення Особистості» [113, с. 7].

Отже, прагнення стати не тільки освіченою, а й сучасною людиною не може здійснитися без вивчення філософії, яка завжди була джерелом віковичних питань людини щодо смислу життя та смерті, розгадки секретів пізнання світу та історії. Філософія повинна допомогти здобувачам освіти сформуванню уявлення про її людиновимірне призначення. Знання з філософії допоможуть майбутнім учителям початкових класів визначити життєву позицію і впевнено вирішувати особисті, професійні та суспільні проблеми.

Знання іноземних мов – це ключ до успіху в сучасному світі, де спілкування іноземними мовами та обробка величезних обсягів інформації набуває все більшого значення. Інтерес до вивчення повинен бути високим, бо перефразовуючи відомий вислів, можна сміливо сказати, що той, хто володіє мовами, володіє світом. Загалом людина, яка володіє мовами, – різнобічно розвинута особистість, має кращі здібності, вільніша та впевненіша у спілкуванні.

Вивчення іноземної мови для вчителів початкових класів також має важливе значення, бо, по-перше, – це збагачення знань, по-друге, фахівцю, який володіє іноземною мовою, швидше можна влаштуватися на роботу. Основний момент – це змога зануритися у світ ілюзій, це можливість спілкування з людьми з іншим світоглядом і ментальністю. Потрібно вивчати англійську мову як інструмент спілкування. У кожної людини є здібності до вивчення мови і найголовніше ці здібності розвивати, підживлювати та зміцнювати.

Н. Тучина вважає, що здобувачі освіти повинні формувати навички усної англійської мови, розширювати свій лексичний запас за допомогою читання текстів англійськомовних авторів. Це приводить до вдосконалення знань та до підвищення рівня володіння англійською мовою [276].

Метою посібника К. Кузьміної є поглиблення навичок здобувачів освіти усного та письмового перекладу політичних текстів різних жанрів, що є вкрай

актуальним і необхідним сьогодні постійного розвитку стосунків між різними державами. Зразки промов сприятимуть підготовці здобувачів освіти до курсів із синхронного та послідовного перекладів, а також до курсу риторики [116, с. 4].

У посібнику з англійської мови Є. Бонді звертає свою увагу на комунікативно-мовний напрям підготовки здобувачів освіти, який передбачає переважне використання на заняттях методу інтенсивного навчання й активної мовної комунікації [27, с. 3].

В. Сімонок вважає, що основна мета французької мови залучити здобувачів освіти до комунікативного процесу, за допомогою висловлювання власних думок, індивідуальної відповіді. Система вправ спрямована на формування мовних навичок та вмінь використовувати лексико-граматичний матеріал, що вивчається, у ситуаціях реального спілкування [216].

Л. Прокопова порівнює явища вокалізму й консонантизму німецької та української мов, дає методичні поради щодо послідовності викладу, аналіз можливих помилок, а також поради щодо вивчення. Фонетичні явища викладено з огляду на відмінності й схожості, тобто за принципом контрастивності. Автор спирається на одне з головних тверджень Л. Щерби про те, що пояснити чужу артикуляцію можна тільки через знання артикуляції рідної мови, а уникнути інтерференції, тобто позбавитися впливу рідних вимовних звичок, можна тільки свідомо відштовхуючись від них [173].

Т. Кияк вважає, що вивчення німецької мови у ЗВО повинно ґрунтуватися на використанні комунікативно-свідомого підходу, ефективного при формуванні розмовних навичок. Вправи і завдання повинні давати змогу творчо використовувати отримані теоретичні знання [97].

Н. Безсмертна зазначає, що студенти повинні оволодіти системою німецької мови, що забезпечить нормативність, коректність та адекватність їхнього спілкування. Дослідниця вважає, що в майбутніх учителів необхідно сформувати високий рівень автоматизованості фонетичних навичок і усунути негативну інтерференцію рідної мови [18, с. 5].

Отже, вивчення будь-якої іноземної мови розкриває перед студентами нові можливості, робить багатшим їх духовний світ. Володіючи іноземною мовою, людина збагачує свої знання, оскільки стає конкурентоспроможним претендентом на високу посаду. Іноземні мови покращують якість нашого життя в усіх його сферах.

На факультеті початкового навчання з гуманітарних предметів досить часто проводять книжкові виставки. Викладачі вважають, що вони сприяють творчому та професійному розвитку майбутніх учителів початкових класів.

О. Остряньська стверджує, що ефективним засобом професійного розвитку сучасних здобувачів освіти є книжкові виставки. Оптимізувати використання потенціалу книжкових виставок у освітньо-виховному процесі вишу дає змогу такий зміст діяльності викладачів: 1) залучення майбутніх педагогів до активного відвідування книжкових виставок і спілкування з представниками видавництва та авторами книг; 2) заохочення здобувачів освіти до глибокого і вдумливого аналізу цінних книжкових фоліантів, до досягнення мудрості думок славетних педагогів минулого та сучасних дослідників науковців і педагогів-практиків; 3) спонукання майбутніх фахівців до систематичного вивчення, узагальнення, систематизації, активного обговорення та реалізації обґрунтованих авторами теоретичних положень та описаного педагогічного досвіду роботи, порівняння його з власними результатами взаємодії здобувачів освіти із суб'єктами педагогічного процесу; 4) заохочення здобувачів освіти до розробки власних цікавих, різноманітних завдань теоретичного і практичного спрямування для молодших школярів і творчого впровадження їх у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл і закладів позашкільної освіти [157].

Активізація виховного і життєвотворчого потенціалу гуманітарних наук також передбачає унікальні надбання: психології (вікові психологічні особливості здобувачів освіти з тими характерологічними ознаками, від яких залежить сприйняття та осмислення); педагогіки (узагальнення процесів виховання і навчання й розвитку особистості); різних жанрів мистецтвознавства, які, з одного боку, підсилюють мистецький характер

гуманітарних наук, а з іншого – збагачують інтелект і розвивають почуття.

### **1.3. Науково-теоретичне обґрунтування технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів**

Молоді спеціалісти, нещодавні випускники, ще не здатні самостійно розв'язувати проблеми, мислити системно, легко переходити від однієї діяльності до іншої, їм бракує творчої уяви, ініціативи та винахідливості.

Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів в процесі вивчення гуманітарних дисциплін розглядаємо як цілеспрямований, добре організований, науково-методично забезпечений процес використання можливостей гуманітарних дисциплін, спрямований на формування структурних компонентів життєвотворчого потенціалу (розумового, творчого, життєвого). Цей процес передбачає: забезпечення стійкої позитивної мотивації на оволодіння гуманітарними дисциплінами у навчальній аудиторній та самостійній діяльності як засобу формування здобувачами освіти власного життєвотворчого потенціалу; залучення традиційних можливостей і широке використання інноваційних підходів до конструювання змісту гуманітарної підготовки на всіх рівнях (бакалавра і магістра); залучення майбутніх учителів до продуктивної розумово-життєвотворчої взаємодії з викладачем та іншими здобувачами освіти під час вивчення гуманітарних дисциплін.

Щоб залучити здобувачів освіти до процесу формування й удосконалення власного життєвотворчого потенціалу, охарактеризуймо: пізнавальний інтерес до гуманітарних навчальних дисциплін, що забезпечує позитивну мотивацію до засвоєння матеріалу гуманітарних дисциплін з метою забезпечення формування життєвотворчого потенціалу; наявність у студентів життєвотворчих умінь і навичок у використанні знань з гуманітарних дисциплін; усвідомлення значення поповнення й розвитку власних творчих ресурсів як сприяння процесові власного саморозвитку; прояв творчої ініціативи, активності й

самостійності у процесі навчальної взаємодії з викладачем і здобувачами освіти під час вивчення гуманітарних дисциплін.

Для вирішення проблеми формування життєтворчого потенціалу в майбутнього вчителя початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін вважаємо за необхідне обґрунтування технології цього процесу в умовах вищої педагогічної освіти.

Думки про технологізацію освіти висловлював ще Я. Коменський 400 років тому. Він зауважував, що це вміння правильно визначати мету, обирати засоби досягнення та формувати правила користування цими засобами. Ці елементи висвітлені в працях видатних іноземних та вітчизняних педагогів таких, як А. Дістервег, Й. Песталоцці, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інших.

Технологічний підхід відкриває нові можливості для концептуального і проєктивного засвоєння різних областей та аспектів освітньої, педагогічної та соціальної дійсності він дозволяє:

- з більшою визначеністю передбачати результати та управляти педагогічними процесами;
- аналізувати та систематизувати на науковій основі набутий практичний досвід і його використання;
- комплексно розв'язувати освітні та соціально-виховні проблеми;
- забезпечувати сприятливі умови для розвитку особистості;
- оптимально використовувати ресурси, що є в розпорядженні учителя;
- вибирати найбільш ефективні й розробляти нові технології та моделі для вирішення соціально-педагогічних проблем.

Технологічний підхід до навчання і виховання передбачає точне інструментоване управління навчально-виховним процесом і гарантоване досягнення поставлених завдань [200, с. 9].

Аналіз наукової літератури доводить, що суть технологічного підходу до навчання найбільш повно відображено в працях Л. Андерсона, Ю. Бабанського, С. Батишева, В. Безпалько, Д. Беха, Дж. Блока, Б. Блума, В. Боголюбова,



П. Гальперіна, Т. Гілберта, В. Євдокимова, М. Кларіна, Н. Кузьміної, С. Максименка, Р. Мейджера, І. Прокопенка, Г. Селевко, С. Смірнова, Н. Тализіної, М. Чошанова й інших науковців.

Технологія навчання (за визначенням ЮНЕСКО) – це в загальному розумінні «системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти» [134, с. 14].

В. Гриньова вважає, що педагогічна технологія – це доцільна сукупність різних засобів, умов, компонентів педагогічної діяльності, яка забезпечує досягнення бажаних освітніх і виховних ефектів [59].

В. Євдокимов, І. Прокопенко розуміють під педагогічною технологією упорядковані професійні дії суб'єктів педагогічного процесу, які при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників педагогічної взаємодії сприяють реалізації свідомо визначеної освітньої мети та забезпечують можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності [172].

Сьогодні в педагогіці, окрім поняття «педагогічна технологія», трапляються поняття «освітня технологія», «технологія навчання» та «навчальна технологія». У зв'язку з цим вважаємо доречним розмежування цих понять, яке запропонувала науковець О. Проценко. Проаналізувавши думки науковців, вона зазначає, що дефініції можна розглядати в ієрархічній залежності, де освітня технологія є найбільш глобальним утворенням, що регламентує державну політику й устрій освітньої системи, а, відповідно, технологія навчання – конкретна технологія, що спрямована на підвищення ефективності навчального процесу в межах конкретної дисципліни чи теми [175, с. 59].

Отже, розробка технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін в умовах вищого педагогічного закладу освіти зумовлена суспільною

потребою в життєвотворчому вчителів, здатному креативно вирішувати нестандартні ситуації та взаємодіяти з іншими учасниками педагогічного процесу під час виконання професійних обов'язків.

У процесі розроблення технології ефективного формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін нами враховувалася низка важливих чинників, що суттєво впливають на реалізацію цього процесу.

Відомо, що професіоналізація особистості розгорнута в часі. Центральне місце в ній займає період входження особи в професійну діяльність на етапі професійного навчання та опанування професії у ЗВО.

Аналіз наукової літератури свідчить, що різні аспекти (соціальні, психологічні, педагогічні) проблеми студентства висвітлені в працях Б. Ананьєва, Н. Бордовської, С. Вітвицької, І. Зимньої, Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіної, О. Мороз, А. Реан, Л. Столяренко, Г. Сухобської [8, 28, 41, 81, 117, 119, 145, 225] та інші. Студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільнота людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти. Ця спільнота характеризується домінуювальною єдністю мети й завдань у справі оволодіння професією, а також ідентичними організаційними структурами життєдіяльності, що забезпечують результативність впливу всіх чинників навчального процесу ЗВО.

Науковцями доведено, що студентський період життя людини є періодом її активного розвитку у психологічному (спрямованість, здібності, характер), соціальному (суспільні відносини, професійно-особистісні якості) й біологічному (фізична сила, пластичність тощо) планах. А тому саме в цьому віці виникають сприятливі передумови для становлення професіоналізму особистості, зокрема шляхом набуття нею життєвотворчого потенціалу у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Підвищити ефективність формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін можна шляхом розроблення, теоретичного обґрунтування й

упровадження відповідної технології.

В. Ортинський зазначає, що освітня технологія має відповідати таким критеріям технологічності:

- концептуальність (опора на певну наукову концепцію);
- системність (наявність логіки процесу, узаємозв'язку його частин, цілісності);
- керованість (передбачається змога діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання засобами і методами з метою корекції результатів);
- ефективність (має бути ефективною за результатами й оптимальними витратами, гарантувати досягнення запланованого стандарту освіти);
- відтворюваність (змога застосування, повторення, відтворення в інших однотипних освітніх закладах іншими суб'єктами) [156, с. 128].

З урахуванням критеріїв технологічності науковці висловлюють різні думки щодо її структури. Дослідники [19; 140] наголошують, що структура педагогічної технології містить такі основні частини:

- концептуальна основа (наукова база технології);
- змістова частина (загальні й конкретні цілі, зміст навчального матеріалу);
- процесуальна частина (організація навчального процесу, методи й форми діяльності учнів і викладачів, діяльність педагога з управління засвоєнням матеріалу);
- діагностика навчального процесу (перевірка дієвості й ефективності впровадженої технології).

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що авторська технологія формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін – це цілісна система, яка містить діагностичну мету й забезпечує реалізацію принципів гуманітарної підготовки здобувачів освіти, створює можливості для реалізації напрямів удосконалення гуманітарної підготовки, передбачає певну етапність процесу, на кожному з яких навчально-методичне забезпечення

сприяє формуванню складників життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів і забезпечує досягнення очікуваного результату.

В. Шадриков зазначає, що «центральною, системоутворювальним елементом системи діяльності є мета» [262, с. 31]. Відомо, що мета – це те, до чого прагне людина, тобто ідеальний результат її діяльності. Отже, можна зауважити, що в контексті порушеної проблеми *мета технології* полягає у формуванні життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів та забезпеченні сформованості його компонентів.

Підсумуємо, що з урахуванням тенденцій розвитку сучасної вищої школи, основних вимог до підготовки майбутніх учителів та специфіки формування життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти, які навчаються на факультеті початкового навчання, було сформульовано основні *концептуальні ідеї технології*. Так, перша з них наголошує на необхідності забезпечення *ціннісно-сислової спрямованості процесу формування майбутніми учителями життєвотворчого потенціалу*.

Науковці [71, 100, 147, 209, 212] пояснюють, що ціннісно-смилова сфера майбутнього вчителя є унікальним духовним утворенням особистості, що визначає її спрямованість, ціннісні орієнтації й систему особистісних смислів. Так, спрямованість визначає вектор ціннісно-сислової сфери людини, систему її стійких спонукань.

Слід також зазначити, що ціннісно-смилова сфера особистості займає місце на перетині двох сфер: мотиваційної та світоглядної структури свідомості людини. У зв'язку з цим ціннісно-смилова сфера майбутнього вчителя є центром його «професійно-особистісної саморегуляції на основі вільного ціннісно-орієнтованого вибору, що забезпечує дійсну професійно-особистісну самореалізацію, свободу його професійно-особистісного самопрояву» [273, с. 92].

Друга концептуальна ідея – це *технологізація формування актуальних знань здобувачів освіти*. Ідею сформульовано на основі узагальнення теоретичних положень, що викладені в наукових роботах О. Мариновської,

Г. Селевка [136, 210] та інших науковців.

Під технологізацією розуміємо раціональну організацію роботи, що передбачає:

- 1) розчленування процесу на ланцюжок операцій (етапи);
- 2) наявність чіткого режиму роботи, тобто термінів і конкретних рубежів у загальному досягненні кінцевої мети;
- 3) однозначність виконання операцій (процедур), тобто існування технологічної дисципліни [24, с. 211].

Отже, технологізація формування актуальних знань здобувачів освіти передбачає здійснення цього процесу як чіткої послідовності виконання відповідних операцій, які забезпечують оволодіння майбутніми фахівцями професійно необхідними знаннями в процесі здійснення ними різних видів навчальної та професійної діяльності.

І. Семененко визначає педагогічний супровід як «цілісну, системно організовану педагогом діяльність студента, у процесі якої створюються соціально-психологічні та педагогічні умови успішного навчання й розвитку кожного студента в освітньому середовищі ЗВО, прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору» [211, с. 348].

М. Шакурова сприймає педагогічний супровід як один із механізмів тривалої двосторонньої педагогічної взаємодії. Вона також виділила основні ознаки такої взаємодії: суб'єктна позиція всіх її учасників; спільність і взаємореферентність, яка приймається та підтримується кожним із них; багатопроєктність; схожість інтерпретацій; адаптивність; переважне використання «м'яких» методів педагогічного впливу [264, с. 90].

Прорезюмовано, що забезпечення педагогічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців передбачає використання м'яких методів і форм педагогічної взаємодії, коли здобувачам освіти не нав'язуються певні рішення навчальних чи професійних проблем, а створюються відповідні ситуації, які спонукають їх до самостійного творчого пошуку. Викладачі виконують роль модераторів або т'юторів, які організовують діяльність у

певному напрямі, забезпечують консультативну підтримку, а також допомагають поцінувати результати цієї діяльності.

Як визначено в процесі проведення дослідження, технологічна логіка процесу формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів представлена послідовністю таких етапів: підготувальний, основний (підетапи мотиваційний, змістовий, діяльнісний) і завершальний. Так, *підготувальний етап* спрямований на діагностику рівня сформованості життєвотворчого потенціалу студентів першокурсників (майбутніх учителів початкових класів). Це дає нам змогу визначити стратегію організації процесу викладання гуманітарних дисциплін. Важливою на цьому етапі є робота з викладачами гуманітарних дисциплін.

Для стимулювання активності з боку викладачів гуманітарних дисциплін під час засідань кафедри необхідним є проведення циклу бесід на теми: «Роль викладача ЗВО у формуванні життєвотворчості студента», «Сучасний педагог: вимоги до його життєвотворчості», «Шляхи підвищення інтересу студентів до гуманітарних дисциплін», «Організація життєвотворчої діяльності студентів під час вивчення гуманітарних дисциплін».

Відповідно до шляхів удосконалення гуманітарної підготовки у ЗВО необхідним є виявлення можливостей гуманітарних дисциплін у формуванні життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти. Це можливо зробити на підставі аналізу змісту всіх дисциплін, що передбачені навчальним планом, використанням принципу безперервності й наступності гуманітарної освіти майбутніх учителів початкових класів. Проведений аналіз змісту дозволить заповнити прогалини щодо забезпечення життєвотворчої спрямованості змісту гуманітарних дисциплін з орієнтацією на виконання педагогічних функцій.

*Основний етап* передбачає вирішення проблеми формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів шляхом забезпечення реалізації взаємопов'язаних підетапів (у кожного з яких власна мета).

На *мотиваційному* підетапі важливим завданням є формування в

майбутніх учителів початкових класів мотивації до опанування гуманітарного матеріалу, вивчення гуманітарних дисциплін з метою формування власного життєвотворчого потенціалу. Мотивація є гарантом формування потреби в постійному пошуку, накопиченні правових знань, розумінні їх смислу та значення, самостійному використанню, що необхідно для постійного зростання особистості з урахуванням вимог сучасності, а також для формування здатності особистості вміло використовувати власні когнітивні ресурси: доцільно мислити (сприймати, переробляти, запам'ятовувати інформацію) й діяти (розв'язувати завдання, ухвалювати рішення і передбачати наслідки дій) у ситуаціях взаємодії з іншими учасниками педагогічного процесу.

Ми дотримуємося положення про те, що сукупність стійких мотивів стосовно гуманітарної підготовки, а також стійка мотивація на формування життєвотворчого потенціалу визначають інтерес до гуманітарних проблем, переконаність у значущості їх засвоєння для формування власного життєвотворчого потенціалу.

Працюючи над формуванням життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів, слід пам'ятати, що пізнавальний інтерес відіграє важливу роль у формуванні мотивів. Коли в здобувача освіти з'являється інтерес до якої-небудь діяльності – це є запорукою успіху. Інтерес розвиває особливості людини, спрямовує всю її увагу на певні прагнення. За його допомогою здобувач освіти проникає у суть явищ, знаходить зв'язки між ними, долає труднощі у вирішенні ситуацій.

Одним із шляхів забезпечення інтересу до гуманітарної підготовки студентів є внесення до змісту гуманітарних професійно-орієнтованих питань, пов'язаних з виконанням педагогічних функцій. Так, на другому курсі до змісту гуманітарної підготовки слід увести вибірккову дисципліну «Формування життєвотворчого потенціалу особистості», що передбачають ознайомлення з особливостями організації навчальної діяльності у ЗВО, правилами поведінки тощо. Це сприяє в подальшому успішній соціалізації першокурсників, ознайомлення з однокурсниками й побудові стосунків із ними, що так само

створює сприятливе навчальне середовище для прояву життєвотворчого потенціалу. Уведення таких питань забезпечує успішність подальшої навчальної діяльності здобувачів освіти, адже вони з самого початку навчання у виші усвідомлюють ті вимоги, які до них висуваються, розуміють систему організації навчально-виховної діяльності в університеті тощо.

Таким чином, сформованість пізнавального інтересу до гуманітарних проблем, їх вирішення у професійній діяльності; потреба у творчій професійній діяльності під час вирішення різних життєвих ситуацій є метою мотиваційного етапу технології формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Для формування мотивації здобувачів освіти дуже важливу роль відіграє створення навчального середовища, що забезпечує обстановку емоційної й творчої відкритості партнерів у спілкуванні; формування у здобувачів освіти впевненості у своїх здібностях та можливостях.

На *змістовому* підетапі технології важливим є забезпечення засвоєння і поглиблення теоретичних знань з гуманітарних питань під час відведених навчальним планом підготовки майбутніх учителів лекційних та семінарських занять. На другому курсі під час вивчення гуманітарних дисциплін слід ввести питання, пов'язані з майбутньою професійно-педагогічною діяльністю, з конкретними функціями, що виконуються вчителем початкових класів. До змісту варто впровадити вивчення питань з розв'язання різних життєвих ситуацій (виховного, навчального, розвиваючого характеру), що виникають у вчителя початкових класів у взаємостосунках з іншими учасниками педагогічного процесу. Ці питання повинні конкретизуватися протягом всього терміну навчання майбутніх учителів під час вивчення гуманітарних дисциплін, спецкурсів та факультативів.

Зміст гуманітарних дисциплін повинен будуватися відповідно до вимог чинних стандартів та освітніх програм і кожна частина повинна мати відносно закінчений характер та враховувати міжпредметні зв'язки всіх дисциплін гуманітарного циклу.



Важлива роль відводиться організації науково-дослідної роботи студентів, що дозволяє використовувати такі методи як складання проєктів, творчих завдань та задач, які спроможні заповнювати прогалини в змісті гуманітарної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Слід використовувати можливості гуманітарної самоосвіти й самостійної роботи здобувачів освіти: майбутні педагоги повинні самостійно вчитися вирішувати та складати життєвотворчі ситуації.

Перевагу слід надавати проблемним лекціям із метою стимулювання життєвотворчої активності здобувачів освіти під час викладання гуманітарних навчальних дисциплін. Проведені у такий спосіб заняття забезпечують не тільки усвідомлення студентами основних положень гуманітарної діяльності, але й сприяють розвитку власного життєвотворчого потенціалу.

*Діяльнісний* підетап передбачає засвоєння студентами теоретичного матеріалу гуманітарних дисциплін, а особливо вироблення практичних навичок шляхом залучення до життєвотворчої діяльності з вирішення професійно-педагогічних проблем.

Головне завдання виконує викладач ЗВО, який повинен використовувати потенціал навчального середовища, таку обстановку в студентській аудиторії, що впливає на появу нових, оригінальних, творчих ідей під час роботи. Викладач повинен навчити здобувачів освіти висловлювати власні думки, відстоювати свою позицію. Лише таким чином можна спонукати особистість до появи в її ідеях креативності та творчості. Для того, щоб сформувати життєвотворчу особистість ще треба врахувати індивідуальні особливості кожного студента. Уродженні задатки здобувачів освіти різні, але треба залучати їх до життєвотворчої діяльності, тим самим, формувати у них творчі здібності, уміння та навички. Треба навчити їх життєвотворчо вирішувати поставленні перед ними професійно-педагогічні завдання. Лише враховуючи все це, можна сформувати життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів.

Для закріплення гуманітарних знань і формування стійких умінь їх

використання у нестандартних ситуаціях професійної педагогічної діяльності слід використовувати такі інтерактивні методи організації семінарсько-практичного заняття: навчальна гра, яка дає можливість студентам моделювати власну поведінку в різних життєвих ситуаціях, практично застосовуючи отримані під час лекцій теоретичні знання; навчальна дискусія, що дозволяє здобувачам освіти самостійно обробляти відомості та здійснювати підбір потрібної інформації для переконливого викладу й аргументації власної думки з конкретного питання. Такі методи організації навчання сприяють розвитку інтелектуального мислення у здобувачів освіти, використанню інноваційного підходу до вирішення певної життєвої проблеми. Головним результатом такого навчання повинна стати «здатність суб'єкта учіння самостійно переносити здобуті знання в нові ситуації, розуміти та вдосконалювати себе, опановувати професійну майстерність» [247]. Ми погоджуємося з науковцями [247], які вважають найефективнішими методами засвоєння знань проблемно-пошукові, творчі, діалогічні, ігрові.

На *діяльнісному* підетапі формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін необхідно навчити здобувачів освіти самостійно працювати з навчальним матеріалом, вирішувати елементарні життєві ситуації з творчим підходом.

На цьому підетапі технології додаються й практичні завдання, що є логічним продовженням теоретично опанованого матеріалу. Практичні завдання повинні бути спрямовані на поглиблення, розширення та конкретизацію знання, яке викладалося на лекціях, перевірку ефективності та якості їх засвоєння. Для цього на практичних заняттях здобувачі освіти знайомляться із сутністю і змістом професійної педагогічної діяльності, з її особливостями, специфічними формами і методами роботи вчителя початкових класів тощо. На *діяльнісному* підетапі формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів здобувачів освіти повинні залучатися до самостійної роботи, під час проведення якої у них формуються

уміння, знання та навички, за допомогою яких вони засвоюють навчальний матеріал, з'являється інтерес до творчої роботи.

Для формування життєвотворчого потенціалу необхідно використовувати самостійну роботу. Саме вона вчить здобувачів освіти долати труднощі, знаходитись у постійному пошуку чогось нового, тобто систематична постановка перед ними нових життєвих ситуацій створюватиме творчу обстановку, яка збуджує інтерес і потребу в життєвотворчій діяльності. Здійснення цього завдання на практиці слід починати із тісного взаємозв'язку у вивченні теоретичного матеріалу з гуманітарних дисциплін і неперервної реалізації цих теоретичних знань під час практичної педагогічної діяльності, яка має бути спрямована не на просте відтворення вивченого матеріалу, а на вироблення в майбутніх учителів початкових класів необхідних умінь і навичок, усвідомлене розв'язання майбутніми викладачами цієї ситуації в практичній діяльності. Під час вирішення життєвотворчих завдань здобувачі освіти повинні дотримуватися загальноприйнятого плану розв'язання таких ситуацій: розробити план вирішення ситуації; визначити етапи й цілі його виконання; проаналізувати всі варіанти; дати правильну відповідь.

Таким чином, на діяльнісному підетапі технології вагому частину свого часу здобувачі освіти повинні приділяти вирішенню життєвотворчих завдань. Це зазвичай покращує пріоритет самостійної форми роботи, підвищує ефективність технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

*Завершальний етап* технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін припускає демонстрацію кожним майбутнім учителем своїх результатів у процесі формування життєвотворчого потенціалу, їх обговорення з педагогами та колегами, аналіз, порівняння своїх досягнень з досягненнями товаришів, самоаналіз, самооцінка, самопостереження.

*Очікуваним результатом* є сформованість у майбутніх учителів початкових класів життєвотворчого потенціалу у процесі вивчення

гуманітарних дисциплін.

Узагальнену розроблену технологію представлено на рисунку 1.1.

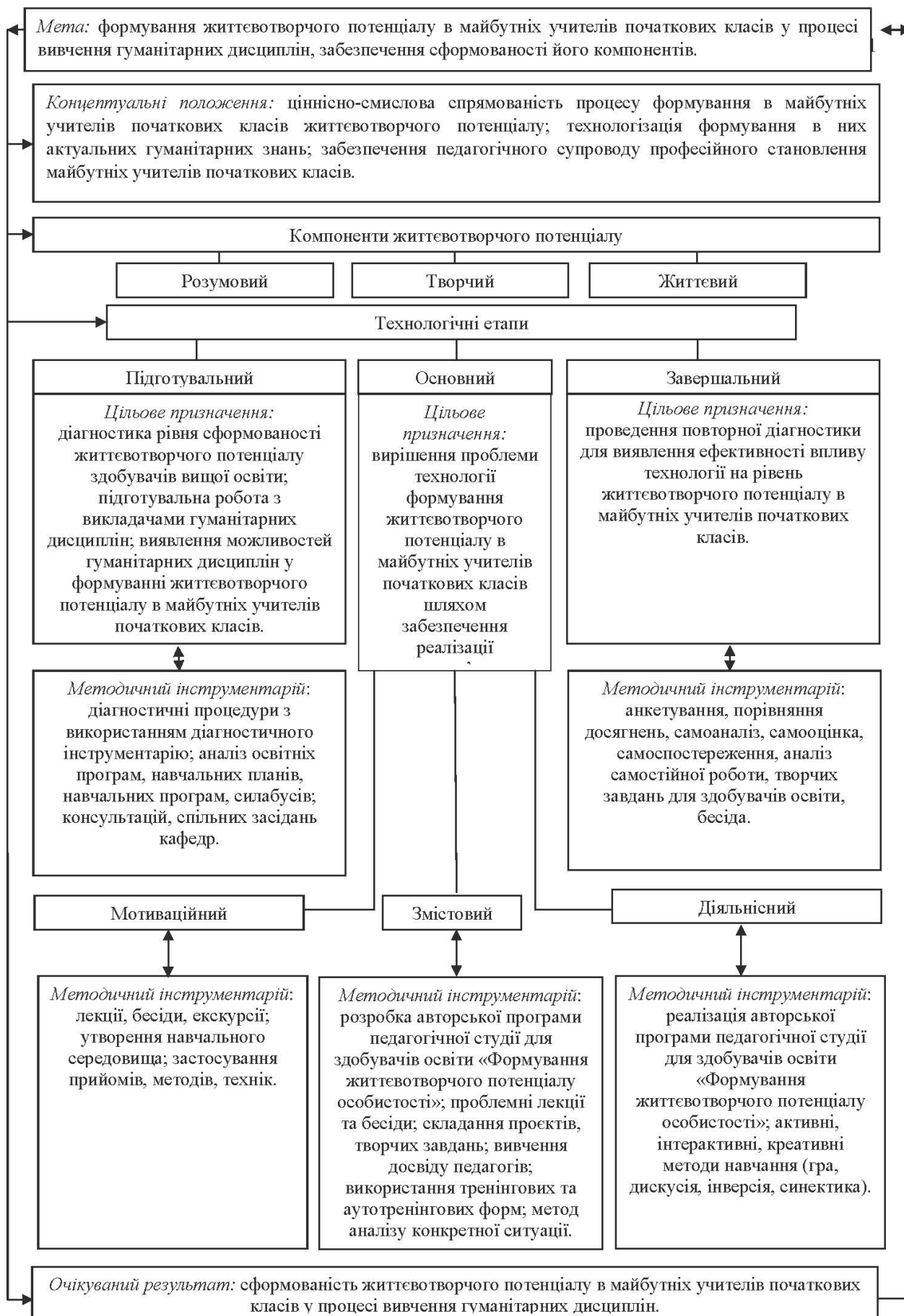


Рис. 1.1 Технологія формування життєтворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Отже, нами розроблена та теоретично обґрунтована технологія формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, спрямована на залучення здобувача освіти до активної, життєвотворчої діяльності. Технологія враховує всі напрями удосконалення гуманітарної підготовки здобувачів освіти ЗВО й передбачає послідовну реалізацію підготувального, основного (мотиваційного, змістового, діяльнісного підетапів) і завершального етапів, спрямованих на забезпечення формування компонентів життєвотворчого потенціалу (розумовий, творчий, життєвий) в майбутніх учителів початкових класів. Кожен з етапів передбачає науково-методичне забезпечення й експериментальну перевірку ефективності технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, що вимагає проведення експериментальної роботи.

## Висновки до розділу 1

У процесі дослідження з'ясовано, що формування життєвотворчого потенціалу визнано одним із найбільш важливих і пріоритетних напрямів. Особливого значення питання життєвотворчих технологій набуває саме в початковій школі, коли в дітей формується уявлення про життя в різних його аспектах.

Проведений аналіз наукової літератури дав змогу аналізувати життєвотворчий потенціал за такими напрямками: філософським, психолого-педагогічним, дидактичним, лінгвістичним.

Узагальнення результатів проведеного наукового аналізу проблеми формування життєвотворчого потенціалу дало підстави стверджувати, що у вітчизняних дослідженнях започаткована робота з удосконалення професійної підготовки фахівців з урахуванням міжнародних стандартів та практик. Водночас проблема формування життєвотворчого потенціалу в майбутнього вчителя початкових класів в процесі вивчення гуманітарних дисциплін не дістала системного висвітлення в наукових розвідках, зокрема нагальною є потреба в розробці життєвотворчих технологій; упровадженні новітніх педагогічних студій у підготовку здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня.

Установлено, що в освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів упроваджено: а) лекції (традиційні та з елементами проблемності), семінарсько-практичні заняття, інтерактивні методи (дискусії, диспути, круглі столи, мозковий штурм), креативні методи (інверсія, синектика), методи проблемного навчання (створення проблемних ситуацій), пошукові й дослідницькі методи, методи здійснення рефлексії, збагачені за змістом робочі програми гуманітарних дисциплін; б) залучення здобувачів освіти до різних видів роботи, загальноуніверситетських та факультетських заходів; в) складання огляду науково-методичної літератури з теми; підготовка кросвордів, ребусів, педагогічного колажу; створення картотеки методів та

прийомів формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів; складання різних пам'яток, рекомендацій, порад, кодексів у контексті досліджуваної тематики; установлення міждисциплінарних зв'язків (наприклад, розглянути феномен життєвотворчого потенціалу при вивченні гуманітарних дисциплін); г) розв'язання та розігрування запропонованих викладачем педагогічних ситуацій; вивчення різних аспектів узаємодії; г) створення відеороликів та відеофрагментів у процесі організації самостійної роботи при вивченні гуманітарних дисциплін.

У розділі схарактеризовано поняття «потенціал», «життєвотворчість», «життєвотворчий учитель», «життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів», виділено шляхи розвитку життєвотворчого потенціалу (збагачення змісту освіти й наповнення його інформаційним матеріалом про роль творчості та сутність життя, про способи реалізації життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів; формування освітнього простору, у якому актуалізується потреба в розвитку життєвотворчого потенціалу; створення позитивної творчої атмосфери й сприятливого психологічного клімату в кожному закладі освіти), визначено його структурні компоненти (розумовий, творчий, життєвий), що є взаємопов'язаними й у сукупності характеризують цей феномен крізь призму напрацювань у галузі психології, соціології, філософії, лінгвістики.

У науковій розвідці з'ясовано, що «потенціал» – це сукупність усіх наявних засобів, які можуть бути використані в різних галузях; «життєвотворчість» як предметність має не стільки речові результати, скільки смислові, зреалізовані в життєвих формах, оволодіння якими забезпечує безперервність спонукань до творчості, одухотворення процесів життєдіяльності, розвиток сенсу життя.

Установлено, що тільки ерудований, спеціально підготовлений педагог, на основі глибокого аналізу ситуацій й усвідомлення сутності проблеми шляхом креативної уяви та мисленнєвого експерименту, здатний знайти оригінальні інноваційні шляхи й засоби їх вирішення.



На основі проаналізованих наукових праць, присвячених зазначеній проблемі, у дисертації визначено такі складники життєвотворчої особистості: прагнення до розвитку, духовного зростання; здатність дивуватись під час ознайомлення з новим; ентузіазм; здатність до самовираження і самоствердження; уміння повністю орієнтуватись у розв'язанні проблеми; спонтанність, оригінальність, здатність до швидкого набуття знань, чутливість, сприйнятливність до нового; здатність легко долати життєві бар'єри та перешкоди; відкидати несуттєве, другорядне, створювати складні структури з елементів, здійснювати синтез, аналіз, диференціювати явища.

Визначено, що «життєвотворчий учитель» – це автентична особистість, упевнена у власних силах, яка прагне до самореалізації, має свою індивідуальність та гнучкість, критичність і високий ступінь рефлексії, володіє й креативно використовує свої професійно-педагогічні знання.

Установлено, що пріоритетним завданням підготовки вчителя початкових класів є виховання цілеспрямованої особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, готової до опанування нового досвіду, здатної робити свідомий і відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях.

У дисертації доведено, що гуманітарні дисципліни спрямовані передусім на формування історико-літературних знань, культури, розвиток багатства почуттів у памолоді, ознайомлення її із роллю творчості в житті людини й суспільства. Зважаючи на це, доцільним для освіти є використання змісту зазначених гуманітарних дисциплін, що дозволило б майбутнім учителям краще усвідомити складність життєдіяльності людини в гармонії з природою, відносинах із суспільством, культурою та творчістю.

З урахуванням змісту компонентів життєвотворчого потенціалу (розумовий, творчий, життєвий) та логіки процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів обґрунтовано технологію формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Прорезюмовано, що педагогічна технологія формування життєвотворчого

потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін – це цілісна система, яка містить діагностичну мету й забезпечує реалізацію принципів гуманітарної підготовки здобувачів освіти, створює можливості для реалізації напрямів удосконалення гуманітарної підготовки, передбачає певну етапність процесу, кожен із яких сприяє формуванню складників життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів і забезпечує досягнення очікуваного результату.

Матеріали, представлені в розділі, висвітлено в таких публікаціях: [179; 180; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 187; 188; 189; 190; 191; 192; 193; 194; 195; 196].

## Список використаних джерел до розділу 1

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. Москва : Просвещение, 1990. 140 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Диалектика человеческой жизни. Москва : Мысль, 1977. 223 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности / *Психология личности и образ жизни*. Москва : Наука, 1987. 234 с.
4. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. Санкт-Петербург, 2001. 304 с.
5. Авраменко К. Б. Методична підготовка вчителів початкових класів у педагогічних навчальних закладах України (1956 – 1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 20 с.
6. Автентичність. Велика українська енциклопедія : у 30 т. / проф. А. М. Киридон (відп. ред.) та ін. 2016. Т. 1 : А – Акц. 592 с.
7. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике. Москва : Издательский Дом Шалвы Амонашвили. 1995. 496 с.
8. Ананьев Б. Г. Педагогические приложения современной психологии. *Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии: Работы советских психологов периода 1946 – 1980 гг.* Москва : изд-во МГУ, 1981. С. 13 – 21.
9. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания. Москва: Ин-т практической психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 384 с.
10. Андреев В. И. Актуальные вопросы творчества в учебном процессе советской высшей школы. Москва : Высшая школа, 1977. 34 с.
11. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань : Изд-во казанского университета, 1988. 438 с.
12. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Казань : Изд-во казанского университета, 1996. 568 с.
13. Анохин А. М. Педагогическая среда как условие формирования творческой личности студента педагогического вуза. Уфа, 1997. С. 202.

14. Архангельский Л. М. Социально-этические проблемы теории личности. Москва : Мысль, 1974. 221 с.
15. Бабич Н. Д. Основы культуры мовлення. Львів, 1990. С. 21.
16. Батенин С. С. Человек в его истории. Ленинград : Ленинградский университет, 1976. 293 с.
17. Бевзенко Л. Социальная самоорганизация Синергетическая парадигма: возможности социальной интеграции. Киев : ИС НАНУ, 2002. 437 с.
18. Безсмертна Н. В. Німецька мова. Інтенсивний курс: підручник. Київ : Либідь, 1995. 368 с.
19. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва : Педагогика, 1990. 184 с.
20. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. *Вісник АПН України : педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 26–31.
21. Бирик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
22. Білоцерківський В. Я. Історія України: навч. посіб. Харків: ОВС, 2007. 576 с.
23. Бірюк Л. Я. Розвиток творчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів як основа формування комунікативної компетентності з російської мови. *Наук. праці Дон. нац. техн. ун-ту*. 2008. Вип. 2 (133). С. 73–80.
24. Блауберг Й. Проблема целостности и системный подход. Москва : Эдиториал УРСС, 1997. 448 с.
25. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід як основа модернізації сучасної освіти. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти*. 2013. С.130 – 135.
26. Большой психологический словарь / сост. Б. Мещеряков, В. Зинченко. Москва : Олма-пресс, 2004. 633 с.
27. Бонди Е. А. Английский язык: Повторительный курс: учеб. пособие. Москва: Высш. шк., 1988. 272 с.
28. Бордовская Н. В. Педагогика: учеб. Санкт-Петербург : Питер, 2004.

300 с.

29. Буданов В. Г. Синергетическая методология. *Вопросы философии*. 2006. № 5. С. 79 – 94.

30. Буюева Л. П. Социальная среда и сознание личности. Москва : изд-во МГУ, 1968. 268 с.

31. Булгакова О. О. Школа в контексті життєтворчої особистості. *Початкове навчання та виховання*. 2010. № 19 – 21. С. 2 – 11.

32. Бурдые П. Начала. Москва : Socio-Logos, 1994. 390 с.

33. Варламова Е. П., Степанов С. Ю. Психология творческой уникальности. Москва, 2002. 256 с.

34. Васильева М. П. Проблема свободы выбора і відповідальності: філософський аспект. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2002. Вип. 2 (6). С. 73 – 80.

35. Васильева М. П. Професійне мислення та професійна рефлексія. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2004. Вип. 32. С. 207 – 211.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь, 2005. 1728 с.

37. Вербець В. В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 39 с.

38. Веретенникова Л. К. Развитие творческого потенциала современного школьника. *Вестник МГТУ им. М. А. Шолохова: Педагогика и психология*. 2010. №1. С. 15 – 24.

39. Виненко В. Г. Синергетика в школе. *Педагогика*. 1997. № 2. С. 55 – 60.

40. Винокур Г. О. Биография и культура. Москва : ГАХН, 1927. 85 с.

41. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: методичний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.

42. Вишнякова Н. Ф. Креативная психопедагогика. Минск : Высшая школа, 1995. 240 с.(С. 45).

43. Власов Ф. Культурно-нравственный капитал (показатели, оценка и роль в экономике). *Человек и труд*. 2005. № 9. С. 44 – 47.
44. Воєводін В. В. Педагогічні умови становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців в оркестровому класі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2007. 21 с.
45. Володько В. М. Основні проблеми підготовки майбутнього вчителя. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 2. С. 89 – 98.
46. Ворожбитова А.А. Синергетический аспект вузовского образования в свете лингвориторического подхода. *Вестник высшей школы*. 1999. № 2. С. 22 – 26.
47. Ворсовський О. Л. Теоретико-методологічні основи інвестиційного потенціалу підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 15. С. 8 – 11.
48. Всемирная энциклопедия: философия. Москва : АСТ, Мн.: Харвест, Современ. литератор, 2001. 1312 с.
49. Галацин К. О. Педагогічне спілкування як творчий процес на заняттях з іноземної мови. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук* : зб. тез наук. робіт учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 2016. С. 109–111.
50. Гегель Г.-В.-Ф. Наука логики. Москва : Мысль, 1972. Т. 3. 371 с.
51. Гекало Л. Розвиток творчого потенціалу педагога. *Початкова освіта*. 2014. № 10. С. 5 – 8.
52. Гете И.-В. Из моей жизни. Поэзия и правда. Собр. соч.: В 10-ти т., Москва: Художественная литература, 1976. т. 3. 351 с.
53. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования / Институт педагогики и психологи профессионального образования АПН Украины. Київ : Видав. центр «Просвіта», 1997. 307 с.
54. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. Киев : Наукова думка, 1988. 143 с.
55. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради

молодим науковцям. Київ, 2008. 278 с.

56. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

57. Горська О. О. Оновлення змісту освіти майбутніх учителів початкових класів як засіб реалізації завдань реформування школи. *Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури змісту початкової освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23 – 25 квіт. 2001 р. Полтава, 2001. С. 38 – 39.

58. Грачев В. Д. Философия ума. Ставрополь : Изд-во СГУ, 1999. 108 с.

59. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: теоретичний і методичний аспекти. Харків : Основа, 1998. 300 с.

60. Гришина Т. В. Освітня технологія як об'єкт методичної роботи. Харків : Вид. гр. «Основа», 2003. 94 с.

61. Гросс Н. Социология сегодня. Москва : Прогресс, 1966. 173 с.

62. Грязнов Б. С. Логика, рациональность, творчество. Москва : Наука, 1982. 256 с.

63. Гудзик І. П. *Практичне спрямування шкільного навчання української мови*: матеріали Міжнар. наук.-метод.семінару, 9 – 10 черв. 2009 р. Ужгород, 2009. С. 125 – 134.

64. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. Москва : ИНТОР, 1996. 544 с.

65. Давидович В. Е. Сущность культуры. Ростов-на-Дону : РГУ, 1979. 264 с.

66. Деркач А. А. Акмеология. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 390 с.

67. Добронравова І. С. Філософія науки і синергетика освіти. *Вища освіта України*. 2003. №2. С. 13 – 18.

68. Додонов Б. И. Гармоническое развитие и типологическое своеобразие личности. В кн. Психология формирования и развития личности. Москва : Наука, 1981. с. 284 – 304.

69. Долгунов В. С. Педагогические основы повышения личностного

потенциала школьника: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: 13.00.01. Якутск, 2000. 18 с.

70. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. Москва : Наука, 1995. 150 с.

71. Дуб В. Г. Характеристика ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. II (15). Issue 30. URL: [www.seanewdim.com](http://www.seanewdim.com) (дата звернення: 05.10.2016).

72. Дьячкова О. Н. Новизна как универсальный критерий творчества. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2007. Вып. № 53, т. 22. С. 309 – 312.

73. Энгельмейер П. К. Теория творчества. Санкт-Петербург : Образование, 1910. 216 с.

74. Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

75. Єсіна Н. О. Формування творчих умінь майбутнього вчителя в інтелектуально-ігровій діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2009. 21 с.

76. Желібо Є. П., Заверуха Н. М., Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. Київ : Каравела, 2005. 344 с.

77. Жизненный потенциал // Демографический энциклопедический словарь / Гл. ред. Валентей Д. И. Москва : Советская энциклопедия, 1985. С. 156.

78. Жизнь как творчество: Социально-психологический анализ / Л. В. Сохань и др.; за ред.: В. А. Тихонович. Київ : Наукова думка, 1985. 302 с.

79. Завьялова Е. К. Психологические механизмы социальной адаптации человека. *Вестник Балтийской педагогической академии*. 2001. Вып. 40. С. 55 – 60.

80. Заславская Т. И. О социально-трансформационной структуре современного российского общества. *Общество и экономика*. 1999. № 3 – 4. С. 34.

81. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для вузов. Изд 2-е.



Москва : Логос, 2002. 384 с.

82. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / НАН України; Інститут соціології / Київ, 2004. 400 с.

83. Зорина Л. Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования. *Педагогика*. 1996. № 4. С. 105 – 109.

84. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Дрогобич, 1994. С. 59.

85. Іванова Д. Г. Розвиток творчої особистості вчителя в умовах вищої школи. *Наукові записки Ніжинського держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки*. 2002. №4. ч.2. С. 43-46.

86. Ігнатова В. А. Педагогические аспекты синергетики. *Педагогика*, 2001. № 8. С. 26 – 31.

87. Ігнатова В. В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в образовательном процессе. Красноярск : СибГТУ, 1999. 400 с.

88. Ігнатова Р. В. Творча діяльність педагога: вимоги сучасності. *Наука і сучасність*. 2000. №2. С. 49 – 53.

89. Каган М. С. Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории. Синергетическая парадигма. Синергетика образования. Москва : Традиция-прогресс, 2007.

90. Казакова Е. И. Теоретические основы развития общеобразовательной школы (системно-ориентационный подход): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: 13.00.01. Санкт-Петербург, 1995. 32 с.

91. Калюжна Ю. І., Яновська Т. А. Особливості розвитку творчого потенціалу молодших школярів. *Наука і освіта*. 2014. №6. С. 61–66.

92. Кант И. Критика чистого разума. Москва : Владос, 1994. 397 с.

93. Кант И. О педагогике. Москва : Мысль, 1986. 92 с.

94. Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущего. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 288 с.

95. Киричук Н. О. Формування творчої особистості вчителя. Київ, 1989.

195 с.

96. Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. Київ :Либідь, 1991. 96 с.

97. Кияк Т. Р. Deutsch: Розмовні теми: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 208 с.

98. Кіреєва З. О. Розвиток уявлень і понять про час у свідомості дітей та юнацтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пс. наук: 19.00.07. Одеса, 1999. 20 с.

99. Клименко В. В. Механізми розвитку творчості. *Обдарована дитина*. 2003. №1. С. 2–11.

100. Климов Е. А. Общечеловеческие ценности глазами психолога-профессиоведа. *Психологический журнал*. 1993. № 4, т. 14. С. 130 – 136.

101. Князева Е. Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. Санкт-Петербург : Алетея, 2002. 414 с.

102. Ковалев В. И. Личностное время и жизненный путь личности. *Психология личности и время жизни человека*. Черновцы, 1991. С. 5 – 14.

103. Ковінько А. В. Підготовка майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2018. 22 с.

104. Ковінько А. В. Проблеми розвитку творчих здібностей особистості. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 313-314.

105. Коменский Я. А. Великая дидактика. Москва : Учпедгиз, 1955. 652 с.

106. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір: затв. наказом М-ва освіти і науки України від 31 груд. 2004 р. № 998. Київ, 2004. 9 с.

107. Концепція нової української школи / Міністерство освіти і науки України. 2016. 34 с. URL: [http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/uasc\\_h2016/konczepczyia.html](http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/uasc_h2016/konczepczyia.html) (дата звернення 02.10.2017).

108. Концепція педагогічної освіти. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1999. № 8. С. 8 – 23.

109. Костолович М. І. Педагогічні умови активізації творчого потенціалу підлітків у процесі краєзнавчої роботи загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Миколаїв, 2010. 14 с.

110. Кохан Л. В. Дидактичні умови реалізації творчого потенціалу старшокласників засобами структурно-логічних схем у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. 282 с.

111. Кочкаров Ю. С. Природа способностей. Ставрополь, 1980. 256 с.

112. Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.

113. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ: Книга, 2005. 528 с.

114. Кретьова О. І. Проблема професійного мовлення соціального працівника у контексті його професіоналізму. *Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 5 – 6 травня 2003 р., Ужгород: Мистецька лінія, 2003. С. 168 – 171.

115. Криволап О. Ю. Розвиток творчої активності учителів початкової школи у процесі професійної підготовки. *European cooperation*. 2016. №9 (16). С. 56–63.

116. Кузьміна К. А. Усний та письмовий переклад англomовних та українomовних суспільно-політичних і військово-політичних текстів: навч. посіб. Київ : Освіта, 2010. 229 с.

117. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности. Ленинград : ЛГУ, 1970. 114 с.

118. Кульневич С. В. Педагогическая самоорганизация: феномен содержания: монография. Воронеж, 1997. 230 с.

119. Кулюткин Ю. Н. Мотивация познавательной деятельности: сб. науч.

тр. Ленинград: НИИ ООВ, 1972. 117 с.

120. Купіна І. О. Формування лексикографічної компетентності майбутніх учителів початкових класів засобами навчальних словників. *Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 60, с. 88.

121. Купіна І. О. Фразеологічна вербалізація семантичного поля «граничність» в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2017. 199 с.

122. Куценко О. Д. Деятельностно-структурный потенциал трансформационных процессов: к разработке концепции классообразования: дис. ... д-ра соц. наук: 22.00.01 / Харк. нац. ун-т. Харьков, 2001. 416 с.

123. Левашова Г. Н. Развитие аксиологического потенциала студентов педколледжа: дис....канд. пед. наук: 13.00.01 / Оренбург. государ. ун-т. Оренбург, 1997. 213 с.

124. Ледняк Ю. В. Педагогічний потенціал фольклору східного регіону України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2002. 30 с.

125. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность школьников. Москва : Академия, 2000. 320 с.

126. Лекції з педагогіки вищої школи: навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. Харків : ОВС, 2006. 496 с.

127. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. *Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова*. 2002. Вып. 1. С. 56 – 65.

128. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон, 2003. 24 с.

129. Лук А. И. Психология творчества. Москва : Наука, 1978. 127 с.

130. Лунячек В. Е. Основы педагогіки вищої школи : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. і допов. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 220 с.

131. Ляхоцька Л. Л. Виховний потенціал рідної мови в творчій спадщині

Івана Огієнка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2000. 21 с.

132. Малинецкий Г. Г. Нелинейная динамика – ключ к теоретической истории? *Общественные науки и современность*. 1996. №2 – №4. С. 98 – 99.

133. Малиновская В. Н. Введение в педагогическую психологию: учеб. пособ. Сургут : СурГПИ. 1999. 158 с.

134. Манушин Э. А. Развитие информационных технологий в образовании: аналитический доклад // Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании. Москва, 1997. 25 с.

135. Маринець Н. В. Життєвий потенціал особистості: формування та реалізація у трансформаційному суспільстві: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 /Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 172 с.

136. Мариновська О. Я. Формування готовності вчителів до проектно-впроваджувальної діяльності: теорія і практика. Івано-Франківськ: Симфонія форте; Полтава : Довкілля-К, 2009. 500 с.

137. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва : Политиздат, 1955. Издание 2. Т. 3. 629 с.

138. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Москва : Смысл, 1999. 425 с.

139. Маслоу А. Психология бытия. Москва : «Рефл-бук», Киев: «Ваклер», 1997. 340 с.

140. Матвієнко П. І., Клепко С. Ф, Білик Н. І Педагогічні системи, технології. Досвід. Практика: довідник статей. Ч. II. Полтава: ПОППО. 2007. 224 с.

141. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування: навч. посібн. Київ : Каравела, 2010. 352 с.

142. Медведев В. И. Психофизиологический потенциал как фактор устойчивости популяции в условиях глобальных изменений природной среды и климата. *Физиология человека*. 1994. Т. 20. № 6. С. 5 – 15.

143. Мишель Монтень. Опыты: В 3 кн. Кн. 1. Москва : Голос, 1992.

383 с.

144. Моисеев Н. Н. Логика универсального эволюционизма и кооперативность. *Вопросы философии*. 1989. № 8. С. 52 – 66.

145. Мороз А. Профессиональная адаптация молодого учителя. Киев, 1998. 329 с.

146. Мороз В. В. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку творчого потенціалу молодших школярів на уроках музики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2009. 22 с.

147. Москаленко О. В. Структурні компоненти ціннісно-сислової сфери особистості. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. Вип. 1. С. 91 – 98.

148. Мусатов С. О., Зливков В. Л., Хомутинікова Н. Н. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації: книга для вчителя: наук.-метод. посіб. Київ, 2008. 96 с.

149. Мясоєдова Е. А. Подготовка студента педвуза к исследованию педагогического потенциала среды: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук: 13.00.01. Астрахань, 1997. 21 с.

150. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: навч. посіб. / за ред. акад. О. Г. Мороза. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. 338 с.

151. Назарова Т. С. «Синергетический синдром» в педагогике. *Педагогика*, 2001. № 9. С. 25 – 33.

152. Наукові підходи до педагогічних досліджень: колективна монографія/ за ред. В. І. Лозової. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 348 с. (С.51 – 66)

153. Никольская О. Л. Концепция активизации творческого потенциала студентов и учителей и ее реализация в образовательном процессе. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2011. Вып. 10. С. 24 – 28.

154. Новая философская энциклопедия: В 4-х т. Т.1. Москва : Мысль, 2001. 873 с.

155. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Советская энциклопедия, 1973. 846 с.
156. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: підруч. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
157. Остряньська О. Використання педагогічного потенціалу книжкових виставок у процесі професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів. *Початкова школа*. 2011. № 8. С. 55 – 59.
158. Очерки истории школы и педагогики за рубежом. Ч. 1. Москва, 1988. 203 с.
159. Павлов И. П. Избранные труды по физиологии высшей нервной деятельности. Москва: Гос. учеб.-педагог. изд-во Мин. Просвещения РСФСР, 1950. 262 с.
160. Паламарчук Л. М. Характеристика юнацького віку в контексті формування життєвих перспектив. *Сучасний соціокультурний простір 2008 рік*: п'ята Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 25 – 27 вересня 2008 р. URL: <http://intkonf.org/category/arhiv/1-pyata-vseukrayinska-naukovo-praktichna-internet-konferentsiya-suchasna-nauka-v-merezhi-internet-26-28-lyutogo-2009-roku/> (дата звернення: 02.11.2016).
161. Панько Т. І. Мова і культура нації. *Мова і культура нації*. Львів, 1991. С. 4.
162. Паркинсон С. Н. Законы Паркинсона. Сборник / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1999. 448 с.
163. Пастернак Б. Л. Воздушные пути. Москва: Сов. писатель, 1982. 495 с.
164. Пащенко В. О. Професійна підготовка вчителя. *Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури змісту початкової освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23 – 25 квіт. 2001 р. Полтава, 2001. С. 3.
165. Пехота Е. Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя: монография. Київ : Вища школа, 1997. 281 с.
166. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних

технологій: навч. посіб. / О. М. Пехота та ін. Київ : Вид-во А.С.К., 2003. 239 с.

167. Пискунов А. И. Профессионально-педагогическая подготовка будущего учителя. *Советская педагогика*. 1985. № 12. С. 47.

168. Поліванова Т. Збудуємо школу життєтворчості. *Початкова школа*. 2015. № 2. С. 58 – 61.

169. Попель А. А. Психологические условия развития социальной креативности студентов в процессе профессиональной подготовки: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 /Нижегородский государств. лингвистич. ун-т имени Н. А. Добролюбова. Нижний Новгород, 2005. 217 с.

170. Попова О. П. Розвиток творчого потенціалу майбутнього інженера в процесі професійної підготовки у вищому технічному навчальному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2009. 20 с.

171. Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 14 серп. 2013 р. № 1176 URL: [http://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/36816/](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/) (дата звернення: 10.02.2016).

172. Прокопенко І. Ф., Євдокимов В. І. Педагогічна технологія: посібник. Харків : Основа, 1985. 105 с.

173. Прокопова Л. І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів: навч. посіб. Київ : Грамота, 2004. 136 с.

174. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 215 с.

175. Проценко О. С. Формування життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі професійної підготовки: дис...канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. педагог. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2015. 198 с.

176. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: монографія. / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ : Вища школа, 1997. 179 с.

177. Пуховська Л. П. Тенденції розвитку систем підготовки вчителів у



Європі. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 3. С. 144 – 152.

178. Радионова Н. Ф., Тряпицына А. П. Исследование проблем высшего педагогического образования как путь совершенствования многоуровневой подготовки специалиста в сфере образования. *Подготовка специалиста в области образования: научно-исследовательская деятельность в совершенствовании профессиональной подготовки: коллект. моногр.* 1999. Вып. VII. С. 7 – 17.

179. Радченя І. В. Використання життєтворчого потенціалу гуманітарних дисциплін у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 53 (106). С. 431 – 436.

180. Радченя И. В. Жизненнотворческий потенциал будущего учителя как основа к сохранению отечественного культурного наследия Украины. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2016. № 3 – 4. Р. 62 – 64.

181. Радченя И. В. Жизненнотворческий потенциал будущего учителя начальных классов: проблемы и перспективы. *Подготовка учителя начальных классов: проблемы и перспективы*: матер. IV Междунар. науч.-практ. конф., 27 октяб. 2016 г. Минск, 2017. С. 45 – 46.

182. Радченя І. В. Життєвотворчий аспект початкової освіти. *Українська освіта і наука в ХХІ столітті*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, 11 – 12 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 45 – 46.

183. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя – шлях до європейського освітнього простору. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 лист. 2016 р. Харків, 2016. С. 113 – 114.

184. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя як рушійна сила розвитку педагогічної науки. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 11 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 76 – 78.

185. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього учителя початкових класів як одна з особливостей інноваційної педагогічної діяльності.

*Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 лют. 2017 р. Харків, 2017. С. 23 – 24.

186. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал студентської молоді як основа розвитку суспільства. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48 (101). С. 188 – 193.

187. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал учителя як психолого-педагогічна проблема в освіті. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 24 – 25 лют. 2017 р. Львів, 2017. С. 47 – 49.

188. Радченя І. В. Життєвотворчість учителя в контексті педагогіки миру. *Освіта і доля нації. Філософія і педагогіка миру в Україні та сучасному світі:* матер. XVII Міжнар. наук.-практ. конф., 28 – 29 жовт. 2016 р. Харків, 2016. С. 161 – 162.

189. Радченя І. В. Підготовка майбутнього учителя початкових класів до формування життєвотворчого потенціалу. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка:* матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 8 груд. 2016 р. Суми, 2016. Ч. 2. С. 62 – 64.

190. Радченя І. В. Поняття «потенціал» як предмет наукових досліджень. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 52. С. 12 – 19.

191. Радченя І. В. Професійно-педагогічна підготовка життєвотворчого вчителя у площині філософської рефлексії. *Практична філософія і нова українська школа:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 84 – 86.

192. Радченя І. В. Реалізація життєвотворчого потенціалу вчителя в умовах НУШ. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5 – 6 квіт. 2019 р. Київ, 2019. С. 79.

193. Радченя І. В. Теоретичний аналіз підходів до розкриття сутності особистісного потенціалу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 47 (100). С. 145 – 151.

194. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів як один з компонентів креативної педагогіки. *Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 31 січн. – 1 лют. 2020 р. Київ, 2019. С. 162 – 164.

195. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів на засадах концепції Нової української школи. *Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського*: матер. наук.-практ. конф., 27 верес. 2019 р. Харків, 2019. С. 102 – 106.

196. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу як одна з проблем підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матер. дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2017 р. Одеса, 2017. С. 263 – 264.

197. Решетова З. А. Психологические основы профессионального обучения. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1985. 208 с.

198. Роджерс К. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 164 – 169.

199. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. Харків, 2001. 288 с.

200. Руснак І. С., Федух Г. Я., Романюк С. З. Технології виховного процесу в початковій школі: навч. посібник. Вижниця : Черемош, 2016. 176 с.

201. Рязанцева О. В. Проблема трансформації комунікативних умінь викладача в системі дистанційної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 10. Т. 3. С. 59–62.

202. Савченко О. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя. *Шлях освіти*. 2002. № 3. С. 2–6.

203. Савченко О. Я. Розвиток змісту початкової освіти в умовах Державного суверенітету України: методологічний, законодавчий, дидактичний аспекти. *Початкова школа*. 2011. № 8. С. 25 – 29.

204. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх

учителів початкових класів. *Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури змісту початкової освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23 – 25 квіт. 2001 р. Полтава, 2001. С. 5 – 9.

205. Саєнко Ю. І. Стан суспільства та динаміка його змін // *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття* / під ред. М. О. Шульги // Київ : Ін-т соціології НАН України. 1999. 278 с.

206. Сарацинська І. А. Дискретна метрика життєвого шляху творчої особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2005. 19 с.

207. Світлична В. В. Історія України: навч. посіб. Київ: Каравела, 2009. 400 с.

208. Себало Л. І. Теоретичні аспекти дефініцій: творчий потенціал і життєтворчий. *Наукові записки*. 2020. Випуск СХХХХVІІ (147). С. 165 – 172.

209. Северіна Т. Становлення аксіосфери майбутніх фахівців у вищому педагогічному навчальному закладі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 7. С. 198 – 204.

210. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учеб. пособие. Москва : Народное образование, 1998. 255 с.

211. Семененко І. Є. Педагогічний супровід як психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 29. С. 346 – 351.

212. Сердюк О. О., Алфьорова М. В., Ашихміна А. В. Ціннісно-смісловий універсум людини: монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 290 с.

213. Серьожникова Р. К. Формування творчого педагогічного потенціалу майбутнього викладача у процесі професійної підготовки в університеті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2009. 50 с.

214. Сисоева С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: навч. посіб. Київ : СДОУ, 1994. 346 с.

215. Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ : Поліграфкнига, 1996. 406 с.
216. Сімонок В. П. Французька мова: підручник. Харків : Право, 2004. 224 с.
217. Слободчиков В. И. Деятельность как антропологическая категория. *Вопросы философии*. 2001. № 3. С. 48 – 57.
218. Смирнов Б. М., Пономарёв Н. Л. Закономерности образовательной инноватики. *Инновации в образовании*. 2003. № 4. С. 4 – 21.
219. Софія Русова. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 1997. 318 с.
220. Сохань Л. Життєвий потенціал – інноваційний ресурс особистості як суб'єкта життя. *Українське суспільство 1994 – 2005. Динаміка соціальних змін*. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2005. С. 322 – 331.
221. Сохань Л. В. Життєвий простір особистості як поле її життєдіяльності. *Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб.* Київ, 2003. С. 209 – 220.
222. Соціальний ареал життя особистості. Київ : ІС НАНУ, 2005. 400 с.
223. Стадненко Н. М. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. Кам'янець-Подільський : Видавець: ПП Зволейко Д. Г., 2006. С. 5.
224. Стил ь жизни личности: Теоретические и методологические проблемы / Р. А. Ануфриева и др.; отв. ред.: Л. В. Сохань. Киев: Наукова думка, 1982. 372 с.
225. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология: учеб. пособ. Изд 2, перераб. и доп. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 544 с.
226. Столяренко Л. Д. Психология и педагогика в вопросах и ответах. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 576 с.
227. Супруненко М. І. Розвиток творчого потенціалу старшокласників у процесі розв'язування задач бізнесового змісту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2009. 20 с.

228. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 5: Статті. 639 с.
229. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения в 3-х т. Москва : Педагогика, 1980. Т. 2. 384 с.
230. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. Київ : Радянська школа, 1975. 235 с.
231. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві: в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т.2. С. 419 – 654.
232. Телегина Е. Психология: учеб. Москва : Юрайт, 2005. 285 с.
233. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Київ. 2014. №9 – 10. С. 32 – 35.
234. Ткаченко Л. П. Риторика в системі професійного навчання: історія становлення навчальної дисципліни : монографія. Харків : Видавець Рожко С. Г., 2016. С. 121.
235. Ткаченко Л. П. Фахова спрямованість курсу риторики у практиці сучасних закладів вищої освіти. *Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 59. С. 101 – 111.
236. Ткачов А. С. Теоретичний аналіз понять «компетентність» та «компетенція». *Педагогіка та психологія*. Харків, 2016. Вип. 55. С. 36–42.
237. Ткачук І. О. Формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.10. Київ, 2010. 20 с.
238. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / за ред. В. С. Калашника. 2-е вид., випр. і доп. Харків : Прапор, 2004. 992 с.
239. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі. Київ : Академія, 2012. 308 с.
240. Толстой Л. Н. Моя жизнь. Собр. соч.: В 22-х т. Москва : Художественная литература, 1978, т. 10, с. 499 – 500.
241. Торшина К. А. Современные исследования проблемы креативности в

зарубежной психологи. *Вопросы психологии*. 1998. № 4. С. 124 – 133.

242. Туриніна О. Л. Психологія творчості: навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 160 с.

243. Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Сайт Адміністрації Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html> (дата звернення: 10.11.2017).

244. Устинова Н. В. Етапи розвитку творчого потенціалу вчителя в післядипломній освіті. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 10 (49). С. 33–36.

245. Устинова Н. В. Розвиток творчого потенціалу вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2006. 23 с.

246. Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. Київ : Радянська школа Т. 2, 1955. 446 с.

247. Федоренко О. І. Особливості педагогіки співробітництва як інноваційної технології навчання у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали «круглого столу»*; 26.08.2012. URL: <http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/40.rar> (дата звернення: 20.11.2016).

248. Фізер І. Вагомість гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 21 с.

249. Філософія: навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. Вид. 4-те. Київ, 2004. 516 с. (С. 481 – 487)

250. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. Москва: Политиздат, 1987. 560 с.

251. Форостюк І. В. Розвиток творчого потенціалу студентської молоді засобами українського народного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2010. 22 с.

252. Хижняк І. Ключові результати професійної підготовки сучасного вчителя початкової школи у ЗВО. *Професіоналізм педагога: теоретичні й*

*методичні аспекти*. 2018. Вип. 8. С. 5 – 15.

253. Хмельковська С. В. Формування творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2005. 23 с.

254. Хома О. Практично-професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів в умовах університету. *Початкова школа*. 2011. № 8. С. 37 – 39.

255. Хомич Л. О. Цілісність психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. *Теоретичні та методологічні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології*. Харків, 2007. С. 120 – 124.

256. Цокур Р. М. Формування потенціалу професійного саморозвитку в майбутніх викладачів вищої школи у процесі магістерської підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2004. 17 с.

257. Чаплицька Г. В. Формування творчого ставлення до професійних знань студентів економічних спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2003. 16 с.

258. Чижевський Д. І. Філософія Г. Сковороди. *Хроніка 2000*. Київ, 2000. Вип. 39 – 40. Т. II. С. 455 – 474.

259. Чудновский В. Э. Воспитание способностей и формированию личности. Москва : Знание, 1986. 80 с.

260. Чудновский В. Э. Проблема становления смысловых ориентаций личности. *Психологический журнал*. 2004. Т. 25. № 6. С. 5 – 11.

261. Чупров В. И. Жизненный старт. *Энциклопедия гуманитарных наук*. 2005. № 2. С. 177 – 179.

262. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. Москва : Логос, 2007. 189 с.

263. Шадріна А. В. Формування креативного потенціалу майбутнього вчителя засобами загальноправових навчальних дисциплін: дис....канд. пед.



наук: 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т. імені Г. С. Сковороди. Харків, 2014. 205 с.

264. Шакурова М. В. Педагогическое сопровождение становления и развития социокультурной идентичности школьников: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/ Институт теории и истории педагогики РАО. Москва, 2007. 361 с.

265. Шамарова Г. М. Проблемы управления человеческим потенциалом. *Управление персоналом*. 2008. № 16. С. 12 – 22.

266. Шаталова Н. И. Трудовой потенциал работника: проблемы функционирования и развития. Екатеринбург : УрГЭУ, 1998. 235 с.

267. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / под ред. Н. Т. Кузина, М. Н. Скаткина, В. Н. Шацкой. Москва : Педагогика, 1980. Т. 1. 304 с.

268. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: Теорія аналізу. Київ, 2001. С. 175.

269. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. Вид. 2-ге, виправ. і допов. Київ : Алерта, 2011. 696 с.

270. Шумилин А. Т. Вопросы становления теории творчества. *Проблемы философии*. Київ : Вища школа, 1978. Вып. 44, с. 12 – 15.

271. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ, 2002. 560 с.

272. Ялмурзина Г. С. Развитие творческого потенциала студентов в процессе изучения безопасности жизнедеятельности (на примере технического университета). *Интеграция образования*. 2008. № 3. С. 12 – 18.

273. Ярмаченко И. Э. Моделирование личности современного учителя: Казань : изд-во Казан. ун-та, 2004. 424 с.

274. Ярмаченко М. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси (X – поч. XX ст.). Київ : Радянська школа, 1991. 384 с.

275. Яцишин Н. П. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Великій Британії (90-ті роки XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 18 с.

276. A Way to Success: English for University Students. Reader / Н. В. Тучина та ін. Харків: Фоліо, 2012. 270 с.

277. Barron F., Harrington D. Creativity, intelligence and personality. *Ann. Rev. of Psychol.* V. 32. 1981. P. 439 – 476.

278. Creativity. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Creativity> (дата звернення: 05.10.2016).

279. Hamid Rajaei. URL: [http://en.wikipedia.org/wiki/Hamid\\_Rajaei#Creativity\\_theory.2C\\_The\\_prolixes\\_and\\_the\\_simplifiers.2C\\_Epistemological\\_attitude](http://en.wikipedia.org/wiki/Hamid_Rajaei#Creativity_theory.2C_The_prolixes_and_the_simplifiers.2C_Epistemological_attitude) (дата звернення: 10.10.2016).

280. Mumford M. D. Where have we been, where are we going? Taking stock in creativity research. *Creativity Research Journal*. 2003. № 15. P. 107 – 120.

281. Taylor C. W. Various approaches and definitions of creativity. *The nature of creativity*. Cambridge: Cambr. Press, 1988. P. 99 – 126.

## РОЗДІЛ 2

### ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

#### 2.1. Загальні питання організації педагогічного експерименту

З того часу, як життєвотворчий потенціал став об'єктом розвідок значної кількості науковців, було проведено дослідження з різних напрямів, присвячених його діагностиці. Нині вченими накопичений значний досвід вимірювання рівня сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, розроблено тести та анкети.

Вітчизняними та зарубіжними науковцями було розроблено діагностичний матеріал щодо визначення рівня сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, його різновидів. Найбільш затребуваними є: тест на творче мислення, психологічний тест соціального інтелекту (оцінка загального рівня і розумових здібностей щодо розуміння поведінки людей) Дж. Гілфорда [50], експрес-діагностика соціальних цінностей особистості визначення провідних ціннісних орієнтацій особистості та ієрархії особистих, професійних і соціально-психологічних цінностей респондентів Д. Джонсона [51-52], діагностика соціальної емпатії (виявлення емоційної чуйності на переживання інших) (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) [43], опитувальник на визначення стратегій поведінки в конфлікті К. Томаса (виявлення схильності здобувачів освіти до суперництва, співробітництва, уникнення, пристосування або компромісу в конфліктних ситуаціях) тощо.

Для того, аби в подальшому провести педагогічний експеримент слід обов'язково визначити критерії, показники та рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів [14]. На нашу думку, насамперед важливо з'ясувати зміст зазначених понять.

Дослідниця І. Дичківська визначає суть поняття «критерій» як

характеристику якості об'єкта, оцінювання якого можливе за спеціально розробленим тестом або за експертним методом [6, с. 344]. Також «критерій» характеризують як сукупність ознак, що оцінюють умови, процеси і результати діяльності, відповідно до поставленої мети [7, с. 105]. Виокремлюють такі вимоги до критеріїв вивчення рівня сформованості певних характеристик підготовки майбутніх фахівців:

- 1) об'єктивність певних якостей предмета, властивих суб'єкту дослідження;
- 2) суттєвість – виявлення відповідних ознак досліджуваного явища;
- 3) істотність – вивчення істотних ознак, які характеризують певний предмет або педагогічне новоутворення;
- 4) повторюваність – дослідження повторюваності характерних ознак, властивостей, факторів функціонування певного педагогічного явища або дії [1; 22; 34].

Поняття «показник» вчені, зокрема В. Калінін визначає як якісну або кількісну характеристику сформованості кожної якості, властивості, ознак об'єкта, що вивчається [13, с. 65]. Тобто критерій містить або виражається через показники, які його характеризують.

На основі проведеного аналізу наукової літератури та з урахуванням визначених компонентів життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів, які були визначені нами в підрозділі 1.1 (розумовий, творчий, життєвий) виокремлено такі критерії: особистісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний. Вибір критеріїв зумовлено тим, що життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів ми розуміємо як діапазон проявів особистих фізичних, духовних та психологічних можливостей здобувачів освіти, які реалізуються в їхній соціальній діяльності, проектуванні та побудові власного життя. Особистісно-мотиваційний критерій відображає особистісний складник життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів. Креативно-когнітивний та діяльнісно-рефлексійний критерії є складниками професійно-педагогічної якості. Креативно-когнітивний

критерій відображає сукупність професійних знань майбутнього вчителя початкових класів та характеризується загальними професійними знаннями та компетенціями, знання про роль творчості та про сутність життя, про способи реалізації життєвотворчого потенціалу.

*Особистісно-мотиваційний критерій.* Ґрунтуючись на працях дослідників (К. Кречетніков [15], Е. Крик [16], Л. Мороз [20], В. Утемов [42], Л. Харченко [44], А. Хуторської [45] та ін.) вважаємо, для того, аби опанувати достатнім рівнем життєвотворчого потенціалу, слід мати розвинені особистісні якості (наполегливість; відкритість до нового; упевненість у своїх силах; винахідливість; неприйняття стереотипів, шаблонності; проникливість; самостійність; асоціативне мислення; розвинута інтуїція) майбутніх учителів початкових класів, які є підґрунтям для життєвотворчого потенціалу.

Слід зазначити, що особистісно-мотиваційний критерій життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів відображає мотивацію здобувача освіти для розвитку власного життєвотворчого потенціалу, усвідомлення її важливості в майбутній професійній діяльності, а також емоційне налаштування до розвитку цієї якості [9; 10; 11]. З огляду на вищезазначене, виокремлюємо такі *показники особистісно-мотиваційного критерію*:

- внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації;
- позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу;
- бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності.

У контексті нашого дослідження вважаємо доцільним розглянути зміст визначених показників, які є структурними компонентами критеріїв життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів. Водночас будемо враховувати специфіку професійної діяльності вчителя початкових класів, а також погляди вчених на зазначену проблему.

Розглянемо показники креативно-когнітивного критерію життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів:

– *загальні професійні знання*. Без належного рівня теоретичної підготовки та набутих у процесі навчання в педагогічному університеті компетенцій майбутній учитель початкових класів не зможе успішно здійснювати професійну діяльність, він має навчати та виховувати інших, володіти високим рівнем знань із різних галузей науки. Беручи до уваги специфіку роботи вчителя початкових класів, яку обґрунтовано в підрозділі 1.2, вважаємо, що цей показник є одним із найважливіших. Прогалини в знаннях не дають змогу особистості формувати життєвотворчий потенціал на достатньому рівні;

– *знання про життєвотворчий потенціал*. Майбутній учитель початкових класів має бути ознайомлений з усіма якостями, якими має опановувати сучасний учитель. Тому, у визначеному контексті, важливо не лише бути ознайомленим з цим поняттям, але й глибоко розуміти його значення для майбутньої професійної діяльності.

Діяльнісно-рефлексійний критерій відображає реалізацію набутих умінь здобувача освіти. Він є особливо важливим, оскільки майбутній учитель початкових класів може мати розвинуті здібності та ґрунтовні знання, але не застосовувати їх у майбутній професійній діяльності [37; 38; 39; 40]. Вважаємо, що діяльнісно-рефлексійний критерій життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів має такі показники:

– розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу (уміння спілкуватись з молодшими школярами; вирішувати проблемні комунікативні ситуації; мати особливий підхід у спілкуванні з батьками учнів);

– адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногрупників, адекватна самооцінка.

Зазначимо, що всі визначені критерії є взаємопов'язаними один з одним. Систематизовані визначені показники за трьома критеріями подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Критерії та показники життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів**

Критерії	Показники
Особистісно-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> <li>– внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації;</li> <li>– позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу;</li> <li>– бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності.</li> </ul>
Креативно-когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> <li>– загальні професійні знання;</li> <li>– знання про життєвотворчий потенціал.</li> </ul>
Діяльнісно-рефлексійний	<ul style="list-style-type: none"> <li>– розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу (уміння спілкуватися з молодшими школярами; вирішувати проблемні комунікативні ситуації; мати особливий підхід у спілкуванні з батьками учнів);</li> <li>– адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногогрупників, адекватна самооцінка.</li> </ul>

Для того, аби провести педагогічний експеримент слід на основі визначених критеріїв та показників виокремити рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів.

На основі проведеного аналізу наукової літератури нами було виокремлено три рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів: високий, середній, низький [46; 47; 48; 49].

*Високий рівень* характеризується: високим рівнем загальних, професійних

знань, а також знань про життєвотворчий потенціал, інноваційні технології навчання молодших школярів; постійним адекватним сприйняттям критики; значною вмотивованістю до саморозвитку, професійної реалізації; позитивним ставленням до формування власного життєвотворчого потенціалу; постійною потребою залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності; істотним прагненням застосовувати, удосконалювати та створювати власні інноваційні технології в майбутній професійній діяльності; значними вміннями реалізовувати креативні рішення педагогічних проблем; високо розвинутими комунікативними вміннями; відмінним умінням імпровізувати.

*Середній рівень* характеризується: середнім рівнем загальних, професійних знань, а також знань про життєвотворчий потенціал; частковою обізнаністю з інноваційними технологіями навчання молодших школярів; адекватним сприйняттям критики з певною епізодичністю; частковою вмотивованістю до саморозвитку, професійної реалізації; нейтральним ставленням до формування власного життєвотворчого потенціалу; фрагментарною потребою залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності; посереднім прагненням застосовувати, удосконалювати та створювати власні інноваційні технології в майбутній професійній діяльності; неістотними вміннями реалізовувати креативні рішення педагогічних проблем; достатньо розвинутими комунікативними вміннями; помірно розвинутим вмінням імпровізувати.

*Низький рівень* характеризується: низьким рівнем загальних, професійних знань, а також знань про життєвотворчий потенціал; необізнаністю з інноваційними технологіями навчання молодших школярів; неналежним сприйняттям критики; відсутністю внутрішньої мотивації до саморозвитку, професійної реалізації; негативним ставленням до формування власного життєвотворчого потенціалу; небажанням залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності; відсутністю прагнення застосовувати, удосконалювати інноваційні технології в майбутній професійній діяльності; не сформованістю вмінь реалізовувати креативні рішення педагогічних проблем;



незначно розвинутими комунікативними вміннями; відсутністю вміння імпровізувати.

Отже, визначені критерії, показники та рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів покладені в основу підбору діагностичного інструменту дослідження та подальшого проведення педагогічного експерименту.

У контексті нашого дослідження важливим є визначення методів діагностики життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів. Вибір методів здійснювався відповідно до визначених критеріїв та показників (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Методи діагностики життєвотворчого потенціалу в майбутніх  
учителів початкових класів**

Критерій	Показник	Методи діагностики
Особистісно-мотиваційний	внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації	методика діагностики навчальної мотивації студентів (А. Реан і В. Якунін, модифікація Н. Бадмаєвої) [18], шкала оцінки потреби в досягненнях Ю. Орлова [23, с. 20–21];
	позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу	методика «Здібності педагога до творчого саморозвитку» (Т. Нікішина)[21]
	бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності	бесіда, спостереження
Креативно-когнітивний	загальні професійні знання	оцінювання рівня знань із гуманітарних дисциплін [8]
	знання про життєвотворчий потенціал	анкетування

Діяльнісно-рефлексійний	розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу	тест «Креативність» (Є. Тунік) [41], опитувальник креативності (Д. Джонсон) (D. Johnson), (Модифікований та адаптований тест Є. Тунік) [41], тест вербальної креативності А. Вороніна [2], бесіда, спостереження
	адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногрупників, адекватна самооцінка	аналіз самотійної роботи, творчих завдань здобувачів освіти, спостереження, бесіда

Одним із основних методів дослідження педагогічних явищ є педагогічний експеримент, який було проведено на таких етапах: констатувальному, формувальному та контрольному.

Мета констатувального етапу педагогічного експерименту: визначити рівень сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів.

Відповідно до поставленої мети визначено завдання констатувального етапу педагогічного експерименту:

1) запропонувати комплекс діагностичного інструментарію для дослідження критеріїв і показників сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів;

2) визначити обсяг вибірки, підібрати приблизно однорідні групи за рівнем сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів;

3) порівняти результати розподілу здобувачів освіти експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості досліджуваних критеріїв;

4) обробити експериментальні дані, виявити рівень сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів.

Педагогічний експеримент проводився на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Загалом у

педагогічному експерименті взяло участь 548 здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня, 26 викладачів. Експериментальна група складалася з 276 осіб, контрольна група з 272 осіб.

Нами було визначено рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів за кожним критерієм. Отже, з метою діагностики креативно-когнітивного критерію та його показників ми здійснили аналіз навчальних досягнень здобувачів освіти з гуманітарних дисциплін; провели анкетування «Методи діагностики рівнів сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів», що дозволяло визначити рівень знань здобувачів освіти про життєвотворчий потенціал. Анкета була складена відповідно до чинних вимог такого типу методів дослідження [36, с. 190]. Для забезпечення валідності, надійності та вірогідності отриманих даних проводилось експертне опитування, «пілотне» дослідження-опитування майбутніх учителів початкових класів, а також перевірка повторним анкетуванням. Усі розроблені нами методи діагностики були перевірені відповідно на валідність, надійність та вірогідність даних. Проведений аналіз анкети надав підстави стверджувати, що в більшості здобувачів освіти виникли труднощі у процесі відповіді на запитання «Що, на вашу думку, означає поняття життєвотворчий потенціал?» Більшість відповідей характеризувались розмитістю та невизначеністю. Наприклад: «здатність учителя бути неординарним», «щось нове в діяльності педагога», «змога цікаво провести урок» тощо. Складнощі також викликало запитання «Як, на вашу думку, може проявлятися життєвотворчий потенціал у професійній діяльності?». Однак здобувачі освіти чітко назвали якості, якими повинен володіти вчитель початкових класів, аби мати життєвотворчий потенціал. Це винахідливість, впевненість, креативність, бажання створювати нове. Важливим є той факт, що 88% респондентів зауважили, що педагогу важливо бути креативним, але обґрунтування цього твердження викликало труднощі.

Перевіримо рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів за визначеними критеріями: особистісно-

мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний (див. табл. 2.3, 2.4, 2.5).

Таблиця 2.3

**Результати констатувального етапу педагогічного експерименту  
щодо сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів за особистісно-мотиваційним критерієм**

Критерій	Показники	Рівні	ЕГ (276 осіб)		КГ (272 особи)	
			%	Абсолютні дані	%	Абсолютні дані
1	2	3	4	5	6	7
Особистісно-мотиваційний	внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації	В	—	—	—	—
		С	36,2	100	34	93
		Н	63,8	176	66	179
	позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу	В	2,6	7	3,3	9
		С	32,9	91	34	93
		Н	64,5	178	62,7	170
	бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності		10,5	29	10	27
			43,4	120	44	120
			46,1	127	46	125

Примітка: В – високий, С – середній, Н – низький рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

На основі отриманих результатів таблиці 2.3 зазначимо, що внутрішня мотивація до саморозвитку та професійної реалізації, позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу й бажання залучати інших до творчості мають переважно низький та середній рівень сформованості. Це може бути пов'язане з тим, що майбутні вчителі початкових класів повною мірою розуміють суть поняття «життєвотворчий потенціал», його значення в майбутній професійній діяльності, а тому не вмотивовані та не мають бажання розвиватися в цьому напрямі.

Таблиця 2.4

**Результати констатувального етапу педагогічного експерименту  
щодо сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів за креативно-когнітивним критерієм**

Критерій	Показники	Рівні	ЕГ (276 осіб)		КГ (272 особи)	
			%	Абсолютні дані	%	Абсолютні дані
1	2	3	4	5	6	7
Креативно-когнітивний	загальні професійні знання	В	—	—	—	—
		С	33,6	93	32	87
		Н	66,4	183	68	185
	знання про життєвотворчий потенціал	В	—	—	—	—
		С	20,4	57	22	60
		Н	69,6	219	78	212

Примітка: В – високий, С – середній, Н – низький рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

На основі отриманих результатів таблиці 2.4 зазначимо, що у здобувачів освіти експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп не в повному обсязі сформовані знання про життєвотворчий потенціал, його переваги над іншими видами потенціалів та перспективи розвитку для майбутніх учителів, до того ж вони поповнюють свої знання несистематично та не регулярно, лише дехто з них використовує новітні методики та техніки для опанування знань (підвищення кваліфікації за допомогою різноманітних дистанційних курсів на різних дистанційних платформах, участь у методичних семінарах та конференціях різних рівнів (очна та заочна форми)). Це може бути пов'язане з віковими особливостями респондентів, недостатнім рівнем сформованості навичок прогнозування наслідків своїх вчинків.

Таблиця 2.5

**Результати констатувального етапу педагогічного експерименту  
щодо сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів за діяльнісно-рефлексійним критерієм**

Критерій	Показники	Рівні	ЕГ (276 осіб)		КГ (272 особи)	
			%	Абсолютні дані	%	Абсолютні дані
1	2	3	4	5	6	7
Діяльнісно-рефлексійний	розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити і діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу	В	–	–	–	–
		С	36,5	101	27,3	75
		Н	63,5	175	72,7	197
	адекватне сприйняття критики з боку викладачів / однокласників	В	–	–	–	–
		С	36,5	101	33,1	90
		Н	63,5	175	66,9	182

Примітка: В – високий, С – середній, Н – низький сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів.

На основі отриманих результатів таблиці 2.5 зазначимо, що у здобувачів освіти експериментальної та контрольної груп спостерігається ситуативне використання прийомів саморегуляції власної поведінки та діяльності, не здійснюють можливість формування життєвотворчого потенціалу, важливість сформованості якого не усвідомлюють для майбутньої професійної діяльності, мають неадекватну самооцінку.

Зазначимо, що на констатувальному та контрольному етапах дослідження було проведено порівняння показників емпіричних досліджень в одних і тих самих групах (ЕГ та КГ).

Отже, це означає, що здобувачі освіти мають низький рівень сформованості життєвотворчого потенціалу за всіма трьома критеріями.

Для нашого дослідження важливим є порівняння результатів поділу

здобувачів освіти експериментальних та контрольних груп за визначеними критеріями.

У дисертації були використані дві групи характеристик статистичної сукупності значень вимірюваних нами ознак:

I. Аби висловити тенденції розподілу кількісно, використовують три види показників: моду, медіану і середнє арифметичне.

1. Мода: відповідає найбільш частому значенню, яке зустрічається в процесі проведення педагогічного експерименту або середнього значення з найбільшою частотою.

2. Медіана: відповідає центральному значенню в послідовному ряду всіх отриманих значень, тобто медіана ділить упорядковану безліч даних навпіл (якщо число даних парне, то медіана дорівнює середньому арифметичному середніх величин).

3. Середнє арифметичне ( $x_{cp}$ ) вказує на те, де знаходиться центр даних та обчислюється за формулою:

$$x_{cp} = \frac{\sum_{i=1}^N x_i}{n},$$

де  $x_i$  – індивідуальне значення показника  $i$ -го випробуваного;

$n$  – загальна кількість випробовуваних [3].

II. Усі заходи розсіювання характеризують набуті дані: чим більше цих даних, тим більша вибірка.

Основними характеристиками розсіювання є:

1) Розмах варіації – різниця між максимальним і мінімальним значеннями розподілу.

2) Дисперсія ( $\sigma^2$ ) – параметр, який відповідає за різноплановість графіка вздовж осі  $X$  і обчислюється за формулою:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i - x_{cp})^2}{n - 1},$$

де  $x_i$  – індивідуальне значення показника  $i$ -го респондента;

$n$  – загальна кількість респондентів.

3) Стандартне відхилення характеризує розмах випадкових коливань результатів.

Обчисливши заходи центральної тенденції й розсіювання, дійшли висновку, що розподіл за модою, медіаною, середнім арифметичним значеннями мають бути рівними між собою.

Отже, вищезазначене надає всі змоги для визначення наявності або відсутності відмінностей за кожним показником уваги.

Для визначення достовірності коефіцієнта кореляції використовували критерій достовірності Стюдента.

$$t = \frac{|x_1 - x_2|}{\sqrt{|m_1^2 - m_2^2|}},$$

де  $X_1$  – середнє значення змінної за першою вибіркою даних;

$X_2$  – середнє значення змінної за другою вибіркою даних;

$m_1, m_2$  – інтегровані показники відхилень приватних значень з двох вибірок, що порівнюються, від відповідних середніх величин.

$m_1$  та  $m_2$  обчислюються за формулою:

$$m_1^2 = \frac{S_1^2}{n_1},$$

$$m_2^2 = \frac{S_2^2}{n_2}$$

$S_1^2$  – вибіркова дисперсія першої змінної (за першою вибіркою);

$S_2^2$  – вибіркова дисперсія другої змінної (за другою вибіркою);

$n_1$  – число значень змінної в першій вибірці;

$n_2$  – число значень змінної в другій вибірці.

Для кожного показника формулюються статистичні гіпотези й розраховуються емпіричні значення  $t$ -критерію.



Так як загальна вибірка складає 548 осіб, значення t-критичного ми приймаємо 1,98 при достовірності 0,95 [3].

Для оцінки рівня достовірності відмінностей між показниками експериментальної та контрольної групи нами використовувався t-критерій Стьюдента. Були отримані такі результати:

Таблиця 2.6

**Розрахунок t-критерію на констатувальному етапі педагогічного експерименту (контрольна / експериментальна групи)**

Показники t-критерію	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Сформованість життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	2,11	2,44	1,07

Так як t-критичне табличне значення встановлено для цієї вибірки на рівні 1,98, можна констатувати, що відмінності між експериментальною і контрольною групами за шкалами «низький рівень», середній та високий є достовірними, бо t-емпіричне за цими шкалами більше, ніж t-критичне [3].

Отже, спираючись на здійснений теоретичний аналіз наукових джерел, на розуміння важливості формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, нами було визначено особистісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний критерії, а також показники і рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів. Відповідно до мети та завдань констатувального етапу педагогічного експерименту можемо зробити такі висновки: експериментальна і контрольна групи є приблизно однорідні за рівнем сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів; зведені показники засвідчують, що більшість здобувачів освіти 59% має низький рівень сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, показники середнього рівня складають 21,3%, високого – 19,7%

відповідно. Проведений констатувальний етап педагогічного експерименту надав змогу виокремити такі труднощі:

- здобувачі освіти недостатньо обізнані з суттю поняття «життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів», його ознаками;
- майбутні педагоги мають певний потенціал, але не готові виявляти його у професійній діяльності;
- у здобувачів освіти відсутня чітка мотивація до здійснення педагогічної творчості в майбутній професії, а також саморозвитку та самовдосконалення.

Тому вважаємо за необхідне упровадити в освітній процес майбутніх учителів початкових класів теоретично обґрунтовану та розроблену нами в підрозділі 1.3 технологію формування життєвотворчого потенціалу.

## **2.2. Реалізація технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін**

Процес упровадження технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів було реалізовано на таких етапах: підготовчий, основний (мотиваційний, змістовий, діяльнісний) і заключний. *Очікуваним результатом* упровадження розробленої технології є сформованість у майбутніх учителів початкових класів життєвотворчого потенціалу у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

На *підготувальному етапі* розробленої технології було визначено рівень сформованості життєвотворчого потенціалу в здобувачів освіти (майбутніх учителів початкових класів). На основі отриманих результатів на констатувальному етапі педагогічного експерименту визначено стратегію організації процесу викладання гуманітарних дисциплін.

Першочерговим завданням на цьому етапі була організація роботи з викладачами гуманітарних дисциплін. У процесі проведення роботи значна увага приділялася формуванню творчої особистості викладача та його власного

життєвотворчого потенціалу, оскільки лише педагог, у якого сформовані відповідні якості, може сформувавши їх у майбутніх учителів.

Із викладачами гуманітарних дисциплін проводилися кафедральні та міжкафедральні семінари за такими темами: «Роль викладача ЗВО у формуванні життєвотворчості здобувачів освіти», «Сучасний педагог: вимоги до його життєвотворчості», «Шляхи підвищення інтересу здобувачів освіти до гуманітарних дисциплін», «Організація життєвотворчої діяльності здобувачів освіти у процесі вивчення гуманітарних дисциплін».

Зверталася значна увага на дидактико-розвивальний потенціал гуманітарних дисциплін, у процесі вивчення яких спрямовувалася робота на формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів. На основному етапі технології було розроблено програму заходів, спрямованих на забезпечення формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів. Ця програма заходів містить:

- насичення дисциплін гуманітарного циклу елементами, що забезпечують досягнення різнорівневих діяльнісно-орієнтованих цілей навчання;
- розробку дидактичних засобів, що дозволяють організувати навчальну взаємодію відповідно до поставленої мети;
- реалізацію змісту процесу навчання, спрямованого на формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів;
- розробка відповідної програми заходів забезпечувала розвиток у здобувачів освіти таких умінь, що сприяють формуванню їхнього життєвотворчого потенціалу;
- аналізу навчальної ситуації; адекватного міжособистісної взаємодії в навчальних ситуаціях;
- самоконтролю процесу і результатів навчальної взаємодії;
- самоорганізації процесу досягнення різнорівневих цілей навчання.

Слід зазначити, що під час реалізації розробленої технології здійснювалося залучення майбутніх учителів початкових класів у процес

осмислення проблеми формування їхнього життєвотворчого потенціалу, яке відбувалося в проведенні бесід щодо можливостей процесу навчання у ЗВО.

Надалі для реалізації розробленої технології, спрямованої на формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, нами був розроблений комплекс дидактичних засобів. До його складу увійшли: навчальні ситуації, навчальні завдання, а також інструменти, що забезпечують контроль процесу й результату навчання (об'єкти, засоби, види, умови контролю).

Особливістю цього комплексу було те, що головним, «сполучним» дидактичним засобом у ньому став контроль процесу й результату навчання. Реалізація комплексу здійснювалася поетапно шляхом забезпечення взаємодії викладачів і здобувачів освіти в процесі контролю навчальної діяльності майбутніх учителів та забезпечувала можливість розвивального впливу на особистість.

З огляду на те, що педагогічний контроль у процесі навчання проаналізований як засіб навчання самоконтролю: «запускає» рефлексію (погляд «з боку») процесу, умов навчальної взаємодії, що знаходиться в основі самоконтролю. О. Резван слушно зауважує: «Рефлексивне середовище дозволяє змінити класичну знаннєву спрямованість процесу навчання, відповідно до якої студенти мають справу не зі змістом професійної діяльності, а зі змістом дисциплін. Таким чином, навчальна діяльність у традиційній освіті виявляється нейтральною відповідно до предмету майбутньої професійної діяльності, результатом чого стає підготовка низки інтелектуальних ерудитів у конкретній галузі знання, але безвідносно до конкретної професії» [35, с. 295].

У результаті з'являлася змога більш глибокого розуміння здобувачами освіти змісту й процесу, ситуацій для формування їхнього життєвотворчого потенціалу. Забезпечення в цих ситуаціях ціннісно-сислової основи навчальної діяльності майбутнього вчителя початкових класів, поряд із формуванням знань про інструменти досягнення її цілей, створює умови для саморозвитку й вільного виявлення в навчанні елементів життєвотворчості [19].

Загалом організація формувального етапу педагогічного експерименту за

допомогою розробленого комплексу дидактичних засобів передбачала послідовну організацію спеціальних навчальних ситуацій у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, у яких викладач ставив відповідні навчальні завдання, а здобувачі освіти групами чи індивідуально здійснювали їх вирішення, пропонуючи свої варіанти. Постановка і розв'язання навчальних завдань відбувалася в процесі організації педагогічного спілкування, яке стало засобом формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Ситуації навчальної взаємодії є комунікативними навчальними ситуаціями, ситуаціями спілкування викладача і здобувачів освіти, які сприяли формуванню життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Процес вирішення навчальних завдань також здійснювався у формі усної комунікації так, що учасники могли стежити за процесом. За результатами здійснювався аналіз навчальних ситуацій та ситуацій навчальної взаємодії. Проведений експеримент мав на меті обдумування своїх особистісних якостей і цінностей учительської професії.

Запропонована організація освітнього процесу вивчення гуманітарних дисциплін відповідала застосуванню методу аналізу конкретної ситуації. Однак при проведенні педагогічного експерименту виступали спеціально організовані «природні» ситуації освітнього процесу. При цьому предметом аналізу були такі складники: учасники (їхня мета / наміри / потреби, відносини, дії, особистісні якості), навчальні завдання, визначення та вирішення навчальних завдань, результати. Завершальним етапом аналізу навчальної ситуації було узагальнення отриманої інформації щодо більш широкого розгляду життєвотворчого потенціалу особистості загалом.

Первісне включення здобувачів освіти в процес набуття якостей конкурентоспроможної особистості, було пов'язано з проведенням бесід, спрямованих на формування в майбутніх учителів цілісного уявлення про життєвотворчий потенціал.

На заняттях з історії ці бесіди містили елементи евристичної (сократичної) бесіди, коли здобувачам освіти пропонувалося самостійно дійти до певних висновків за допомогою спрямувальних запитань викладача.

Важливим аспектом бесід зі здобувачами освіти стало осмислення ролі дисципліни при формуванні їхнього життєвотворчого потенціалу. Обговорювалися способи досягнення цих цілей, організація самостійної навчальної діяльності, можливі напрями подальшої освітньої діяльності, яка сприяє формуванню життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Для забезпечення можливості адекватної самоорганізації здобувачами освіти своєї навчальної активності, залучаючи навчальну діяльність і участь в додаткових заходах із гуманітарних дисциплін, у процесі проведення бесід обговорювалися інструменти навчальної діяльності, що сприяють розвитку якостей конкурентоспроможної особистості. До таких інструментів був віднесений рейтинг успішності здобувачів освіти, оскільки він дозволяє майбутнім учителям планувати, прогнозувати свій саморозвиток, а також дозволяв представляти, презентувати «себе» і свої результати.

Для розвитку у здобувачів освіти такої якості життєвотворчого потенціалу, як соціальна спрямованість, було також організовано обговорення мети роботи вчителя та його ролі в Новій українській школі. У процесі бесіди робилися висновки про те, що викладач є партнером здобувача освіти, що викладач зацікавлений у досягненні індивідуального прогресу кожного здобувача освіти, а також акцентувалася увага на тому, що ефективність, задоволеність викладача в роботі повністю залежить від результатів навчальної діяльності здобувачів освіти. Наголошувалося також на ролі здобувачів освіти як консультанта, готового надавати методичну та іншу допомогу здобувачам освіти.

Основою для формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів на *підготувальному* етапі також організовувалися і аналізувалися окремі навчальні ситуації, представлені в розробленому нами

комплексі дидактичних засобів. При цьому провідна роль в аналізі даних ситуацій належала викладачеві, який у процесі організації контролю (у формі бесіди) роз'яснював здобувачам освіти види і призначення навчальних завдань, свої дії, а також способи вирішення завдань самими здобувачами освіти.

Після реалізації педагогічних заходів на цьому етапі педагогічного експерименту було проведено діагностику окремих показників формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів. За допомогою анкетування ми спробували з'ясувати уявлення здобувачами освіти про життєвотворчий потенціал особистості. За допомогою спостереження і бесід були отримані дані про прояв їхнього життєвотворчого потенціалу й прагненні здобувачами освіти до саморозвитку в навчанні.

Надалі в процесі вивченні гуманітарних дисциплін було залучено метод аналізу конкретної (навчальної) ситуації. При плануванні та організації навчальних ситуацій ми спиралися на дані констатувального етапу педагогічного експерименту, який показав, що в практиці викладання гуманітарних дисциплін спонтанно виникають комунікативні навчальні ситуації із зрозумілою та не зовсім зрозумілою цільовою установкою здобувачів освіти. Це проявляється в тому, що залежно від дій викладача, від деталізації, роз'яснення ними призначення навчального завдання, цілей навчання, у здобувачів освіти формується певне, більш-менш адекватне розуміння навчальної ситуації, мети навчального завдання і готовність діяти відповідно до мети. Таким чином, у поточній практиці викладання гуманітарних дисциплін мають місце «природні» навчальні ситуації, які сприймаються здобувачами освіти не зовсім адекватно. Ці ситуації, з одного боку, можна схарактеризувати як неприпустимі. Однак, з іншого боку, їх можна і слід використовувати в педагогічних цілях для розвитку у здобувачів освіти таких важливих якостей формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів як рефлексивність, соціальна спрямованість у діяльності.

З урахуванням вищезазначеного на цьому етапі було створено умови для

педагогічного спілкування, у яких «непомітно» природним чином відбувалася постановка навчальної задачі, що вимагає застосування здобувачами освіти опанування знань і умінь, що відповідають меті та завданням навчання. У результаті здобувачі освіти умовно опинялися в ситуації вирішення не навчального завдання, а комунікативного.

Відмінність цих завдань полягала в їхній меті: перша спрямована на самозміну дієвого суб'єкта, а друга – на досягнення комунікативної мети без урахування «навчальної» складової завдання. Отже, у цих навчальних ситуаціях завдання надавалися здобувачами освіти при вивченні гуманітарних дисциплін у завуальованій формі. Їхня постановка передбачала можливість варіативних трактувань здобувачами освіти дійсного призначення навчального завдання, можливість адекватного й неадекватного трактування.

З погляду викладача гуманітарних дисциплін ці навчальні ситуації можна охарактеризувати як ситуації провокації неадекватних дій здобувачами освіти, а з погляду останніх – як ситуації для прояву усвідомлених, цілеспрямованих дій щодо орієнтації в соціальному, міжособистісному контексті навчальної діяльності, орієнтації в ситуації міжособистісної навчальної взаємодії.

Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав упровадження комплексу засобів, що мали забезпечити сформованість у майбутніх учителів початкових класів життєвотворчого потенціалу. В експериментальній групі проведення педагогічного експерименту з формування в майбутніх учителів початкових класів життєвотворчого потенціалу відбувалося через розширення творчого компонента; застосування в педагогічному процесі здобутків культури людства; організацію діяльності морально-етичного спрямування; організацію позанавчальних заходів культурно-естетичного спрямування [24; 25].

Розширення творчого компонента здійснювалося в межах сукупності гуманітарних дисциплін: філософія, історія, безпека життєдіяльності, українська мова (за професійним спрямуванням), іноземна мова тощо, зміст навчальних програм яких передбачає певну варіативність згідно з потребами та



здібностями здобувачів освіти. Так, наприклад, засоби, які використовуються при навчанні іноземних мов, є досить варіативними та постійно вивчаються й оновлюються здобувачами освіти підвищення пізнавальної мотивації та інтересу з боку здобувачів освіти. Здобувачам освіти пропонували сукупність мотиваційних оповідань та притч для роботи в малих групах, а по їхньому завершенні – для групового обговорення. Здобувачі освіти також аналізували проблемні ситуації, для яких вони мали знайти певне вирішення та відповісти на поставлені запитання.

Тема «Зовнішність» була основою для вивчення теми «Turn Beauty Inside Out» («Краса зовнішня і внутрішня»). Здобувачі освіти принесли на заняття вирізки з часописів світлин відомих людей, яких вважають красивими. Під час опису та аналізу фото було виявлено певну тенденцію до стереотипності у підходах до краси, яка пропагується та підтримується через мас-медіа. Натомість викладач продемонстрував фото людей, яких вважають красивими в країнах Азії, Африки тощо, у різні історичні епохи, але вони повністю не відповідають тим ідеалам краси, які існують у країнах Європи та США. Для критичного читання було запропоновано дві статті – «The Beautiful, the Bulemic and the Dead» для представників жіночої статі та «Pondering Manhood's Pride» для студентів-юнаків. Робота з текстом організувалася за методикою «ажурна пилка», коли одна група мала детально розповісти про зміст статті іншій і навпаки. Робота з обговорення статей здійснювалася через завдання, спрямовані від репродуктивної діяльності до творчої. Як творче проєктне завдання майбутні вчителі початкових класів мали скласти програму боротьби із соціальним тиском щодо поширення гендерних стереотипів у пресі. Основою для формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів пізнавально-інтелектуальної спрямованості обрано тему «Навчання в університеті», у межах якої розглянули питання щодо ролі знань у житті людини, наукової етики та життєвотворчості. На першому етапі за допомогою сукупності методик (мозковий штурм, вільне письмове висловлювання) розглядалися такі питання: що таке знання, для чого вони необхідні та інші.

Так, при розгляді навчальної теми «Навчання в університеті» головним завданням було спрямування здобувачами освіти на усвідомлення не лише необхідності отримання знань для задоволення власних життєвих потреб, але й соціальної відповідальності за їхні використання з ціннісних позицій. Така діяльність сприяла розвитку розумового компонента життєвотворчого потенціалу, пов'язаного із навчанням: прагнення до навчання впродовж життя, визнання цінності знань, використання знань для гуманістичного перетворення світу.

Досвід розширення життєвого компонента змісту навчальних дисциплін було здійснено в межах гуманітарної дисципліни «Соціологія». Так, при вивченні теми «Особистість у системі соціальних зв'язків» було створено «Мапу особистості, яка відображає ті складові, що містять різноманітні соціальні ролі, які вона виконує, що є значущими, але недостатньо усвідомленими (наприклад, роль сусіда, учасника дорожнього руху тощо), і носія унікальних особистісних характеристик. Так, серед соціальних ролей зазначено такі, як «майбутній чоловік», «майбутня мати», «майбутній фахівець» тощо. Можна сказати, що через проведення глибокого аналізу власної особистості здобувачами освіти починають відчувати відповідальність за теперішні дії для особистісної самореалізації в майбутньому [4].

При розгляді теми «Соціологія сім'ї» здобувачі освіти висували різноманітні ідеї щодо устрою сім'ї, до яких викладач закликав ставитися толерантно та з повагою. У якості рефлексивно-дослідницької діяльності їм запропонували дослідити на вибір інформацію про різні етнічні устрої сім'ї: європейську/мусульманську/японську тощо. У спільній дискусії обговорювалися особливості кожного типу етнічної родини. Збирання, аналіз та обмін інформацією дозволив розширити світогляд особистості щодо родинного устрою та цінностей, які притаманні певному типу сім'ї. Питання про переваги та недоліки кожного типу є дискусійним і пов'язане з думкою кожного здобувача освіти, актуалізувати та переглянути власні погляди на наявні стереотипи щодо родинних цінностей. Разом із тим викладач не нав'язував

певних ідеалів та власних поглядів, а надавав змогу здобувачам освіти сформуванню власної позиції та обрати шляхи формування власного життєвотворчого потенціалу, що найбільше співвідносяться з їхнім світоглядом та внутрішнім світом. Творчим письмовим завданням за темою було написання есе «Бути членом родини – це обов’язок чи щастя». Слід зазначити, як свідчать есе, для здобувачів освіти сім’я є однією з найголовніших життєвих цінностей, а більшість із них усвідомлюють власну відповідальність, а також відчують щастя бути членом родини.

У межах дисципліни «Етика та естетика» здійснювалося теоретичне вивчення основних ціннісних категорій, таких, як мораль, обов’язок, добро і зло, товариство, дружба, любов тощо. Теоретичні знання було доповнено діяльнісним підходом, зокрема методами для активізації свідомості та ефективної інтеріоризації одержаних знань. Також при розгляді проблеми морального вибору було організовано перегляд кінофільму «Землетрус у Тянь-Шані» з подальшим його обговоренням щодо проблем морального вибору.

За темою «Гроші» в межах курсу «Економічна теорія» було організовано заняття за темою «Гроші – гарний раб, але поганий хазяїн», у якому брали участь здобувачі освіти 3 курсу, вони розділилися на дві групи відповідно до своїх поглядів: ті, хто вважають, що гроші найважливіше за все й ті, які дотримуються думки, що гроші не відіграють провідної ролі в житті. Серед відповідей щодо можливостей використання багатства здобувачами освіти в основному назвали конкретні речі для забезпечення власного добробуту (великий будинок, різні види відпочинку тощо) та свого саморозвитку (гарна освіта за кордоном тощо). Серед відповідей здобувачів освіти наявні були такі відповіді: благодійні цілі, забезпечення добробуту близьких і рідних людей. Більшість здобувачів освіти зазначали, що, крім матеріального добробуту є речі, що роблять людину щасливою, які не можна придбати за гроші (кохання, дружба, дитячий сміх тощо).

При інтегруванні педагогічного процесу з формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у вивченні дисциплін

відбулося розширення й доповнення відповідної педагогічної системи на рівні всіх її компонентів: цілей, принципів, змісту, методів, форм навчальної діяльності. Завдяки розширенню розумового, творчого та життєвого компонентів забезпечується цілісність педагогічного процесу як єдності навчальної та виховної діяльності для гармонійного розвитку особистості в діалектичній взаємодії її інтелектуальної, емоційної та вольової сфер.

Слід додати, що при організації освітнього процесу значна увага приділялася не лише розвитку розумової сфери особистості, а також залученню її до мистецтва через твори мистецтва, прослуховування пісень, перегляд кінофільму та читання твору за тематикою з подальшим обговоренням під час круглого столу. Обрані твори – визнані взірці духовної культури сучасного суспільства і являють собою основу для здійснення ціннісно-орієнтаційної діяльності. Ці твори є носієм духовних цінностей, які втілені в образах головних героїв або в подіях, описаних у них. Здобувачі освіти також заповнювали «Щоденники цікавих думок», у яких вони записували фрази, цитати, ідеї, які їх вразили. На цій основі проводилися «Аукціони цікавих думок», під час яких здобувачі освіти публічно висували кращі, на їхній погляд, ідеї, а інші підтримували їх чи не підтримували, наводячи аргументи «за» або «проти». Така діяльність сприяла формуванню компонентів життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, пов'язаних з генеруванням нестандартних ідей, створенням різноманітних гіпотез однієї ідеї, прагненням до творчої роботи.

Для розвинення позитивного ставлення до формування життєвотворчого потенціалу здійснено екскурсії до місць, що вважаються культурно-історичною спадщиною Слобожанщини. Так, здобувачі освіти відвідали архітектурно-парковий музей Шарівка, здійснили поїздку до Краснокутського дендропарку, до селища Наталіївка, а також відвідали художній музей у с. Пархомівка, у якому зібрано твори мистецтва видатних художників. Видатною подією, за словами здобувачів освіти, була поїздка по Храмах і монастирях Харківщини, під час якої вони мали нагоду не лише отримати естетичне задоволення, а ще й

здуматися про сенс життя, про вічність, про найвище та надзвичайне. Перед проведенням кожного екскурсійного заходу здобувачі освіти отримували завдання – зібрати інформацію про місце відвідування. Обмін одержаною інформацією здійснювався в групі за методом «ажурна пилка». Також перед першою екскурсією здобувачі освіти мали відповісти на запитання «Що я очікую від екскурсії?». Результати розподілилися таким чином: 27% – «провести час з друзями в нестандартній обстановці», 23% – «відпочити, змінити обстановку», 18% – «задовільнити інтерес», 11% – «зробити красиві фотографії», 7% – «зануритися в історію для глибшого її усвідомлення», 8% – «одержати естетичне задоволення», 6% – «духовно збагатитися». Після відвідування екскурсій серед відповідей на запитання: «Що я отримав від відвідування екскурсії?», найвищі позиції зайняли відповіді: «духовно збагатився» – 12%, «одержав естетичне задоволення» – 26%, відповідь «гарно провів час з друзями» отримала лише 9 %, «відпочив, змінив обстановку» – 12%. Також після проведення екскурсійних заходів зі здобувачами освіти було організовано обговорення про вплив мистецтва на розвиток особистості. Вони зазначили, що споглядання прекрасного формує смак особистості, стимулює позитивні емоції, сприяє розвитку творчих потреб та допомагає зрозуміти людські почуття. Тобто, можна дійти висновку, що безпосередні контакти особистості із мистецтвом, культурно-історичною спадщиною духовно збагачують, сприяють бажанню залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності та підвищенню рівня мотивації щодо власного розвитку та професійної самореалізації.

Формуючи орієнтацію на життєвотворчість як морально-ціннісну категорію, ми акцентували увагу на формуванні у здобувачів освіти усвідомленої громадянської позиції потреби думати про інших, допомагати оточенні через благодійництво, суспільно спрямовану працю. Так, проведено заняття «Меценатство та благодійництво як прояв духовної культури особистості». Спочатку було представлено колаж зі світлинами видатних особистостей різних епох і різних сфер діяльності, серед яких підприємці кінця

19 – поч. 20 ст. (П. Третьяков, С. Мамонтов, С. Алексєєв, родина Терещенків), закордонні бізнесмени (Б. Гейтс, Дж. Сорос, Д. Рокфелер, Е. Ротшильд, Г. Мур, Т. Тернер), діячі мистецтва (П. Маккартні, Мадонна, Леді Гага, Дж. Клуні). Разом зі здобувачами освіти визначено, що рисою для поєднання цих особистостей є їхня участь у меценатській та благодійній діяльності як прагнення допомогти оточенню. Наступним кроком став пошук здобувачами освіти інформації про діяльність цих людей. Вони мали виступити з доповідями перед групою. Наведена інформація стала основою для проведення дискусії за темою «Навіщо заробляти гроші?» Також здобувачі освіти запропонували власні варіанти меценатсько-благодійницької діяльності за умов наявності великого капіталу. Серед можливих варіантів: усиновлення великої кількості дітей і створення для них комфортних умов для зростання; знаходження талановитих людей та допомога в їхньому творчому становленні; вкладення коштів у облаштування рідного міста тощо. Здобувачі освіти запропонували власні проєкти можливої благодійної діяльності в наявних умовах. Найцікавіші проєкти зреалізовано серед студентської молоді. Так, напередодні Нового року здобувачі освіти організували самодіяльний концерт для співучнів та працівників університету за символічну плату. На гроші, зібрані з концерту, купили новорічні подарунки для мешканців Дитячого будинку. При цьому, як зізнавалися здобувачі освіти, до концерту вони готувалися з особливим почуттям власної причетності до здійснення добрих справ. Здобувачі освіти брали активну участь у придбанні та врученні подарунків дітям.

Продовжуючи тему добрих справ, здобувачі освіти для перегляду запропоновано авторський фільм Н. Галузо «Коли ж піде сніг?», який отримав гран-прі на кінофестивалі «Лучезарный ангел». Запропонований для перегляду фільм є емоційно насиченим і не залишив байдужих серед глядачів. Жвава дискусія після перегляду фільму довела багатовимірність життєтворчих цінностей та можливостей їх реалізації. Переглянувши фільм, який наскрізь проникнутий добром, молодь дійшла висновку, що творити добро можна кожного дня власними діями, поведінкою, ставленням до людей. Здобувачі

освіти виявили зацікавленість у обговоренні нагальних духовних проблем із представниками духовенства й запропонували організовувати зустрічі-бесіди. Так, ці зустрічі відбувалися в інтерактивному форматі, коли майбутні учителі вели відкритий діалог з актуальних проблем, що турбують обидві аудиторії. Такі зустрічі-бесіди були основою для формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів і основою для формування вмінь реалізовувати креативні рішення педагогічних проблем. Спілкування у форматі обміну думками з представниками різних соціальних інститутів формує орієнтацію на бачення багатовимірності певного об'єкта, а також сприяє відкритості до одержання нового досвіду.

Під час проведення зустрічей-бесід декілька здобувачів освіти (Катя С., Іванна О., Леся Р., Ольга Т.) виявили бажання взяти участь у роботі відділу в справах молоді, який займається залученням молоді до волонтерської діяльності. Так, ці здобувачі освіти брали активну участь у збиранні коштів для онкохворих дітей та організації і проведенні різноманітних заходів у будинках милосердя та будинках дитини.

Отже, залучення майбутніх здобувачів освіти в активну взаємодію з елементами системи цінностей сприяє усвідомленню потреби в зростанні, самовихованні, розвиткові естетичних почуттів та громадянських якостей. Застосування засобів критичного мислення при організації взаємодії є основою для формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, пов'язаних з інформаційно-дослідницькою, інтелектуально-творчою та навчальною діяльністю. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія на основі діалогічного спілкування є важливою для формування комунікативних умінь.

З метою поступового просування здобувачами освіти на рівень самоуправління навчальною діяльністю як основи для самоусвідомлення, інтеріоризації життєтворчості та усвідомленого застосування її в життєдіяльності на основі власних пріоритетів освітній процес в експериментальній групі організували за спеціально розробленою педагогічною технологією, яка забезпечує запланований результат.

Зважаючи на те, що під час навчання в майбутніх учителів здійснюється їхній загальний розвиток в єдності компонентів життєвотворчого потенціалу – розумовий, творчий і життєвий, а технологія має забезпечити функціонально повний цикл орієнтувальної, пізнавальної, перетворювальної й оцінювальної видів діяльності, попередньо було визначено етапи розробленої технології: підготувальний, основний (підетапи мотиваційний, змістовий, діяльнісний) і завершальний.

На мотиваційному підетапі основними цілями є формування інтересу, позитивної мотивації здобувачів освіти до сформованості власного життєвотворчого потенціалу; актуалізація, активізація наявних знань; створення умов для самоусвідомлення здобувачами освіти важливості навчального матеріалу; формування орієнтувальної основи діяльності. Цей етап є дуже важливим при реалізації технології, тому що саме сформованість в учнів досвіду навчально-пізнавальної орієнтації впливає на ефективність їхньої навчальної діяльності. Рівень цього досвіду визначається в усвідомленні здобувачами освіти етапів навчальної діяльності, поінформованості відповідно до передумов, процесів і результатів кожного з її етапів [5, с. 14 – 15].

Ефективність освітнього процесу також залежить від рівня обізнаності викладача щодо потреб, інтересів, рівня знань та вмінь здобувачів освіти, їхніх особистісних якостей. Тому на мотиваційному етапі викладач має провести діагностику наявних параметрів за допомогою певних тестових завдань та методу наукового спостереження, щоб краще орієнтуватися в умовах педагогічної діяльності. Це допоможе педагогу враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти і таким чином індивідуалізувати процес управління їхньою діяльністю.

Необхідною умовою досягнення ефективності освітнього процесу є спільне зі здобувачами освіти визначення цілей формування життєвотворчого потенціалу. Спільне цілепокладання сприяє формуванню позитивного ставлення до діяльності й поступовому перетворенню зовнішньої мотивації на внутрішню завдяки виникненню інтересу й усвідомленню важливості



формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів. При цьому особливе значення має та емоційна атмосфера, яка виникає між учасниками процесу. Створення емоційно сприятливої атмосфери впливає на встановлення взаємних довірливих відносин між суб'єктами навчання.

Дидактичними засобами є: вільне писання, де за певний відрізок часу майбутні вчителі початкових класів можуть актуалізувати знання з теми і висловити їх у письмовій формі; порадник очікувань (передбачення щодо змісту теми, що вивчається); перевернуті логічні низки (наприклад, пов'язати послідовність елементів інформації в необхідній послідовності); звернення до досвіду з власного життя; складання списку «за»/«проти»; опитувальники; обговорення питання актуальності та важливості вивчення навчального матеріалу; обговорення шляхів опрацювання навчального матеріалу.

Усі перелічені засоби певним чином забезпечують досягнення головних цілей мотиваційного етапу реалізації технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, при цьому здійснюється переважно пряме управління навчальною діяльністю здобувачів освіти.

У результаті реалізації мотиваційного етапу технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у них виникає інтерес та підвищується мотивація до вивчення теми, вони визначаються з власним рівнем знань, усвідомлюють значущість вивчення навчального матеріалу та ставлять цілі. Формування орієнтувальної основи діяльності надає змогу усвідомлено, поважно, критично підійти до засвоєння нової інформації при постійному коректуванні вже наявних знань.

Наступний змістовий підетап реалізації технології має на меті формування нових знань та суб'єктних якостей особистості, становлення власної ціннісної позиції, що ґрунтується на здатності самостійно аналізувати та правильно оцінювати явища дійсності крізь призму життєвотворчого потенціалу.

На цьому підетапі необхідно створити таке середовище, у якому майбутні вчителі початкових класів є співдослідниками довкілля, тих взаємовідносин, у

яких вони опиняються, а також власного внутрішнього світу та відкривають невідомі для них межі такого складного явища як формування власного життєвотворчого потенціалу, що були для них невідомі раніше або вони не звертали на них увагу. Головним інструментом інтелектуально-оцінної рефлексії та обміну думками постає комунікація в межах суб'єкт-суб'єктних міжособистісних відносин. При цьому викладач відіграє роль не керівника, а повноцінного партнера в обговоренні, дослідженні, вирішенні проблемних питань. Провідною умовою забезпечення ефективного формування здобувачем освіти особистісно-цінного продукту є сприйняття його викладачем як унікальної особистості з певними ціннісними уподобаннями й пріоритетами, погляд якого має право на існування і повагу. Тобто на змістовому етапі здійснюється співуправління навчальною діяльністю майбутнього вчителя і викладача. Завданням викладача є стимулювання формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін через пропонування відповідної системи дидактичних засобів. До таких засобів належать:

- інтерактивне читання: прийом помітки на полях («v» – я так і думав, «+» – нова інформація, «+!» – дуже цінна інформація, «-» – у мене по-іншому, «?» – не дуже зрозуміло, я здивований); цей прийом потребує від майбутніх учителів початкових класів активного й уважного читання, при якому відстежується власне розуміння в процесі сприйняття будь-якої інформації, а також співвіднесення нової інформації з наявними уявленнями;

- стратегія «читаємо/думаємо/обмінюємось ідеями»: майбутні учителі початкових класів читають абзац тексту по черзі вголос або «про себе», ставлять запитання, обговорюють відповіді, формулюють висновки; «таблиця передбачень»: текст розбивається на фрагменти таким чином, щоб була можливість передбачити подальший розвиток подій. Учні пропонують спрогнозувати, що очікується. Прогнози записують в першу колонку таблиці. У другій колонці фіксують обґрунтування зроблених передбачень. Потім текст читають далі, обмірковують правильність гіпотез;

– дискусії, дебати: case-метод – аналіз ситуації; «багаторівневе опитування»: за допомогою питань різного рівня в процесі вивчення теми можна орієнтувати майбутніх учителів початкових класів на нестандартні роздуми та надати їм змогу згенерувати нові ідеї, визначити систему поглядів; «кутки» – стимулює обмін думками та розвиток здібностей їх захищати при розв’язанні проблеми, де існує декілька позицій. Під впливом переконливих доводів опонентів учасник дебатів може змінити свою позицію і надалі її захищати;

– стратегії взаємного навчання, робота в малих групах – стратегія «ажурна пилка»: використовується для створення на занятті ситуації, яка надає змогу учням працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу.

Застосування зазначених засобів формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів на цьому етапі дозволяє здобувачам освіти легко засвоїти знання, набуті вмінь критичного ставлення до явищ дійсності, а також переосмислити власні життєві позиції. Пріоритетним видом управління на змістовому етапі – співуправління, коли викладач організує навчальну діяльність, але одночасно є її співучасником.

Наступним основним підетапом технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів є діяльнісний, на якому здобувачі освіти мають спробувати використати одержані знання на практиці, а на завершальному етапі оцінити власну діяльність. Рефлексивний аналіз та оцінка власних здобутків за виробленими в спільній діяльності критеріями надає змогу здобувачам освіти виявити недоліки й прогалини та працювати над їхнім удосконаленням або усуненням.

Основні дидактичні засоби, які ми пропонуємо на діяльнісному підетапі, передбачають самоуправління здобувачами освіти власною навчальною діяльністю. Викладач відіграє роль консультанта та надає допомогу в разі необхідності. Він також має динамічно регулювати діяльність майбутніх учителів початкових класів і стимулювати їхню активність і самостійність, а

також забезпечувати здійснення позитивного зворотного зв'язку.

Що стосується завершального етапу реалізації технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, то основними засобами на цьому етапі є: проєктна робота; написання есе, сенкану; рольова гра; підведення підсумків у формі графічних організаторів матеріалу (діаграми, таблиці порівнянь тощо); опитувальники для самооцінювання діяльності з вивчення теми.

Працюючи над запропонованими завданнями, здобувачі освіти здійснюють екстеріоризацію отриманих знань і вмінь, завдяки чому вони можуть осмислити продукт і процес власної діяльності та його оцінити. Під час діяльності на цьому етапі здобувачі освіти набувають практичних навичок застосування набутих умінь у створених навчальних ситуаціях та суб'єктивно підходять до них з критичною рефлексією. Тобто для завершального етапу реалізації технології характерне – самоуправління здобувачі освіти власною навчальною діяльністю.

Таким чином, на кожному етапі реалізації технології відбувається поступове засвоєння здобувачами освіти навчального матеріалу на рівні сформованості розумового, творчого та життєвого компонентів, які є необхідним для сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів. Застосована технологія – інваріантна, якщо абстрагуватися від її змістовного наповнення; вона може використовуватися при вивченні будь-якої гуманітарної дисципліни під час занять, на факультативних заняттях тощо. Дидактичні засоби, запропоновані в розробленій технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, не претендують на повноту, а передбачають динамічне орієнтування викладача при застосуванні інших прийомів, які базуються на актуалізації життєтворчості здобувачів освіти.

Інтегративним підґрунтям цієї технології – її головна мета, що полягає в якісній трансформації всіх сфер особистості – інтелектуальної, емоційної й вольової, завдяки чому уможлиблюється гармонійний розвиток цілісної

особистості.

З метою реалізації умови поступового переведення здобувачів освіти на рівень самоуправління на основі розробленої технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів апробовано авторську програму педагогічної студії «Формування життєвотворчого потенціалу особистості» в дискусійному клубі, який організовано для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету початкового навчання. Мета студії – сформувати в майбутніх учителів початкових класів уявлення про життєвотворчий потенціал, з'ясувати його роль і значення в професійній діяльності вчителя. Концепція студії – формування системних знань про життєвотворчий потенціал у галузі початкової освіти та вміння застосовувати їх у професійній діяльності вчителя початкової школи. Педагогічна студія орієнтована на практичне застосування теоретичних здобутків, отриманих майбутніми вчителями початкових класів у процесі вивчення базових дисциплін циклу, дисциплін професійної й практичної підготовки, вибіркового дисциплін та їхня професійна реалізація за допомогою життєвотворчого потенціалу, що демонструє суть змін, які відбуваються в професійній діяльності вчителя початкової школи за умови ефективного використання останнього.

Зважаючи на тісний взаємозв'язок і взаємозалежність цінностей та світогляду, системотворчою основою студії вважаємо комплекс світоглядних координат, запропонований Ф. Лазаревим, М. Трифоновою [17], який складається з:

1. Модель «соціуму» і сутнісний «образ» людини.
2. Життєва стратегія (цільові настанови суб'єкта, ідеали й норми життєдіяльності, програма дій і вибір засобів досягнення визначених цілей).

Зміст курсу передбачає інтеграцію знань із філософії, психології, етики, правознавства, історії, української та іноземних мов, тобто саме гуманітарних дисциплін. Міждисциплінарний рівень формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів дозволяє знизити рівень дії

суперечності між роз'єднаною на дисципліни освітою та необхідністю створення умов для цілісного світосприйняття, а також між процесами опанування людського досвіду й досвіду здобувача освіти в пізнанні світу.

Знання та цінності є підґрунтям для ускладнення системи потреб особистості й переходу на найвищий рівень.

Наприклад, зміст блоку «Я й мої цінності» спрямований на самоаналіз й самоусвідомлення власної особистості, унікальності кожної особистості, як поєднання матеріального та духовного складника та носія індивідуальної системи цінностей. Вивчення теми «Вічні цінності в повсякденному житті» дозволяє майбутнім учителям початкових класів поглянути на повсякденне життя як на безмежність цінностей, які співвідносяться з їх індивідуальною системою цінностей. Важливим аспектом є усвідомлення здобувачами освіти суперечності й неоднозначності певних явищ дійсності й можливість їх оцінити з різних боків. Так, у цьому розділі розглядаються питання щастя, успіху, краси, багатства й аналізується суб'єктивність у сприйнятті цих понять.

Здобувачі освіти мають зрозуміти, що розкриття власних потенційних можливостей дає змогу відчувати здатність впливати на життя і розвиток суспільства, на долю інших людей, а не залишатися пасивним спостерігачем.

Зміст розділу «Життєві цінності в професійній діяльності» спрямований на усвідомлення здобувачами освіти важливості формування життєвотворчого потенціалу в професійній діяльності й відповідальності бути членом колективу та кваліфікованим фахівцем. На заняттях здобувачі освіти вивчають стратегії діяльності при вирішенні проблем.

На першому етапі проводився «мозковий штурм». Здобувачі освіти опановували визначення цього поняття, їхні пропозиції було записано на дошці. Завдання спрямовано на актуалізацію здобутих знань. На наступному, основному етапі, запропоновано роботу з текстом за методикою «Критичне читання». Здобувачі освіти працювали над текстом «Чому характер є важливим?» з журналу Reader's Digest. При цьому формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів

відбувалося на основі особистісного розвитку, що протиставляється зовнішньому і є пріоритетним.

На завершальному етапі позитивним стало вивчення теми «Я та мої життєві цінності», у межах якої розглянуто теоретичні основи аксіології і проаналізовано роль життєвих цінностей у житті особистості. Здобувачі освіти мали визначити цінності та запропонувати власний варіант вирішення ситуації.

Слід зазначити, що з самого початку було відзначено важливість організації рефлексивної діяльності, критичного осмислення.

Майбутніх учителів початкових класів поділили на підгрупи, оскільки такий розподіл стимулював діяльність кожного, оскільки вони усвідомлювали власну відповідальність за те, що мають бути членом спільноти й робити власний внесок в успіх останньої. Слід зазначити, що спільна робота в підгрупах виконувала важливу виховну функцію: здобувачі освіти виявляли такі якості, як здатність до взаємодопомоги, взаємопідтримки, толерантності, уміння прислухатися до думки іншого.

Спеціально організована самостійна рефлексивно-дослідницька діяльність здобувачів освіти полягала у виконанні ними проєктів з соціально значущих тем. При цьому здобувачі освіти самостійно вибирали теми відповідно до їхніх інтересів; викладач лише наводив приклади та поцінював запропоновану здобувачами тему з погляду її актуальності й соціальної значущості. Здобувачам освіти було надано приблизний план роботи із зазначенням обов'язкових елементів проєкту, серед яких: фактологічна інформація, думки експертів із цього питання, власне ставлення, можливі варіанти розв'язання проблеми. Таким чином, вони мали змогу глибоко дослідити проблему, що вивчається, а також через міркування над проблемою сформулювати своє ставлення до неї, запропонувати власне вирішення і, використовуючи переконливі аргументи, довести його публічно.

Більшість здобувачів освіти творчо та із зацікавленістю підійшли до виконання цього виду роботи: під час публічного виступу використовувалися комп'ютерні презентації, слайд-шоу; деякі виступи були організовані з

елементами інтерактивної взаємодії з аудиторією.

Аналізуючи досліджувану проблему, здобувачі освіти не лише брали до уваги пропоновану інформацію, а проводили власне опитування і брали інтерв'ю. При роботі над власними проєктами здобувачі проводили опитування як серед однокурсників, так і серед незнайомих людей щодо їхнього ставлення до цих проблем та аргументів на підтримку власної думки. Надалі результати опитування опрацьовано, проаналізовано й представлено під час виступу.

Після кожного виступу здійснювалося його обговорення з відповідями на запитання та обміном думками. Серед запропонованих проєктів відбиралися найкращі, які були представлені на науковій загальноуніверситетській конференції іноземними мовами, яка мала широку тематику виступів: від інформаційно-аналітичних до вузькопрофесійних. Слід зазначити, що виступи за актуальними соціально значущими темами, у яких представлено не лише фактична інформація, а ще й аналітичні думки з проблеми, не залишилися поза увагою, а зайняли призові місця. Оприлюднення результатів проєктної діяльності на конференціях викликало значний інтерес в аудиторії, стало предметом дискусії й було високо оцінено не лише з погляду знання іноземної мови, а ще й за зміст. Високий ступінь зацікавленості в обговореннях й позитивна оцінка виступів пов'язані з тим, що проблеми, розглянуті в доповідях, хвилюють більшість людей і певним чином є близькими кожній людині.

Особливістю доповідей є те, що вони мали не лише пізнавальну цінність, а й сприяли актуалізації формування життєвотворчого потенціалу з обговорюваних питань. Вони є матеріалом для аналітичної діяльності й стимулювали чуттєво-емоційну сферу слухачів. Так, одним із найважливіших результатів участі здобувачів освіти у спеціально організованій самостійній діяльності є набуття досвіду самоуправління власною діяльністю з формування їхнього життєвотворчого потенціалу, а також екстеріоризація набутих знань, умінь та навичок.

Особливістю здійснення екстеріоризації, тобто оприлюднення результатів



самостійної рефлексивно-дослідницької роботи, виявлено її мотиваційно-стимулювальну функцію, а також можливість впливати на думки, ставлення, світогляд інших людей.

Це положення підтверджується результатами аналізу критичної рефлексії аудиторії на прослуховування доповідей. Здобувачі освіти мали відповісти на декілька запитань стосовно запропонованої доповіді: Що для мене є цікавим? Які думки виникають з цього приводу? Які почуття викликала в мене доповідь? Яке враження справила на мене доповідь? Така діяльність дала змогу здобувачам освіти бути не лише пасивними слухачами, а здійснити самоактуалізацію з приводу запропонованих тем і пов'язаних з ними мотиви. Це також стало орієнтувальною основою для проведення дискусії за змістом доповіді.

У відповідях на запитання щодо цікавості доповіді здобувачі освіти здебільшого указували на той фактичний матеріал, який був невідомим для них; стосовно думок з приводу доповіді найбільш найпоширенішими були такі висловлювання: «майже не замислююсь про такі проблеми, але вони можуть торкнутися і мене»; «відчуваю власну відповідальність»; «виникає бажання брати участь у громадському русі з вирішення цієї проблеми»; «дотримувався іншої думки, але ця доповідь дещо змінила мої погляди». Щодо почуттів, які викликали доповіді, виявилися такі: співчуття, гнів, жалоба, милосердя, безпорадність, схвильованість, прикрість, здивування, обурення, ненависть, збентеженість, печаль, шок, розчарування, докори совісті. Стосовно вражень, то здобувачі освіти мали оцінити якість розкриття змісту кожного з компонентів за 5-бальною системою: фактичне наповнення, логічність доповіді, глибина аргументів стосовно власного ставлення, оригінальність та змістовність варіантів вирішення проблеми.

Як засвідчили відповіді здобувачів освіти, проведена дослідницька робота здійснила значний вплив як на рівні пізнання, так і на емоційно-чуттєвому рівнях, вона також сприяла розвитку аналітичних здібностей здобувачів освіти й навичок формування їхнього життєвотворчого потенціалу.

Важливим результатом участі здобувачів освіти у спеціально організованій самостійній рефлексивно-дослідницькій діяльності є переконаність, що вони здатні впливати на власну духовну сферу і поведінку інших людей, з якими здійснюється взаємодія. З переліку почуттів, що були зазначені здобувачами освіти при рефлексивному аналізі доповідей, можна встановити: більшість з них є негативними і свідчать про незадоволеність наявним станом речей. З урахуванням положення психологічної науки про мотивувальну функцію емоцій можна припустити, що виникнення таких емоцій може бути стимулом для подальшої діяльності та громадянської активності здобувачів освіти щодо їхньої участі у вирішенні соціально-значущих проблем суспільства та формуванні життєвотворчого потенціалу інших людей, з якими вони здійснюють комунікацію. Як зазначає К. Ізард, емоції є не лише головною мотиваційною системою організму, але й фундаментальними особистісними процесами, що надають сенс і значущість людському існуванню. Їм відводиться важлива роль як у поведінці людини, так і в її внутрішньому світі [12, с. 55].

Отже, аналіз проведеної роботи свідчить про результативність участі здобувачів освіти в спеціально організованій дослідницькій діяльності не лише з позицій підвищення рівня сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів, а ще з погляду можливості поступового переходу на більш високий рівень – через екстеріоризацію на рівень управління діяльністю іншого суб'єкта, при цьому об'єктом спільної діяльності обох суб'єктів є формування життєвотворчого потенціалу.

Цікавим заходом на рівні самоуправління здобувачами освіти власною навчальною діяльністю для здійснення екстеріоризації набутого досвіду був конкурс «мотиваторів» за обраною тематикою. Здобувачами освіти було підбрано фоновий матеріал – фотографії, малюнки, тощо і текст у формі висловлювань відомих людей, віршів або власних напрацювань щодо формування життєвотворчого потенціалу, які відіграють мотиваційну функцію. Серед текстів були висловлювання Матері Терези, Дж. Дона, уривки віршів О. Хайама, В. Шекспіра, такі висловлювання як «Повернемо в моду

доброту», «Любити не можна використовувати. Де поставити кому?» тощо. Розроблені «мотиватори» презентували однокласникам з коментарями щодо вибору матеріалу і обговорено з погляду оформлення та емоційної впливовості. Серед них обрали найкращі, які поширили в соціальних мережах.

Апробацію результатів дослідження здійснено через участь майбутніх учителів початкових класів у круглих столах Всеукраїнської конференції «Освіта і доля нації», яка щорічно проводиться на кафедрі філософії в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди. У роботі конференції щорічно беруть участь здобувачі освіти, небайдужі до проблем формування життєвотворчого потенціалу особистості. Серед них 4 здобувачі освіти підготували виступи та матеріали для публікації, а 6 узяли участь як слухачі.

По завершенні конференції зі здобувачами освіти проведено рефлексивне обговорення. Вони наголосили, що готовність узяти участь у подібній конференції є насамперед результатом діяльності з формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у межах освітнього процесу педагогічного університету. Його аксіологічна спрямованість змусила їх замислитися над проблемами формування життєвотворчого потенціалу особистості й викликала в них небайдужість й активність.

Серед особистісних здобутків після участі в роботі конференції студенти вказали виникнення почуття власної корисності для суспільства й потребу в активній діяльності, спрямованій на розвиток та становлення держави. Виступи фахівців різного профілю з питань філософії освіти змусили їх глибше осягнути значущість формування їхнього життєвотворчого потенціалу в усіх сферах життєдіяльності (сімейному житті, професійній діяльності, спілкуванні з іншими людьми, сприйнятті інформації тощо).

Отже, можна підсумувати, що участь здобувачів освіти у таких заходах є одним із засобів підвищення рівня сформованості їхнього життєвотворчого потенціалу. Набутий досвід може стати основою для проведення подібних заходів на різних рівнях (від внутрішньо університетського до міжнародного)

при активній участі представників різних сфер діяльності суспільства, зокрема здобувачів освіти.

Таким чином, при поступовому переході здобувачів освіти від прямого управління на рівень самоуправління власною навчальною діяльністю здобувачі освіти набували суб'єктних характеристик, потреби в особистісному зростанні, а також якостей для здійснення впливу на інших людей. Важливим результатом є також розвиток інноваційних та навчальних вмінь та навичок, пов'язаних із здатністю відмовитися від минулого досвіду, відкритістю до одержання нового досвіду, прагненням до навчання упродовж життя тощо. Застосування засобів формування життєвотворчого потенціалу в процесі поступового переходу на рівень самоуправління сприяє розвитку розумових якостей й пов'язаними з ними здатностями, такими як гнучкість, образність, мережевість, критичність мислення, а також прагнення до творчої роботи.

### **2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту**

Для оцінки ефективності результатів упровадженої технології на контрольній стадії педагогічного експерименту проводилась інтегральна обробка та аналіз отриманих результатів шляхом використання комплексу методів дослідження з урахуванням визначених нами критеріїв (особистісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний) і показників (внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації; бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності; загальні професійні знання та інші).

У процесі педагогічного експерименту контрольні зрізи проводилися наприкінці кожного навчального року (на першому курсі – двічі: на початку та наприкінці), що дало змогу своєчасно контролювати перебіг педагогічного експерименту, проводити поетапний аналіз проміжних результатів і корегувати його зміст, методи, форми, засоби здійснення для усунення виявлених недоліків.

Основними завданнями контрольного етапу педагогічного експерименту було визначено:

1. Вивчення та пояснення якісних і кількісних змін у сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів експериментальної та контрольної груп, які отримано в результаті впровадження розробленої технології.

2. Формулювання на основі узагальнення отриманих результатів педагогічного експерименту загальних висновків проведеного дослідження.

Після реалізації теоретично обґрунтованої та розробленої технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у ЕГ спостерігалися помітні зміни у рівнях сформованості, зрушення у КГ також були наявні, але незначні порівняно з експериментальною групою.

Проаналізуємо зміни, що відбулися у сформованості компонентів формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів. При повторному формуванні життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів за всіма показниками розумового компонента. Так, на початку проведення педагогічного експерименту, на констатувальному етапі, у процесі діагностики розумового компонента формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів: низький рівень (ЕГ – 63,8 %, КГ – 66 %) та середній (ЕГ – 36,2 %, КГ – 34 %). Рівні сформованості життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів (розумовий компонент, який оцінювався за допомогою особистісно-мотиваційного критерію на основі визначених у підрозділі 2.1 методик: методика діагностики навчальної мотивації студентів (А. Реан і В. Якунін, модифікація Н. Бадмаєвої), шкала оцінки потреби в досягненнях Ю. Орлова; методика «Здібності педагога до творчого саморозвитку» (І. Нікішина) бесіда, спостереження, на підґрунті яких діагностували сформованість мотивації до формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів за результатами контрольного етапу педагогічного експерименту відображені в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Результати контрольного етапу педагогічного експерименту щодо сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів за особистісно-мотиваційним критерієм**

Критерій	Показники	Рівні	ЕГ (276 осіб)		КГ (272 особи)	
			%	Абсолютні дані	%	Абсолютні дані
1	2	3	4	5	6	7
Особистісно-мотиваційний	внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації	В	52,6	145	2,7	13
		С	42,8	118	41,3	195
		Н	4,6	13	56	264
	позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу	В	47,4	130	6,7	32
		С	50,7	140	48,7	230
		Н	1,9	6	44,6	210
	бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності	В	46,7	129	18	49
		С	50	138	47,3	129
		Н	3,3	9	34,7	94

Примітка: В – високий, С – середній, Н – низький рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

На початок проведення педагогічного експерименту щодо сформованості розумового компонента низький рівень мотивації до формування життєвотворчого потенціалу мали 58,5 % здобувачів, а на кінець експерименту – 1,9 %. Отримані результати пояснюємо тим, що нами було упроваджено формалізовані методики, це передбачало визначення способів подання необхідного матеріалу, мало стимулювальний характер та відсутність втручання дослідника в діяльність майбутніх педагогів. Характерними ознаками цих методик, окрім регламентації, була надійність, валідність та стандартизація як вид діяльності з встановлення єдиного способу обробки досліджуваного матеріалу й презентації результатів проведеного експерименту. Різновидами означених методик були: опитувальники, різні групи тестів, психофізіологічні методики та методики проєктивної техніки. Вони спрямовані на збір інформації, яку необхідно отримати за короткий час, та й допомагали

діагностувати процес формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів як кількісно, так і якісно. Зазначені методики були тривалими за часом, вимагали копіткої та інтенсивної праці з боку дослідника, ґрунтувалися на професійному досвіді здобувачів освіти факультету початкового навчання. Завдяки високому рівню професіоналізму діагноста, уникали впливу непередбачених, побічних, мимовільних, випадкових чинників на результат випробування. Суть використання цих методик полягала в набутті цінної інформації про здобувачів освіти, особливо під час дослідження їх психічних станів та процесів, що із великими утрудненнями підлягають об'єктивізації, тобто проєктуванню внутрішніх вражень, роздумів і переживань в конкретну зовнішню оболонку.

Таблиця 2.8

**Результати контрольного етапу педагогічного експерименту щодо сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів за креативно-когнітивним критерієм**

Критерій	Показники	Рівні	ЕГ (276 осіб)		КГ (272 особи)	
			%	Абсолютні дані	%	Абсолютні дані
1	2	3	4	5	6	7
Креативно-когнітивний	загальні професійні знання	В	40,8	112	4,7	13
		С	47,4	131	48	131
		Н	11,8	33	47,3	128
	знання про життєвотворчий потенціал	В	44,7	123	7,3	20
		С	48,7	134	38	104
		Н	6,6	19	54,7	148

Примітка: В – високий, С – середній, Н – низький рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Діагностика стану сформованості творчого компонента життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів засвідчила, що значно зріс

показник знань щодо формування життєвотворчого потенціалу й можливість їх застосування на практиці порівняно з контрольним і констатувальним етапом педагогічного експерименту (див. табл. 2.4).

Отримані результати пояснюємо тим, що в освітній процес КГ упроваджувалися різні форми навчання та виховання. Слід зазначити, що в процесі викладання гуманітарних дисциплін ми апробували групові та колективні форми взаємодії майбутніх учителів початкових класів, заснованих на сучасних освітніх стратегіях. Використання методу «занурення» у процесі викладання гуманітарних дисциплін дозволяло активізувати життєвотворчий потенціал в майбутніх учителів початкових класів (спеціально організовану взаємодію суб'єктів супроводу щодо вирішенню актуальної проблеми (особистісної, професійної, соціальної) з елементами релаксації, навіювання та гри). На формуальному етапі педагогічного експерименту спостерігалася ефективність упровадження методу «занурення» в образ, у колективну взаємодію, у культуру, у професію, у соціальну роль тощо.

Один із методів, який сприяв сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів був баркемп (антиконференція), основний принцип роботи якого ґрунтувався на тому, що «кожен учасник – організатор, а глядачів немає». Тематика баркемпів підбиралася різноманітна.

Результат цього етапу технології можна було визначити через сформованість творчого компонента формування життєвотворчого потенціалу в освітньому процесі факультету початкового навчання.

Результативність процесу формування життєвотворчого потенціалу визначається рівнем підготовленості науково-педагогічних працівників до здійснення й реалізації основних положень цієї підготовки.

Під час проведення педагогічного експерименту ми встановили факт оновлення робочих програм навчальних дисциплін, до змісту яких залучено теми, засвоєння змісту яких сприятиме формування життєвотворчого потенціалу. Професорсько-викладацьким складом здійснювався пошук доцільних методів, прийомів, методик та технологій до розв'язання зазначеної



нами проблеми.

Розвитку особистісних, професійних, соціальних якостей здобувачів освіти факультету початкового навчання сприяла участь студентської молоді в різних видах практик, що називаються соціальними практиками. У процесі проходження соціальних практик були створені такі ситуації:

- взаємодія здобувачів вищої освіти із представниками тієї чи тієї професійної спільноти;
- участь у соціальних акціях, флешмобах, соціальних проєктах та русі волонтерів, діяльність яких мала соціально-значуще спрямування;
- організації й проведення різноманітних заходів для вихованців інтернатів та дитячих будинків;
- надання соціальної допомоги тим, хто її потребує, залучаючи людей похилого віку, дітей з особливими потребами, соціально незахищених осіб, а також осіб, які опинилися в тяжких життєвих обставинах;
- благоустрій приміщень, парків, дворів.

Соціальна практика передбачала широкий спектр соціальної дії, що сприяла набуттю здобувачами освіти досвіду в аспекті формування життєвотворчого потенціалу. Саме під час такої практики здобувач освіти діяв самостійно, виявляв ініціативу й відповідальність. Упровадження зазначеної практики, сповненої соціально-професійним змістом, мало позитивний вплив на процес формування життєвотворчого потенціалу в мабутьних учителів. Так само й проблемні ситуації, що створюються викладачем під час занять, наповнювалися й доповнювалися наявними знаннями практикантів, соціальною інформацією через їхній контекст. Обговорення таких ситуацій під час групових форм роботи сприяло набуттю здобувачами вищої освіти гіпотетичного досвіду, який вони досить вдало застосовували в реальному житті.

Результати діагностики життєвого компонента на констатувальному етапі педагогічного експерименту засвідчили, що здобувачі освіти мають низький (ЕГ – 69,6 %, КГ – 78 %) та середній (ЕГ – 20,4 %, КГ – 22 %) рівні

сформованості життєвого компонента життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів за діяльнісно-рефлексійним критерієм.

Таблиця 2.9

**Результати контрольного етапу експериментальної перевірки щодо сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів за діяльнісно-рефлексійним критерієм**

Критерій	Показники	Рівні	ЕГ (276 осіб)		КГ (272 особи)	
			%	Абсолютні дані	%	Абсолютні дані
1	2	3	4	5	6	7
Діяльнісно-рефлексійний	розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу	В	44,7	122	7,3	20
		С	48,7	133	38	104
		Н	6,6	17	54,7	148
	адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногрупників, адекватна самооцінка	В	33,2	92	12,9	36
		С	58,6	162	45,1	110
		Н	8,2	254	42,0	126

Примітка: В – високий, С – середній, Н – низький сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Вважаємо, що такі значні результати в ЕГ (див. табл. 2.9) були досягнуті тому, що здобувачі освіти були залучені у соціальний контекст діяльності через реалізацію в освітньому процесі освітнього, соціального та соціально-освітнього проєктів, передумовою створення яких є теорія контекстного навчання. Загалом проєкти, були тими «методами планування цілеспрямованої діяльності», що виникає внаслідок занурення особистості в завдання в умовах реального життя. Відтворення реальної дійсності дозволяло моделювати в освітньому процесі частину або фрагмент майбутньої професійної діяльності, спрямованої на здатність до саморозвитку та самовдосконалення. Участь

здобувачів освіти в соціально-освітніх проєктах сприяло утвердженню їхньої активної позиції, поглибленню процесів співвіднесення навчання із реальною дійсністю, активізації їхньої самостійної діяльності, надбанню корисного досвіду спілкування і співпраці з членами соціуму. Упровадження соціально-освітнього проєкту сприяло розвитку вмінь працювати у групі та нести відповідальність за результати власної діяльності.

Упровадження методу проєктів в освітнє середовище навчальних закладів сприяло підсиленню практичної спрямованості профільних предметів; зменшенню частки репродуктивної діяльності здобувачів освіти; використанню завдань для перевірки різних видів діяльності; урахування знань здобувачів освіти, отриманих із різних джерел поза межами закладів освіти; поглибленню рівня знань здобувачів освіти за трьома основними напрямками: змістовним (засвоєння фундаментальних понять, принципів, законів); контекстуальним (використання здобувачем освіти знань, набутих у закладах освіти у процесі розв'язання повсякденних задач у контексті реальних життєвих ситуацій); процесуальним (рівень сформованості інтелектуальних та комунікаційних умінь, що дозволяють проводити логічні розумові операції та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки).

Формуванню пізнавальних навичок майбутніх учителів початкових класів, умінню самостійно конструювати свої знання й орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі сприяло те, що в процесі навчання здобувачами освіти акцентувалася увага на тому – проєкт є ґрунтовним дослідженням або розв'язанням означеної проблеми із наявною практичною або теоретичною значущістю, основою якого є творча, пошукова діяльність. Підвищенню ефективності використання методу проєктів в закладах освіти сприяє використання сучасних технологій. З одного боку, зазначені технології були каталізатором соціальної активності молоді під час виконання освітнього проєкту, з другого – виступали умовою і дієвим засобом сформованості життєвотворчого потенціалу.

Використання сучасних технологій як засобу емоційно-мотиваційного

збалансування діяльності сприяло: формуванню нових способів поведінки, спрямованих на гармонізацію відносин особистості з навколишнім середовищем; оптимізації відносин окремого індивіда з (навчальною, соціальною, професійною) групою, їхньому зближенню в процесі діяльності; засвоєнню індивідом ціннісних орієнтацій, норм і традицій тієї чи тієї соціальної групи.

Застосування вказаних технологій під час виконання проєктної діяльності забезпечувало більш гармонійне входження індивіда в рольову структуру суспільства (групи), а в освітньому середовищі навчального закладу сприяє формуванню і розвитку соціальної активності як складової сформованості життєвотворчого потенціалу, оскільки виконання соціальних та соціально-освітніх проєктів було пов'язано із різними формами участі в житті суспільства.

Адекватне сприйняття критики з боку викладачів / одногрупників, а також адекватної самооцінки пояснюємо тим, що здобувачами освіти факультету початкового навчання: поставлені завдання виконувалися у чітко встановлений термін; встановлювалося визначення діапазону повноважень кожного з учасників проєкту; розподілялися обов'язки і ролі відповідно до можливостей і побажань учасників проєкту; відбувався самостійний пошук, аналіз, обробка, презентація блоку інформації щодо зазначеної теми; упорядковувалися окремі складники проєкту та їхнє об'єднання в одне ціле; попередньо здобувачі освіти уявляли презентацію готового освітнього продукту.

Високий рівень розвитку комунікативних умінь та здатність раціонально мислити і діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу пояснюємо тим, що здобувачі освіти в процесі формувального етапу педагогічного експерименту: покладалися на власні сили; відстоювали свої переконання; приймали погляди членів команди; коректно вели діалог; управляли своїми емоціями; поцінювали виконану роботу.

Подоланню бар'єрів, які не сприяли розвитку комунікативних вмінь та здатності раціонально мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками

освітнього процесу були: відеозапис якоїсь реальної події; кіноепізод художніх, документальних фільмів; сценарії; аудіозаписи бесід, інтерв'ю, обговорення доповіді, промови; набір фотодокументів, схем, графіків, що відображають стан будь-якого процесу; «досьє ситуацій» (набір різних ділових паперів, документів, листів, звітів, доповідних записок, наказів, директив, інструкцій, рекомендацій, планів, положень тощо).

Як позитивне, слід відзначити той факт, що знання, уміння й навички були поєднані з особистісними якостями здобувачів освіти, що сприяло забезпеченню розвитку й саморозвитку їхньої особистості, здатностей здобувачів освіти мислити, відчувати, діяти, бути громадянином, сім'янином.

Отже, на контрольному етапі педагогічного експерименту було проаналізовано й узагальнено результати роботи. Для характеристики динаміки сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, зокрема кожного її компонента – розумового, творчого, життєвого – зроблено порівняльний аналіз результатів, отриманих на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту. Як свідчать наведені в таблиці дані, за всіма визначеними критеріями й показниками, більш суттєві зміни відбулися у здобувачів освіти експериментальної групи порівняно зі здобувачами освіти контрольної групи, що дає підстави для висновку про підтвердження висунутої гіпотези. Було сформульовано нульову й альтернативну гіпотези для перевірки виявлених відмінностей у рівнях сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів із кожної експериментальної та контрольної груп.

Порівняльно-узагальнювальні результати (усереднені показники) розподілу здобувачів освіти експериментальної і контрольної груп за рівнями сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів на початок і кінець експерименту представлено в таблиці 2.12 та на діаграмах рис. 2.1-2.4.

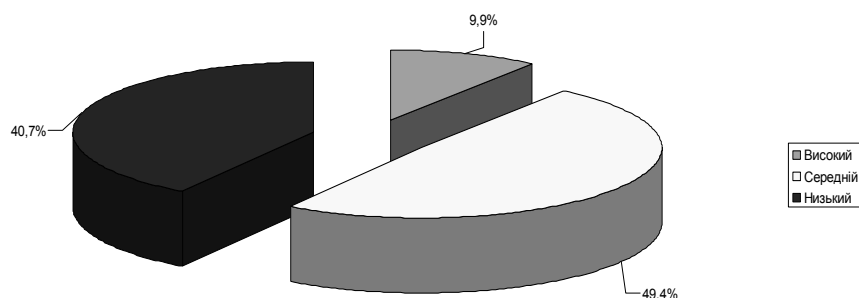


Рис. 2.1 Рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в здобувачів освіти ЕГ до експерименту.

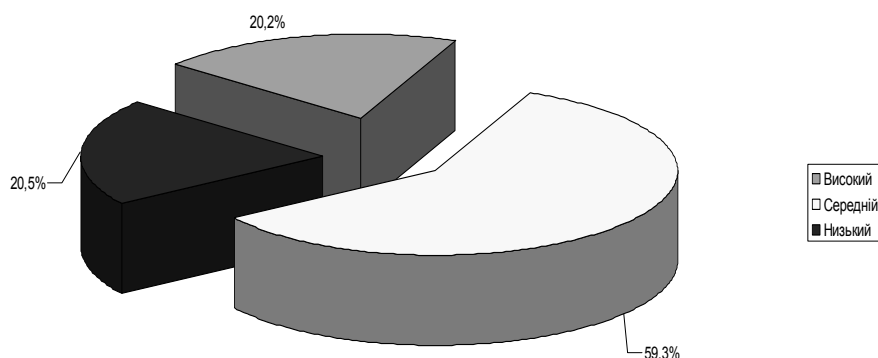


Рис. 2.2 Рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, у здобувачів освіти ЕГ після експерименту.

З рисунків 2.1 та 2.2 визначаємо, що в експериментальній групі зміни всіх рівнів візуально помітні. Наведені діаграми ілюструють зміни в контрольній групі.

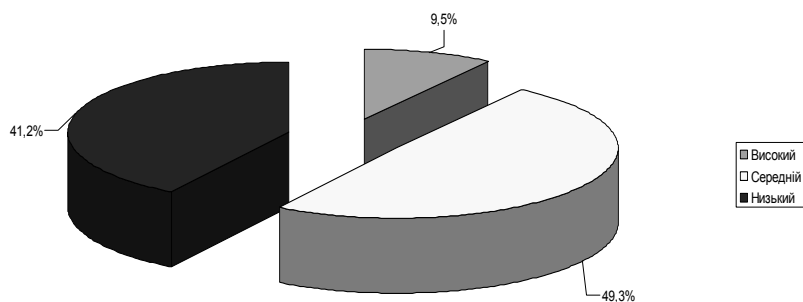


Рис. 2.3 Рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в здобувачів освіти КГ (констатувальний зріз).

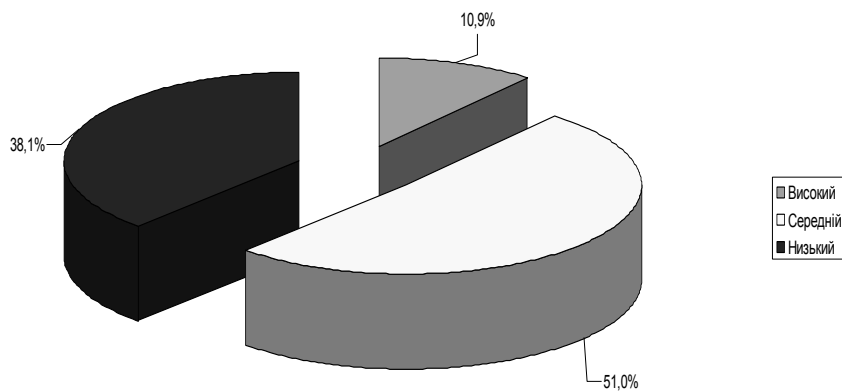


Рис. 2.4 Рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в здобувачів освіти КГ (контрольний зріз).

Як бачимо з рисунків 2.3 та 2.4, у контрольній групі зміни всіх рівнів візуально непомітні.

Кількісний аналіз отриманих експериментальних даних було зроблено за допомогою непараметричних методів математичної статистики з використанням критерію  $\chi^2$  для порівняння розподілу студентів у вибірках ЕГ і КГ за рівнями сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів (високий, середній, низький).

Було висунуто нульову гіпотезу про те, що впровадження розробленої технології у кожному варіанті її реалізації не вплинуло на підвищення рівнів сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Порівнювалися кількісні дані двох вибірок здобувачів освіти експериментальної і контрольної груп для розрахунків вірогідності отриманих результатів на кінець експерименту (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Кількісні показники сформованості життєвотворчого потенціалу в  
майбутніх учителів початкових класів  
(в абсол. значеннях)**

Рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	<i><b>Експериментальна група (276 осіб)</b></i>		<i><b>Контрольна група (272 особи)</b></i>	
	До експ.	Після експ.	Конст. зріз	Контр. зріз
Високий	22	132	27	56
Середній	100	118	93	134
Низький	154	26	152	82

Усіх здобувачів освіти експериментальної і контрольної груп розподілили за рівнями сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів на кінець експерименту.

Дані розподілу здобувачів освіти за категоріями наведено в таблиці 2.11.



Таблиця 2.11

**Розподіл здобувачів освіти експериментальної і контрольної груп за рівнями сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у вибірках ЕГ і КГ на кінець експерименту**

Категорія	1	2	3
Вибірка з групи ЕГ ( $n_1 = 276$ )	$Q_{11} = 132$	$Q_{12} = 118$	$Q_{13} = 26$
Вибірка з групи КГ ( $n_2 = 272$ )	$Q_{21} = 56$	$Q_{22} = 134$	$Q_{23} = 82$

У таблиці 2.11 категорія 1 відповідає високому рівню сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів (В), категорія 2 – середньому рівню (С), категорія 3 – низькому рівню (Н). Значення статистики  $T$  критерію  $\chi^2$  ми обчислювали за формулою 2.1. Для рівня значущості  $\alpha = 0,05$  та степеня свободи, що дорівнює 2,  $T_{\text{крит}} = 5,991$ .

Обчислене за даними таблиці 2.11 значення статистики за всіма критеріями середня арифметична величина  $\overline{X}_{\text{КГ}}$  суттєво відрізняється від такого в  $\overline{X}_{\text{ЕГ}}$  ( $t\text{-розр.}(2,69) > t\text{-табл.}(1,96)$ ;  $P > 0,05$ ), що зазначає істотні зрушення, які відбулися у процесі проведення формувального етапу педагогічного експерименту. Найвищі результати одержано за креативно-когнітивним ( $t\text{-розр.}=5,78$ ) та особистісно-мотиваційним ( $t\text{-розр.}=5,62$ ) критеріями. Проте за всіма трьома критеріями спостерігаються позитивні зміни, зокрема й за діяльнісно-рефлексійним ( $t\text{-розр.}=4,96$ ). При довірчій імовірності, що  $\alpha = 0,95$ ,  $T = 12,28 > T_k = 4,320$  для ЕГ.

Отже, відповідно до статистичних підрахунків зміни в рівнях сформованості є статистично значущими, тобто вірогідними. Так само це дозволяє зробити висновок про правильність сформульованої гіпотези дослідження (про те, що успішне формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін може бути забезпечене за умови реалізації науково обґрунтованої технології). А для КГ,  $T = 4,18 < T_k = 4,32$  отриманий результат дає підстави стверджувати, що суттєвих змін упродовж проведення педагогічного

експерименту в контрольній (КГ) групі не відбулося.

Таблиця 2.12

**Узагальнені результати експериментальної роботи (приріст у %)**

<b>Критерії, показники, рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів</b>	<b>Групи</b>	
	<b>ЕГ (276 осіб)</b>	<b>КГ (272 особи)</b>
<b>Особистісно-мотиваційний критерій:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>високий (яскраво виражене позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу; розвинена мотивація до формування життєвотворчого потенціалу);</li> <li>середній (позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу; достатній рівень мотивації до формування життєвотворчого потенціалу);</li> <li>низький (ставлення до формування життєвотворчого потенціалу ще не сформовано).</li> </ul>	+24,6	+7,2
	+27,2	+16,2
	-51,8	-23,4
<b>Креативно-когнітивний критерій:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>високий (обсяг і якість знань, що відповідають вимогам державного освітнього стандарту; творче використання знань);</li> <li>середній (достатній обсяг і якість знань, умінь і навичок здобувачів освіти, що відповідають вимогам державного освітнього стандарту; несистематичне поповнення знань);</li> <li>низький (обсяг і якість знань здобувачів освіти, що відповідають вимогам державного освітнього стандарту, недостатній).</li> </ul>	+22,4	+9,8
	+27,3	+19,9
	-49,7	-29,7
<b>Діяльнісно-рефлексійний критерій:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>високий (здійснення рефлексії та саморегуляції поведінки й діяльності; здатність до формування життєвотворчого потенціалу, адекватна самооцінка);</li> <li>середній (часткове здійснення рефлексії та саморегуляції поведінки й діяльності, частковий прояв самостійності в процесі формування життєвотворчого потенціалу, адекватна самооцінка);</li> <li>низький (ситуативне використання прийомів саморегуляції поведінки та діяльності, відсутність здатності до формування життєвотворчого потенціалу, неадекватна самооцінка)</li> </ul>	+19,8	+6,3
	+39,2	+24,3
	-59,0	-30,6

Узагальнені результати педагогічного експерименту представлені в таблиці 2.12 та таблиці 2.13.

## Результати статистичного аналізу в ЕГ та КГ

Показники	Група	Середнє арифметичне, $\bar{x}$		Дисперсія, $\sigma^2$		Середньо-квадратичне відхилення, $\sigma$		Коефіцієнт варіації, V	
		конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації	ЕГ	0,71	1,12	0,39	0,29	0,56	0,54	0,77	0,47
	КГ	0,72	0,79	0,38	0,35	0,58	0,57	0,76	0,72
бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності	ЕГ	0,75	1,11	0,37	0,29	0,58	0,53	0,71	0,47
	КГ	0,76	0,81	0,38	0,36	0,56	0,62	0,73	0,71
загальні професійні знання	ЕГ	0,71	1,07	0,31	0,34	0,65	0,55	0,82	0,61
	КГ	0,70	0,79	0,31	0,37	0,58	0,61	0,82	0,78
знання про життєвотворчий потенціал	ЕГ	0,52	0,99	0,34	0,41	0,57	0,63	1,17	0,91
	КГ	0,53	0,67	0,35	0,36	0,59	0,6	1,08	1,02
розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу	ЕГ	0,44	0,98	0,36	0,45	0,58	0,67	1,28	0,88
	КГ	0,45	0,56	0,37	0,34	0,57	0,59	1,13	1,03
адекватне сприйняття критики з боку викладачів / однокласників, адекватна самооцінка	ЕГ	0,67	1,14	0,42	0,27	0,62	0,51	0,67	0,46
	КГ	0,68	0,82	0,43	0,34	0,61	0,61	0,68	0,72

Отже, проведеним педагогічним експериментом підтверджено положення висунутої гіпотези й доведено ефективність розробленої технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

У педагогічному експерименті взяло участь 548 здобувачів освіти, 276 здобувачів освіти склали експериментальну групу (ЕГ), 272 здобувачі освіти – контрольну групу (КГ) факультету початкового навчання, 26 викладачів.

На *констатувальному та контрольному етапі* педагогічного експерименту оцінювалися: *особистісно-мотиваційний* (методика діагностики навчальної мотивації здобувачів освіти (А. Реан і В. Якунін, модифікація Н. Бадмаєвої), шкала оцінки потреби в досягненнях Ю. Орлова; методика «Здібності педагога до творчого саморозвитку» (І. Нікішина), бесіда, спостереження); *креативно-когнітивний* (було використано опитувальник оцінювання рівня знань із гуманітарних дисциплін, анкетування, тест «Креативність» (Є. Тунік), опитувальник креативності (Д. Джонсон), (Модифікований та адаптований тест Є. Тунік), тест вербальної креативності А. Вороніна, бесіда, спостереження); *діяльнісно-рефлексійний* (аналіз самостійної роботи, творчих завдань здобувачі освіти, спостереження, бесіда) критерії.

Статистична обробка отриманих результатів упродовж *констатувального етапу педагогічного експерименту* засвідчила, що життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів сформований переважно на низькому та середньому рівнях (відповідно 67,1% і 25,8% майбутніх учителів початкових класів) і лише в незначній частини здобувачів освіти (7,1%) – на високому рівні. Констатування переважно низького і середнього рівнів сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів на цьому етапі педагогічного експерименту підтвердило актуальність і доцільність проведення дослідження.

*Формувальний етап* педагогічного експерименту передбачав експериментальну перевірку гіпотези, апробацію обґрунтованої технології та її реалізацію на таких етапах: підготувальний, основний (підетапи мотиваційний, змістовий, діяльнісний) і завершальний. Процес реалізації визначених етапів

супроводжувався застосуванням необхідних форм, відповідних методів, різних методичних прийомів.

На *підготувальному етапі* реалізації технології проведено навчально-методичні семінари для викладачів із питань формування життєвотворчого потенціалу: «Роль викладача ЗВО у формуванні життєвотворчості здобувачів», «Сучасний педагог: вимоги до його життєвотворчості», «Шляхи підвищення інтересу здобувачів освіти до гуманітарних дисциплін», «Організація життєвотворчої діяльності здобувачів освіти в процесі вивчення гуманітарних дисциплін»; унесено доповнення у зміст лекційних та семінарських занять із гуманітарних дисциплін. Дії викладачів були спрямовані на створення позитивних емоцій у групі.

Головною метою реалізації *основного етапу* стало ознайомлення майбутніх учителів початкових класів із природою соціальної дійсності, основами законодавства та соціальної політики держави, нормами поведінки в суспільстві відповідно до моральних цінностей. Етап віддзеркалював процес реалізації технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, розроблену нами в дослідженні, і формування таких показників, як-от: внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації; позитивне ставлення до формування життєвотворчого потенціалу; бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності у майбутній професійній діяльності; загальні професійні знання; знання про життєвотворчий потенціал.

Основні дії на *діяльнісному* підетапі здійснювалися в напрямі розвитку особистісних якостей здобувачів освіти, як-от: розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити і діяти при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу; адекватне сприйняття критики з боку викладачів/одногрупників, адекватна самооцінка.

*Діяльнісний підетап* було реалізовано шляхом самостійного здійснення майбутніми вчителями початкових класів аналізу власної діяльності; надання необхідної допомоги здобувачам освіти у процесі формування

життєвотворчого потенціалу; внесення коректив до організації подальшої роботи як викладачів, так і здобувачів освіти з урахуванням недоліків і прорахунків, які було виявлено в процесі проведення педагогічного експерименту. Для цього здобувачі освіти в кінці заняття проводили самооцінювання, а також оцінювали дії однокласників, намагаючись бути об'єктивними, виділяли позитивні й негативні моменти та помилки.

В освітній процес майбутніх учителів початкових класів було впроваджено: а) лекції (традиційні та з елементами проблемності), семінарсько-практичні заняття, інтерактивні методи (дискусії, диспути, круглі столи, мозковий штурм,), методи проблемного навчання (створення проблемних ситуацій), пошукові й дослідницькі методи, методи здійснення рефлексії, збагачені за змістом робочі програми гуманітарних дисциплін; б) залучення здобувачів освіти до різних видів роботи, загальноуніверситетських та факультетських заходів; в) складання огляду науково-методичної літератури з теми; підготовка кросвордів, ребусів, педагогічного колажу; створення картотеки методів та прийомів формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів; складання різних пам'яток, рекомендацій, порад, кодексів у контексті досліджуваної тематики; установлення міждисциплінарних зв'язків (наприклад, розглянути феномен життєвотворчого потенціалу при вивченні гуманітарних дисциплін); 2) розв'язання та розігрування запропонованих викладачем педагогічних ситуацій; вивчення різних аспектів взаємодії; 3) створення відеороликів та відеофрагментів у процесі організації самостійної роботи при вивченні гуманітарних дисциплін.

На *контрольному етапі педагогічного експерименту* було проаналізовано й узагальнено результати роботи. Для характеристики динаміки сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, зокрема кожного її компонента – розумового, творчого, життєвого – зроблено порівняльний аналіз результатів, отриманих на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту.

За всіма визначеними критеріями й показниками більш суттєві зміни відбулися у здобувачів освіти експериментальної групи порівняно зі здобувачами освіти контрольної групи, що дає підстави для висновку про підтвердження висунутої гіпотези. Було сформульовано нульову й альтернативну гіпотези для перевірки виявлених відмінностей у рівнях сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів із кожної експериментальної та контрольної груп.

## Висновки до розділу 2

Експериментальна робота з перевірки гіпотези здійснювалася впродовж 2015–2018 рр. в освітньому процесі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка на факультетах початкового навчання для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня.

У педагогічному експерименті взяло участь 548 здобувачів освіти (276 здобувачів освіти становлять експериментальну групу (ЕГ), 272 – контрольну групу (КГ) спеціальності 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня, 26 викладачів.

На констатувальному та контрольному етапі педагогічного експерименту рівень сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів визначали за такими критеріями й поцінювали за методиками: особистісно-мотиваційний; креативно-когнітивний; діяльнісно-рефлексійний (аналіз рівневих видів самостійної роботи, творчих завдань, спостереження, бесіда) критерії.

Статистична обробка отриманих результатів упродовж констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчила, що життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів сформований переважно на низькому і середньому рівнях (відповідно 67,1% і 25,8% майбутніх учителів початкових класів) і лише в незначній частини (7,1%) – на високому рівні. Констатування переважно низького і середнього рівнів сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів на цьому етапі педагогічного експерименту підтвердило актуальність і доцільність проведення дослідження.

На підготувальному етапі реалізації технології проведено навчально-методичні семінари для викладачів із питань формування життєвотворчого



потенціалу.

Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав експериментальну перевірку гіпотези, апробацію обґрунтованої технології та її реалізацію на таких етапах: підготувальний, основний (підетапи мотиваційний, змістовий, діяльнісний) і завершальний. Процес реалізації визначених етапів супроводжувався застосуванням необхідних форм, відповідних методів, різних методичних прийомів.

Головною метою основного етапу технології є реалізація послідовності мотиваційного, змістового й діяльнісного підетапів, спрямованих на формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. На цьому етапі реалізовувалися методи активного навчання, використання тренінгових та аутотренінгових форм, виконання творчих завдань різного ступеня складності, методу аналізу конкретної (навчальної) ситуації.

В освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів упроваджено: а) лекції (традиційні та з елементами проблемності), семінарсько-практичні заняття, інтерактивні методи (дискусії, диспути, круглі столи, мозковий штурм), креативні методи (інверсія, синектика), методи проблемного навчання (створення проблемних ситуацій), пошукові й дослідницькі методи, методи здійснення рефлексії, збагачені за змістом робочі програми гуманітарних дисциплін; б) залучення здобувачів освіти до різних видів роботи, загальноуніверситетських та факультетських заходів; в) складання огляду науково-методичної літератури з теми; підготовка кросвордів, ребусів, педагогічного колажу; створення картотеки методів та прийомів формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів; складання різних пам'яток, рекомендацій, порад, кодексів у контексті досліджуваної тематики; установлення міждисциплінарних зв'язків (наприклад, розглянути феномен життєвотворчого потенціалу при вивченні гуманітарних дисциплін); г) розв'язання та розігрування запропонованих викладачем педагогічних ситуацій; вивчення різних аспектів узаємодії; г) створення

відеороликів та відеофрагментів у процесі організації самостійної роботи при вивченні гуманітарних дисциплін.

На контрольному етапі педагогічного експерименту проаналізовано й узагальнено результати роботи. Для характеристики динаміки сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, зокрема кожного її компонента (розумового, творчого, життєвого).

Відповідно до статистичних підрахунків зміни в рівнях сформованості є статистично значущими, тобто вірогідними. При довірчій імовірності, що  $\alpha = 0,95$ ,  $T = 12,28 > T_k = 4,320$  для ЕГ. Зі свого боку, це дає змогу зробити висновок про правильність сформульованої гіпотези дослідження. А для КГ,  $T = 4,18 < T_k = 4,32$ ; отриманий результат дає підстави стверджувати, що суттєвих змін упродовж проведення педагогічного експерименту в контрольній (КГ) групі не відбулося. Отже, проведенням педагогічним експериментом підтверджено положення висунутої гіпотези й доведено ефективність розробленої технології формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

Матеріали, представлені в розділі, висвітлено в таких публікаціях: [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33].

## Список використаних джерел до розділу 2

1. Волик О. Ю. Післядипломна підготовка вчителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2017. 296 с.
2. Воронин А. Н. Методы психологической диагностики. Москва : РАН, Институт психологии, 1994. 336 с.
3. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. Москва : Педагогика, 1977. 136 с.
4. Давидова Ж. В. Формування ціннісних орієнтацій студентів у процесі навчання іноземних мов. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 32 – 85. С. 526 – 533.
5. Диагностика эмоционально-нравственного развития / ред. и сост. И. Б. Дерманова. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 176 с.
6. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ : Академ. видав., 2004. 352 с.
7. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юріком Інтер, 2008. 1040 с.
8. Заика Е. В., Репкин В. В., Репкина Г. В. Структурно-уровневый подход к диагностике и построению учебной деятельности. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*, 2011. № 959. С. 34 – 41.
9. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
10. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
11. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. пособ. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. 480 с.
12. Изард К. Э. Психология эмоций /пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 1999. 464 с.

13. Калінін В. О. Педагогічна технологія «діалог культур» як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 276 с.
14. Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ : Професіонал, 2005. 240 с.
15. Кречетников К. Г. Проектирование креативной образовательной среды на основе информационных технологий в вузе: монография. Москва : Госкоорцентр, 2002. 296 с.
16. Крик Э. Введение в инженерное дело. / пер. с англ. Москва : Энергия, 1970. 176 с.
17. Лазарев Ф. В., Трифонова М. К. Философия: учеб. пособ. Симферополь : СОНАТ, 1999. 352 с.
18. Методика для диагностики учебной мотивации студентов. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: монография. Улан-Удэ, 2004. С. 151 – 154.
19. Мільто Л. О. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач: навч. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 156 с.
20. Мороз В. В. Развитие креативности студентов: монография. Оренбург : ОГУ, 2011. 183 с.
21. Нікішина Т. Застосування технології творчого самовираження у формуванні готовності педагога до інноваційної діяльності (аспект післядипломної педагогічної освіти). *Вісник Львівського університету. Сер. Педагогіка*. Львів, 2009. Вип. 25. Ч. 2. С. 117 – 124.
22. Олійник О. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування конструктивних умінь молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2017. 290 с.
23. Орлов Ю. М., Шуригін В. І., Орлова Л. П. Потреба в досягненні. URL: <http://um.co.ua/11/11-2/11-27222.html> (дата звернення 12.09.2016).
24. Осадченко Т. М. Підготовка майбутнього вчителя до створення

здоров'язбережувального середовища початкових класів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2017. 251 с.

25. Практикум з педагогіки: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. і переробл. / за ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 482 с.

26. Радченя І. В. Використання життєвотворчого потенціалу гуманітарних дисциплін у процесі підготовки студентської молоді. *Science of the third millennium: V International scientific conference*. Morrisville, 2017. P. 166 – 168.

27. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів як необхідна складова формування творчої особистості. *Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: medzinarodnej vedeckej konferencie*. 10 – 11 marca 2017. Sladkovicovo, 2017. P. 145 – 146.

28. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів як одна з особливостей інноваційної педагогічної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 55 (108). С. 272 – 275.

29. Радченя І. В. Реалізація життєвотворчого потенціалу вчителя початкових класів в умовах Нової української школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 272 – 278.

30. Радченя І. В. Розробка технології формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 16 – 17 квітня 2018 р. Ужгород, 2018. С. 430 – 432.

31. Радченя І. В. Специфіка використання життєвотворчого потенціалу у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 3. С. 161 – 163.

32. Радченя І. В. Технологія формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2018. № 13.

С. 65 – 68.

33. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 4. С. 181 – 185.

34. Рахуба Л. Ф. Педагогические условия развития качеств конкурентоспособной личности студента технического вуза в процессе изучения гуманитарных дисциплин: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Омский госунар. пед. ун-т. Омск, 2017. 237 с.

35. Резван О. О. Рефлексивне освітнє середовище як чинник розвитку особистості майбутнього фахівця. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 50. С. 295.

36. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

37. Стрельніков В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі: модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПІК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.

38. Сухомлинський В. О. Сто порад учителяві. Київ : Радянська школа, 1988. 310 с.

39. Тернопільська В. І., Коломієць Т. В., Піонтківська І. О. Довідник з виховної роботи зі студентами. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2014. 264 с.

40. Трофіменко А. О. Формування навчальних компетентностей майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу: дис....канд. пед. наук: 13.00.04 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2008. 226 с.

41. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Адаптированный вариант. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 176 с.

42. Утемов В. В. Диагностика уровня развития креативности учащихся на основе систем задач открытого типа. *Концепт*, 2012. URL: <http://www.covenok.ru/koncept/2012/1222.htm> (дата звернення: 15.09.2015).

43. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-

психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 339 с.

44. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П. Соціально-педагогічні технології: навч.-метод. посіб. Луганськ : Альма-матер, 2005. 551 с.

45. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному: пособ. Москва : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. 383 с.

46. Цыгулева М. В. Развитие рефлексивного компонента профессиональной компетентности будущих инженеров в процессе изучения гуманитарных дисциплин: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08/ Омский госуниверситет. Омск, 2017. 267 с.

47. Шейбаум В. С. Методология инженерной деятельности: учеб. пособ. Нижний Новгород, 2007. 360 с.

48. Шкабаріна М. А. Розвиток педагогічної креативності майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Терн. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. Тернопіль, 2018. 270 с.

49. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1989. 560 с.

50. Guilford J. P. Creative Talents: their nature, uses and development. Buffalo, N.Y.: Bearly Limited, 1986.

51. Johnson D. L. Social interaction and creativity in communication system (SICCS). Cat. No., 1979.

52. Johnson D. L. A conceptual model of teacher and student classroom interaction and observed student verbal creativity. *Psychology in the Schools*. 1973. Vol. 10. P. 475 – 481.

## ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези й дало підстави для формулювання таких висновків відповідно до поставлених завдань:

1. Визначено теоретичні засади формування життєвотворчого потенціалу на підставі аналізу психолого-педагогічної, соціологічної, філософської, методичної літератури. Розглянуто життєвотворчість як багатогранний процес, а саме: творення людиною власного життя, формування суспільних і міжособистих відносин; утворення соціальних інститутів; виховання й навчання. З'ясовано, що «життєвотворчий учитель» – це автентична особистість впевнена у власних силах, яка прагне до самореалізації, має свою індивідуальність та гнучкість, критичність і високий ступінь рефлексії, володіє й креативно використовує власні професійно-педагогічні знання, розумові та життєвотворчі уміння й навички. Характеризують життєвотворчого вчителя розумові здібності, креативність та життєві уміння, які відповідають вимогам життєвотворчої діяльності.

2. Виокремлено критерії (особистісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, діяльнісно-рефлексійний), показники (внутрішня мотивація до саморозвитку, професійної реалізації; бажання залучати інших до творчості, розвивати їхні творчі здібності в майбутній професійній діяльності; загальні професійні знання; знання про життєвотворчий потенціал; розвинуті комунікативні вміння та здатність доцільно мислити й діяти; адекватне сприйняття критики, адекватна самооцінка) й рівні сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін (високий, середній, низький).

3. Розроблено та теоретично обґрунтовано технологію формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, яка містить такі етапи: підготувальний, спрямований на діагностику рівня сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів; основний (підетапи мотиваційний,



змістовий, діяльнісний) передбачає вирішення проблеми формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів шляхом забезпечення реалізації взаємопов'язаних підетапів; завершальний – діагностику результатів навчання за критеріями та показниками сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів.

4. Експериментально перевірено ефективність означеної технології в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. За всіма визначеними критеріями й показниками більш суттєві зміни відбулися в майбутніх учителів початкових класів експериментальної групи порівняно з контрольною, що дає підстави для висновку про підтвердження висунутої гіпотези. Сформульовано нульову й альтернативну гіпотези для перевірки виявлених відмінностей у рівнях сформованості життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів із кожної експериментальної та контрольної груп.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Одержані теоретичні й практичні результати становлять основу для подальшого її вивчення в річищі розробки навчально-методичного супроводу процесу підвищення кваліфікації вчителів до формування та розвитку життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

## ДОДАТКИ

Додаток А

Харківський національний педагогічний університет імені  
Г.С. Сковороди  
Кафедра теорії і методики викладання філологічних дисциплін у  
дошкільній, початковій і спеціальній освіті

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету початкового навчання

\_\_\_\_\_ Довженко Т.О.

« \_\_ » \_\_\_\_\_ 2020 року

## РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**Формування життєвотворчого потенціалу особистості***(назва навчальної дисципліни)*

рівня вищої освіти \_\_\_\_\_ перший (бакалаврський)  
*(назва рівня вищої освіти)*

галузі знань 01 Освіта / Педагогіка  
*(шифр і назва галузі знань)*

спеціальності \_\_\_\_\_ 013 Початкова освіта  
*(код і назва спеціальності)*

освітня програма \_\_\_\_\_ Початкова освіта  
*(шифр і назва)*

Шифр за навчальним планом \_\_\_\_\_

Харків – 2020 рік

Робоча програма розроблена на підставі навчальної програми \_\_\_\_\_назва  
дисципліни\_\_\_\_\_затвердженої на засіданні Вченої ради ХНПУ імені  
 Г.С. Сковороди протокол від. «\_\_\_\_»\_\_\_\_\_2020 року № \_\_\_\_

Розробники програми: **Радченя І.** – старший лаборант кафедри  
 теорії і методики викладання філологічних  
 дисциплін у дошкільній, початковій і  
 спеціальній освіті

---



---

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри теорії і методики  
 викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній  
 освіті

Протокол від. “27” серпня 2020 року № 1

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_ Ткаченко Л.П.  
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Схвалено науково-методичною комісією факультету початкового навчання  
 протокол від. “10” вересня 2020 року № 1

Голова \_\_\_\_\_ Сіра І.Т.  
 (підпис) (прізвище та ініціали)

### 1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Мова викладання			
Кількість кредитів – 1	Галузь знань <u>01 Освіта / Педагогіка</u> (шифр і назва)	Вид дисципліни (обов’язкова / <u>вибіркова</u> )	
	Спеціальність <u>013 Початкова освіта</u>		
Модулів – 2	Освітня програма <u>Початкова освіта</u> (шифр і назва)	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		2	
Загальна кількість годин –30		Семестр	
		3	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 12 самостійної роботи здобувача – 18	Рівень вищої освіти: <u>перший (бакалаврський)</u>	Лекції	
		6 год.	
		Практичні, семінарські	
		6 год	
		Лабораторні	
		- год	
		Самостійна робота	
		18 год	
		Індивідуальні завдання:	
		0 год.	
Вид контролю:			
залік			

**Примітка.**

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 12/18

для заочної форми навчання –

## **2. Мета та завдання навчальної дисципліни**

Метою вивчення дисципліни «Формування життєвотворчого потенціалу особистості» є: формування розвиненої особистості з усвідомленою, сталою системою життєтворчості, розвинення духовно-моральних якостей особистості, гуманістичної позиції, забезпечення настанови на саморозвиток, самоактуалізацію та самореалізацію здобувачів освіти через індивідуальну розумово-оцінювальну діяльність.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

1. Знати поняття і терміни, що вживаються в курсі; структуру та рівні життєвотворчого потенціалу особистості; етапи розвитку життєтворчості майбутнього вчителя початкової школи; особливості застосування інноваційних методів навчання у ЗВО; інтерактивні технології навчання; методику дослідження рівня життєвотворчого потенціалу.

2. Розв'язувати задачі, що пов'язані з організацією творчої діяльності; використовувати теоретичний матеріал для прогнозування та діагностування життєвотворчого потенціалу майбутнього педагога; застосовувати методику дослідницьких проєктів; діагностувати самооцінку творчого потенціалу особистості.

3. Формувати комунікаційну стратегію.

4. Учитися упродовж життя досконалювати з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетентності; усвідомлення соціальної значущості майбутньої професії, сформованість мотивації до здійснення професійної діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньої програми формуються програмні компетентності:

**ІК.** Здатність розв'язувати складні комплексні завдання та практичні проблеми в галузі початкової загальної освіти на основі застосування сучасних психолого-педагогічних концепцій, технологій та методик виховання, навчання, розвитку дітей молодшого шкільного віку, зокрема в ситуаціях невизначеності.

**ЗК 1.** Здатність навчатися й оволодівати сучасними знаннями, зокрема, інноваційними методичними підходами, сучасними системами, методиками, технологіями навчання, розвитку й виховання учнів; чинним нормативним забезпеченням початкової, позакласної та позашкільної освіти тощо.

**ЗК 3.** Здатність виявляти, ставити та розв'язувати проблеми, зокрема, у процесі професійно-педагогічної діяльності педагога. Здатність приймати обґрунтовані рішення, працювати автономно.

**ЗК 4.** Здатність спілкуватися державною мовою на офіційно-діловому рівні; володіти навичками нормативного літературного мовлення (його усною та писемною формою) в різних сферах комунікації. Здатність до розуміння чужих і продукування власних програм комунікативної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування, активній узаємодії з іншими мовленнєвими суб'єктами. Уміння володіти різновидами стилів мовленнєвого спілкування в ситуаціях запобігання та врегулювання конфліктів.

**ЗК 5.** Здатність активно, відповідально та ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Здатність орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, застосовувати процедури й технології захисту

власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, зокрема учнів; використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України.

**ЗК 6.** Здатність діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі; дотримуватися принципів педагогічної етики.

**ЗК 7.** Здатність застосовувати знання, пов'язані із соціальною структурою та національною специфікою суспільства, з особливостями соціальних ролей; здатність до орієнтування у соціальних ситуаціях, розуміння соціального контексту художніх творів. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо; спроможність ідентифікувати себе з цінностями професійного середовища; наявність професійної позиції вчителя.

**ЗК 8.** Здатність до ефективної міжособистісної взаємодії; зокрема, здатність успішно взаємодіяти з керівництвом, колегами, учнями та їхніми батьками; володіння алгоритмами конструктивного розв'язання педагогічних конфліктів. Здатність працювати в команді, здатність до співпраці, групової та кооперативної діяльності. Здатність бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих на себе зобов'язань.

**ЗК 9.** Здатність до адаптації в професійно-педагогічному середовищі та діяльності в нових ситуаціях, зокрема тих, що передбачають навчання, розвиток і виховання молодших школярів, спілкування з їхніми батьками, комунікації з адміністрацією закладу освіти й колегами.

**ЗК 10.** Здатність ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє розвитку й саморозвитку особистості. Здатність оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість діяльності навчання, розвитку й виховання дітей; здатність до педагогічної рефлексії.

**ЗК 11.** Здатність ефективно розв'язувати завдання щодо збереження і зміцнення здоров'я (фізичного, психічного, соціального та духовного) як власного, так і оточення. Здатність застосовувати знання, уміння, цінності і

досвід практичної діяльності з питань культури здоров'я та здорового способу життя, готовність до здоров'я збережувальної діяльності в освітньому закладі та створення психолого-педагогічних умов для формування здорового способу життя дітей.

**ЗК 12.** Здатність до застосування сучасних засобів інформаційних і комп'ютерних технологій для розв'язання комунікативних завдань у професійній діяльності педагога й у повсякденному житті.

**ФК 1.** Здатність до застосування знань і умінь із циклу предметів загальної та професійної підготовки, що є теоретичними засадами побудови змісту освітніх галузей, визначених Держстандартом.

**ФК 2.** Здатність реалізовувати завдання, принципи та шляхи національного виховання підростаючого покоління у закладах загальної середньої освіти; застосовувати знання про їхні вікові, індивідуальні особливості та соціальні чинники у процесі розвитку, навчання та виховання молодших школярів.

**ФК 3.** Здатність організовувати освітній процес у Новій українській школі як цілісну систему формування особистості дитини молодшого шкільного віку у взаємозв'язку всіх його компонентів (мети і завдань, чинників впливу, закономірностей і принципів, методів, прийомів, засобів, форм навчання і виховання, діагностики й корекції результатів).

**ФК 4.** Здатність застосовувати комунікативні знання, уміння, навички, настанови, стратегії й тактики комунікативної поведінки.

**ФК 5.** Здатність планувати й організовувати освітній процес: розробляти календарно-тематичне планування динаміки розгортання змісту освітніх галузей, плани-конспекти уроків та інших форм організації освітнього процесу, план виховної роботи, здійснювати його рефлексію та коригування.

**ФК 6.** Здатність до виховання і розвитку учнів в освітньому середовищі та родині, організації співпраці з батьками та заінтересованими особами в різних формах взаємодії.

**ФК 7.** Здатність до створення здоров'язбережувального освітнього середовища, безпечних, психологічно комфортних і толерантних умов



освітнього процесу.

**ФК 11.** Здатність упроваджувати інноваційні підходи і технології до вивчення освітніх галузей, визначених Державним стандартом початкової освіти.

### **3. Передумови вивчення дисципліни**

Передумови вивчення дисципліни «Формування життєвотворчого потенціалу особистості»: знання, отримані на таких навчальних дисциплінах, як «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Психологія», «Педагогіка», «Соціологія», «Філософія».

### **4. Результати навчання за дисципліною**

У результаті опанування змісту навчальної дисципліни здобувачі мають досягнути таких програмних результатів навчання:

**ПРН 1.** Володіти законодавчою базою щодо завдань, цілей, принципів, засад функціонування початкової освіти в Україні.

**ПРН 3.** Знати сучасні концепції, завдання, зміст, методи, організаційні форми і засоби початкової освіти; особливості та інструментарій психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу; методи діагностики та корекції психофізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

**ПРН 4.** Уміти аналізувати і застосовувати сучасні підходи до навчання, розвитку, виховання й соціалізації молодших школярів, що визначені Державним стандартом початкової освіти, Концепцією «Нова українська школа».

**ПРН 6.** Уміти планувати роботу вчителя, розробляти календарне планування динаміки розгортання змісту освітніх галузей, план виховної роботи, планувати професійний саморозвиток учителя, використовувати в освітньому процесі теоретичні засади освітніх галузей, визначених Державним стандартом початкової освіти.

**ПРН 7.** Уміти організовувати освітній процес як цілісну систему формування особистості дитини молодшого шкільного віку у взаємозв'язку всіх його компонентів (мети і завдань, чинників впливу, закономірностей і принципів, методів, прийомів, засобів, форм навчання і виховання, діагностики й корекції результатів).

**ПРН 8.** Знати методики навчання освітніх галузей, визначених Державним стандартом початкової освіти. й корекції результатів).

**ПРН 9.** Знати й уміти застосовувати засоби контролю, перевірки й оцінювання, накопичення статистичних даних та їхнього аналізу, здійснювати контроль і перевірку навчальних досягнень учнів.

**ПРН 15.** Здійснювати конструктивну професійну комунікацію на основі володіння нормами сучасної української мови та дотримання культури усного і писемного мовлення; використовувати іноземну мову у сфері професійної комунікації.

## **5. Програма навчальної дисципліни**

### *1 семестр*

---

## **Змістовий модуль 1**

### **Життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів**

***Тема 1.1. Життя, творчість, креативність та інновація як важливі поняття сучасної педагогіки***

Сутність понять, необхідних для характеристики професійної роботи викладача. Деякі аспекти та умови творчості. Трагування інновацій. Креативність в навчальному процесі педагогічних університетів.

***Тема 1.2. Життєвотворчий потенціал особистості та його структурні компоненти***

Структура творчого потенціалу та аналіз його компонентів. Життєвотворчий потенціал особистості педагога. Структурні елементи життєвотворчого потенціалу особистості. Рівні творчого потенціалу здобувачів освіти.

***Тема 1.3. Життєвотворчий потенціал майбутніх фахівців***

Життєвотворчий потенціал педагога в системі науково-методичної роботи школи. Розвиток творчості учня та вчителя. Етапи становлення життєвотворчої індивідуальності педагога. Потенційні продукти педагогічної життєвотворчості.

***Тема 1.4. Становлення життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня факультету початкового навчання***

Особливості застосування методів інновації навчання у ЗВО. Проектна діяльність студентів як засіб формування професійної, творчої особистості майбутнього фахівця. Метод дослідницьких проектів. Розвиток творчого потенціалу за допомогою інтерактивного діалогу. Розвивальне навчання та його роль у формуванні творчого потенціалу здобувачів освіти ЗВО.

## Змістовий модуль 2

### Життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін

#### *Тема 2.1. Педагогічні умови формування життєвотворчого потенціалу*

Організаційно-педагогічні умови. Дидактичні умови. Психолого-педагогічні умови.

#### *Тема 2.2. Методики дослідження життєвотворчого потенціалу*

Методика дослідження рівня життєвотворчого потенціалу. Самооцінка життєвотворчого потенціалу особистості.

#### *Тема 2.3. Засоби діагностики життєвотворчого потенціалу*

Засоби діагностики якості магістерської підготовки у формуванні життєвотворчого потенціалу. Інноваційний підхід до створення основних засобів діагностики. Розвиток життєвотворчого потенціалу під час практики.

Відображення життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

## 6. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин	
	денна форма	заочна форма

	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	П	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<b>Модуль 1</b>							<b>Модуль 1</b>					
<b>Змістовий модуль 1.</b>							<b>Змістовий модуль 1.</b>					
<i><b>Тема 1.1. Життя, творчість, креативність та інновація як важливі поняття сучасної педагогіки</b></i>	4	2		-		2						
<i><b>Тема 1.2. Життєвотворчий потенціал особистості та його структурні компоненти</b></i>	4	2		-		2						
<i><b>Тема 1.3. Життєвотворчий потенціал майбутніх фахівців</b></i>	4		2			2						
<i><b>Тема 1.4. Становлення</b></i>	4		2	-		2						

<b>життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня факультету початкового навчання</b>												
Разом за змістовим модулем 1	<b>16</b>	<b>4</b>	<b>4</b>	<b>-</b>		<b>8</b>						
<b>Змістовий модуль 2.</b>							<b>Змістовий модуль 2.</b>					
<b>Тема 2.1. Педагогічні умови формування життєвотворчого потенціалу</b>	6	2		-		4						
<b>Тема 2.2. Методики дослідження життєвотворчого потенціалу</b>	3		1	-		2						
<b>Тема 2.3. Засоби діагностики життєвотворчого потенціалу</b>	5		1	-		4						

Разом за змістовим модулем 2	14	2	2	-		10						
------------------------------	----	---	---	---	--	----	--	--	--	--	--	--

## 7. Теми практичних занять

<i>№ n/n</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Години</i>	<i>Кількість балів</i>
1.	Життя, творчість, креативність та інновація як важливі поняття сучасної педагогіки	2	
2.	Педагогічні умови формування творчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	2	
3.	Методики дослідження життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	2	
	<i>Разом</i>	6	<i>Максимальна кількість балів – 6</i>

## 8. Самостійна робота

<i>№ n/n</i>	<i>Опис завдання</i>	<i>Час для виконан ня (год.)</i>	<i>Критерії оцінювання</i>
1.	Формування творчого стилю діяльності педагога	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на

			практичних заняттях.
2.	Креативність як умова формування життєвотворчого потенціалу в майбутнього фахівця в умовах навчання у ЗВО	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
3.	Актуалізація життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
4.	Педагогічна творчість вчителя початкових класів	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
5.	Створення умов для творчого зростання педагога	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
6.	Проблема життєвотворчості вчителя в сучасній педагогічній науці	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
7.	Методи розвитку життєвотворчого потенціалу	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
8.	Технологія формування	2	Усна або письмова



	життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін		перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
9.	Реалізація життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти в засвоєнні проєктної технології	2	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
	<i>Разом</i>	18	<i>Максимальна кількість балів –33</i>

## 9.Контроль навчальних досягнень

### 9.1. Система оцінювання навчальних досягнень здобувачів

Вид діяльності здобувача	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль2	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	6	4	4	2	2
Відвідування семінарських занять	-	-	-	-	-
Відвідування практичних занять	6	4	4	2	2
Робота на семінарському занятті	-	-	-	-	-
Робота на практичному занятті	10	4	8	2	2
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-	-	-

Виконання завдань для самостійної Роботи	33	8	15	10	18
Виконання модульної роботи	5	-	-	1	5
Виконання ІНДЗ	-	-	-	-	-
Разом	<b>60</b>	20	<b>31</b>	17	<b>29</b>
Максимальна кількість балів	<b>60</b>				

## 9.2. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Тривалість проведення: 0,5 години.

Максимальна кількість балів: 5 балів.

*Педагогічна ситуація. Вирішення педагогічної ситуації –  
максимальна кількість балів – 5.*

## 9.3. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Залік

Форма проведення: комбінована.

Тривалість проведення: 2 години.

Максимальна кількість балів: 40 балів.

Критерієм успішного проходження здобувачем освіти підсумкового оцінювання може бути досягнення ним мінімальних порогових рівнів оцінок за кожним запланованим результатом навчання навчальної дисципліни.

Мінімальний пороговий рівень оцінки варто визначати за допомогою якісних критеріїв і трансформувати його в мінімальну позитивну оцінку використовуваної числової (рейтингової) шкали.

#### 9.4. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

#### 9.5. Шкала відповідності оцінок

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Значення оцінки
90 – 100	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
74-89	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
60-73	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
1-34	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

## 10. Методичне забезпечення

Навчально-методичні комплекси дисциплін:

Конспекти лекцій, програма курсу, структурно-логічна схема вивчення дисципліни, тексти контрольних робіт, завдання для самостійної роботи, ілюстративні матеріали. Здобувачі мають доступ до електронних варіантів методичних вказівок до практичних занять, силабусів навчальних дисциплін.

## 11. Рекомендовані джерела

### Базова

1. Бибик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бибик, Г. М. Сюта [за ред. С. Я. Єрмоленко]. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

3. Попова О. П. Розвиток творчого потенціалу майбутнього інженера в процесі професійної підготовки у вищому технічному навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2009. 20 с.

4. Шадріна А. В. Формування креативного потенціалу майбутнього вчителя засобами загальноправових навчальних дисциплін: дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т. Харків, 2014. 205 с.

5. Єсіна Н. О. Формування творчих умінь майбутнього вчителя в інтелектуально-ігровій діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2009. 21 с.

6. Всемирная энциклопедия: философия [Главный учред. и сост. А. Грицанов] Москва : АСТ, Мн.: Харвест, Современ. литератор, 2001. 1312 с.

7. Туриніна О. Л. Психологія творчості: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 160 с.

8. Кохан Л. В. Дидактичні умови реалізації творчого потенціалу старшокласників засобами структурно-логічних схем у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09/ Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. 282 с.

9. Маринець Н. В. Життєвий потенціал особистості: формування та реалізація у трансформаційному суспільстві: дис ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 172 с.

10. Сохань Л. Життєвий потенціал – інноваційний ресурс особистості як суб'єкта життя. *Українське суспільство 1994 – 2005. Динаміка соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2005. С. 322 – 331.

### Допоміжна

1. Авраменко К. Б. Методична підготовка вчителів початкових класів у педагогічних навчальних закладах України (1956 – 1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 20 с.

2. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / за ред. І. Я. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : Вид-во А. С. К., 2003. 239 с.

3. Пащенко В. О. Професійна підготовка вчителя. *Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури змісту початкової освіти*: Всеукраїнська науково-практична конференція. Полтава, 23-25 квітня 2001 р. Полтава. 2001. С. 3.

4. Горська О. О. Оновлення змісту освіти майбутніх учителів початкових класів як засіб реалізації завдань реформування школи. *Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури змісту початкової освіти*: Всеукраїнська науково-практична конференція. Полтава, 23-25 квітня 2001 р. Полтава. 2001. С. 38 – 39.

5. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: навч. посіб. / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова; Інститут вищої освіти

АПН України / за заг. ред. акад. О. Г. Мороза. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. 338 с.

6. Фізер І. Вагомість гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти: [Інавгурац. лекція почес. професора Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.», 1 верес. 1996 р.]. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 21 с.

7. Савченко О. Я. Розвиток змісту початкової освіти в умовах Державного суверенітету України: методологічний, законодавчий, дидактичний аспекти. *Початкова школа*. 2011. № 8. С. 25 – 29.

8. Остряньська О. Використання педагогічного потенціалу книжкових виставок у процесі професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів. *Початкова школа*. 2011. № 8. С. 55 – 59.

## 12. Додаткові ресурси (за наявності)

1. Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] // Сайт Адміністрації Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html> (дата звернення: 15.06.2020).

2. Паламарчук Л. М. Характеристика юнацького віку в контексті формування життєвих перспектив // П'ята Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Сучасний соціокультурний простір 2008», (25-27 вересня 2008 р.). URL: <http://intkonf.org/category/arhiv/1-pyata-vseukrayinska-naukovo-praktichna-internet-konferentsiya-suchasna-nauka-v-merezhi-internet-26-28-lyutogo-2009-roku/> (дата звернення: 20.06.2020).



**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ**

**ФАКУЛЬТЕТ ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ**

**КАФЕДРА ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ  
ДИСЦИПЛІН У ДОШКІЛЬНІЙ, ПОЧАТКОВІЙ І СПЕЦІАЛЬНІЙ ОСВІТІ**

«Затверджую»

Декан факультету початкового  
навчання

\_\_\_\_\_ Т. Довженко

«\_\_» \_\_\_\_\_ 2020р.

### СИЛАБУС

#### **ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ**

**Шифр і назва спеціальності**

**013 Початкова освіта**

**Назва освітньої програми**

**Початкова освіта**

**Рівень вищої освіти**

**Перший (бакалаврський)**

**Цикл дисципліни**

**вибіркова**

**Шифр за навчальним планом**

курс 2

семестр(и) вивчення 3

загальна кількість годин 30

кредитів 1

з них аудиторних 12

поза аудиторних 18

Харків – 2020 рік

## 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Силабус розроблений на підставі навчальної програми назва дисципліни затвердженої на засіданні Вченої ради ХНПУ імені Г.С. Сковороди протокол № \_\_\_\_ від «\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2020 року

Розробник силабусу: \_ Радченя І. – старший лаборант кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті

Силабус затверджений на засіданні кафедри \_\_\_\_\_

Протокол № 1 від. «27» серпня 2020 року

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_ Ткаченко Л.П.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Схвалено науково-методичною комісією факультету початкового навчання

Протокол № 1 від. «10» вересня 2020 року

Голова \_\_\_\_\_ Сіра І.Т.

(підпис)

(прізвище та ініціали)



## 2. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВИКЛАДАЧА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<b>ПІБ викладача</b>	Радченя Ірина Вікторівна
<b>Кафедра</b>	теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
<b>Посада</b>	старший лаборант кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
<b>Науковий ступінь</b>	-
<b>Вчене звання</b>	-
<b>Наукові інтереси</b>	формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів, гуманітарні дисципліни, інформаційні технології, креативність, творчість.
<b>Навчальний корпус</b>	Корпус Б
<b>Адреса</b>	Вул. Валентинівська, 2
<b>№ кабінету</b>	314 – В
<b>Контактна інформація:</b>	Тел. 0977377363
<b>e-mail:</b>	<a href="mailto:ira.radchenya@gmail.com">ira.radchenya@gmail.com</a>

## 3. ПОЛІТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Кожен викладач висуває здобувачам вищої освіти систему вимог, правил поведінки на заняттях, узаємин із викладачем, іншими студентами.

Не пропускати лекції та семінарські заняття, про відсутність за поважних причин доводити до відома викладача заздалегідь.

Здавати й захищати самостійні роботи та завдання у визначені терміни, за роботи, яка подається на перевірку викладачеві пізніше встановленого терміну буде зніматися 0,5 бала.

Регулярно переглядати лекційний матеріал.

Обов'язковою є присутність студента на модульному та підсумковому контролях.

Системність і регулярність роботи здобувача вищої освіти з навчальною і науковою літературою.

Здобувач успішно навчається, якщо послідовно набирає кредити, необхідні для здобуття бажаного ступеня. Для цього потрібно, щоб накопичувальний бал був не нижче, ніж 60 за всіма курсами протягом кожного семестру й не менш 60 з основних курсів. Якщо накопичувальний бал нижче 60 балів, здобувач вважається неуспішним і може бути відрахований відповідно до «Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (у новій редакції)».

#### **4. ПРЕРЕКВІЗИТИ І ПОСТРЕКВІЗИТИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

*Пререквізити (Prerequisite).* До дисциплін, що містять знання, уміння й навички, необхідні для засвоєння курсу «Формування життєвотворчого потенціалу особистості» належать «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Психологія», «Педагогіка», «Соціологія», «Філософія».

*Постреквізити (Postrequisite).* До дисциплін, для вивчення яких потрібні знання, уміння і навички, здобуті після закінчення курсу «Формування життєвотворчого потенціалу особистості», належить «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Психологія», «Педагогіка», «Соціологія», «Філософія».

На вивчення навчальної дисципліни «Формування життєтворчого потенціалу особистості» відводиться 1 кредит ЄКТС, 30 годин.

## 5. ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна допоможе у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти для оновлення змісту лекційних і практичних занять; в організації педагогічної практики; у процесі написання курсових і магістерських робіт; у розробці навчальних програм; у створенні навчальних посібників; у системі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації учителів початкової школи.

**Метою** вивчення дисципліни «Формування життєтворчого потенціалу особистості» є: формування розвиненої особистості з усвідомленою, сталою системою життєтворчості, розвинення духовно-моральних якостей особистості, гуманістичної позиції, забезпечення настанови на саморозвиток, самоактуалізацію та самореалізацію здобувачів освіти через індивідуальну розумово-оцінювальну діяльність.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

1. Знати поняття і терміни, що вживаються в курсі; структуру та рівні життєтворчого потенціалу особистості; етапи розвитку життєтворчості майбутнього вчителя початкової школи; особливості застосування інноваційних методів навчання у ЗВО; інтерактивні технології навчання; методику дослідження рівня життєтворчого потенціалу.

2. Розв'язувати задачі, що пов'язані з організацією творчої діяльності; використовувати теоретичний матеріал для прогнозування та діагностування

життєвотворчого потенціалу майбутнього педагога; застосовувати методику дослідницьких проєктів; діагностувати самооцінку творчого потенціалу особистості.

3. Формувати комунікаційну стратегію.

4. Учитися упродовж життя досконалювати з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетентності; усвідомлення соціальної значущості майбутньої професії, сформованість мотивації до здійснення професійної діяльності.

**ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ  
«Формування життєвотворчого потенціалу особистості»**

<b>Сформовані компетентності</b>	<b>Результати навчання за дисципліною</b>	<b>Методи оцінювання</b>	<b>Методи навчання</b>
<b>ІК.</b> Здатність розв'язувати складні комплексні завдання та практичні проблеми в галузі початкової загальної освіти на основі застосування сучасних психолого-педагогічних концепцій, технологій та методик виховання, навчання, розвитку дітей молодшого шкільного віку, зокрема в ситуаціях невизначеності.			
<b>ЗК 1.</b> Здатність навчатися й оволодівати сучасними знаннями, зокрема, інноваційними методичними			

<p>підходами, сучасними системами, методиками, технологіями навчання, розвитку й виховання учнів; чинним нормативним забезпеченням початкової, позакласної та позашкільної освіти тощо.</p>			
<p><b>ЗК 3.</b> Здатність виявляти, ставити та розв'язувати проблеми, зокрема, у процесі професійно-педагогічної діяльності педагога. Здатність приймати обґрунтовані рішення, працювати автономно.</p>			
<p><b>ЗК 4.</b> Здатність спілкуватися державною мовою на офіційно-діловому рівні; володіти навичками нормативного літературного мовлення (його усною та писемною формою) в різних сферах комунікації. Здатність до розуміння чужих і продукування власних програм комунікативної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування, активній узаємодії з іншими мовленнєвими</p>			

суб'єктами. Уміння володіти різними стилями мовленнєвого спілкування в ситуаціях запобігання та врегулювання конфліктів.			
<b>ЗК 5.</b> Здатність активно, відповідально та ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Здатність орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, зокрема учнів; використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України.			
<b>ЗК 6.</b> Здатність діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі;			

дотримуватися принципів педагогічної етики.			
<b>ЗК 7.</b> Здатність застосовувати знання, пов'язані із соціальною структурою та національною специфікою суспільства, з особливостями соціальних ролей; здатність до орієнтування у соціальних ситуаціях, розуміння соціального контексту художніх творів. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо; спроможність ідентифікувати себе з цінностями професійного середовища; наявність професійної позиції вчителя.			
<b>ЗК 8.</b> Здатність до ефективної міжособистісної взаємодії; зокрема, здатність успішно взаємодіяти з керівництвом, колегами, учнями та їхніми батьками; володіння алгоритмами конструктивного розв'язання педагогічних конфліктів. Здатність працювати в команді, здатність до співпраці,			

<p>групової та кооперативної діяльності. Здатність бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих на себе зобов'язань.</p>			
<p><b>ЗК 9.</b> Здатність до адаптації в професійно-педагогічному середовищі та діяльності в нових ситуаціях, зокрема тих, що передбачають навчання, розвиток і виховання молодших школярів, спілкування з їхніми батьками, комунікації з адміністрацією закладу освіти й колегами.</p>			
<p><b>ЗК 10.</b> Здатність ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє розвитку й саморозвитку особистості. Здатність оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість діяльності навчання, розвитку й виховання дітей; здатність до педагогічної рефлексії.</p>			
<p><b>ЗК 11.</b> Здатність ефективно розв'язувати завдання щодо збереження і зміцнення</p>			



<p>здоров'я (фізичного, психічного, соціального та духовного) як власного, так і оточення. Здатність застосовувати знання, уміння, цінності і досвід практичної діяльності з питань культури здоров'я та здорового способу життя, готовність до здоров'я збережувальної діяльності в освітньому закладі та створення психолого-педагогічних умов для формування здорового способу життя дітей.</p>			
<p><b>ЗК 12.</b> Здатність до застосування сучасних засобів інформаційних і комп'ютерних технологій для розв'язання комунікативних завдань у професійній діяльності педагога й у повсякденному житті.</p>			
<p><b>ФК 1.</b> Здатність до застосування знань і умінь із циклу предметів загальної та професійної підготовки, що є теоретичними засадами побудови змісту освітніх галузей, визначених Держстандартом.</p>		<p>Тестування активності студентів під час лекційних і практичних занять.</p>	<p>Проблемний виклад.</p>

<p><b>ФК 2.</b> Здатність реалізовувати завдання, принципи та шляхи національного виховання підростаючого покоління у закладах загальної середньої освіти; застосовувати знання про їхні вікові, індивідуальні особливості та соціальні чинники у процесі розвитку, навчання та виховання молодших школярів.</p>		<p>Завдання для самостійної роботи.</p>	<p>Частково-пошукові та дослідницькі методи.</p>
<p><b>ФК 3.</b> Здатність організовувати освітній процес у Новій українській школі як цілісну систему формування особистості дитини молодшого шкільного віку у взаємозв'язку всіх його компонентів (мети і завдань, чинників впливу, закономірностей і принципів, методів, прийомів, засобів, форм навчання і виховання, діагностики й корекції результатів).</p>		<p>Індивідуальні завдання (реферати, створення презентацій, написання тез доповідей).</p>	<p>Створення ситуації пізнавальної новизни; ситуації зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).</p>
<p><b>ФК 4.</b> Здатність застосовувати комунікативні знання, уміння, навички, настанови, стратегії й тактики комунікативної поведінки.</p>		<p>Тести для модульного і поточного контролю.</p>	<p>Бесіди та навчальні дискусії (групове обговорення).</p>

<p><b>ФК 5.</b> Здатність планувати й організовувати освітній процес: розробляти календарно-тематичне планування динаміки розгортання змісту освітніх галузей, плани-конспекти уроків та інших форм організації освітнього процесу, план виховної роботи, здійснювати його рефлексію та коригування.</p>		Комплексна контрольна робота.	Дистанційні лекції та консультації.
<p><b>ФК 6.</b> Здатність до виховання і розвитку учнів в освітньому середовищі та родині, організації співпраці з батьками та заінтересованими особами в різних формах взаємодії.</p>			Ділові ігри.
<p><b>ФК 7.</b> Здатність до створення здоров'язбережувального освітнього середовища, безпечних, психологічно комфортних і толерантних умов освітнього процесу.</p>			Інтерактивні форми організації практичних занять.
<p><b>ФК 11.</b> Здатність упроваджувати інноваційні підходи і технології до вивчення освітніх галузей, визначених Державним стандартом початкової освіти.</p>			

## 6. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

### РОЗПОДІЛ ГОДИН/ТЕМ ЗА ВИДАМИ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми/розділу дисципліни	Форми організації навчання в годинах				Усього
		Лекції	Практичні заняття	Семінарськ і заняття	Самостійна робота	
	<b>Змістовий модуль 1.</b>					
1.	<i>Тема 1.1. Життя, творчість, креативність та інновація як важливі поняття сучасної педагогіки</i>	2			2	4
2.	<i>Тема 1.2. Життєвотворчий потенціал особистості та його структурні компоненти</i>	2			2	4
	<i>Тема 1.3. Життєвотворчий потенціал майбутніх фахівців</i>		2		2	4
	<i>Тема 1.4. Становлення життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня факультету початкового</i>		2		2	4

№ з/п	Назва теми/розділу дисципліни	Форми організації навчання в годинах				Усього
		Лекції	Практичні заняття	Семінарськ і заняття	Самостійна робота	
	<i>навчання</i>					
	Разом за змістовим модулем 1	4	4		8	16
	<b>Змістовий модуль 2.</b>					
	<i>Тема 2.1. Педагогічні умови формування життєвотворчого потенціалу</i>	2			4	6
	<i>Тема 2.2. Методики дослідження життєвотворчого потенціалу</i>		1		2	3
	<i>Тема 2.3. Засоби діагностики життєвотворчого потенціалу</i>		1		4	5
	Разом за змістовим модулем 2	2	2		10	14

## ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ

№ з/п	Назва теми лекції	Кількість годин	Форма проведення (оглядова, проблемна та ін.)	Завдання для студентів до лекції
11.	Властивості формування творчої особистості	2	Оглядова	Опрацювання наукової і навчальної літератури з теми лекції.
22.	Життєвотворчий потенціал учителя як психолого-педагогічна проблема	2	Лекція-пояснення	Опрацювання наукової і навчальної літератури з теми лекції. Підібрати джерела та наукову літературу для дискусії про життєвотворчий потенціал
33.	Технологія формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	2	Лекція-пояснення	Опрацювання наукової і навчальної літератури з теми лекції. Підібрати джерела та наукову літературу для дискусії про ефективність технологій навчання майбутніх учителів

## ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН СЕМІНАРСЬКИХ/ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми заняття	Кількість годин	Форма проведення	Завдання для студентів до заняття
1	Життя, творчість, креативність та інновація як важливі поняття сучасної педагогіки	2	Семінар- розгорнута бесіда	Опрацювання наукової і навчальної літератури з теми практичного заняття. Робота із рекомендованими джерелами. Підготовка доповідей, презентацій.
2	Педагогічні умови формування творчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	2	Семінар- розгорнута бесіда	Підібрати джерела та наукову літературу для дискусії з ефективності педагогічних умов формування творчого потенціалу.
3	Методики дослідження життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів	2	Семінар- дискусія	Опрацювання наукової і навчальної літератури з теми практичного заняття. Робота із рекомендованими джерелами. Підготовка доповідей, презентацій

## 7. КОНТРОЛЬ І ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

### Розподіл рейтингових балів за видами контролю

Оцінювання роботи студентів (кількість балів і за що):

Навчальні досягнення студентів із дисципліни «Формування життєвотворчого потенціалу особистості» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 60.

Кожний модуль містить бали за поточну роботу студента на лекційних, семінарсько-практичних заняттях, виконання самостійної роботи, модульну контрольну роботу. Модульний контроль знань здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Форма контролю: залік.

### Система оцінювання навчальних досягнень здобувачів

Вид діяльності здобувача	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	6	4	4	2	2
Відвідування семінарських занять	-	-	-	-	-
Відвідування практичних занять	6	4	4	2	2
Робота на семінарському занятті	-	-	-	-	-
Робота на практичному занятті	10	4	8	2	2



Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-	-	-
Виконання завдань для самостійної Роботи	33	8	15	10	18
Виконання модульної роботи	5	-	-	1	5
Виконання ІНДЗ	-	-	-	-	-
Разом	<b>60</b>	20	<b>31</b>	17	<b>29</b>
Максимальна кількість балів	<b>60</b>				

### 6.1. ВИДИ КОНТРОЛЮ

індивідуальне та фронтальне опитування, співбесіда, модульне та підсумкове письмове тестування, іспит, письмові роботи, оцінка результатів виконання завдань для самостійної роботи, індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (підготовка реферату, розробка індивідуальних навчальних проектів (таблиць), їх презентація групі, обговорення результатів роботи, розробка презентацій), самостійна оцінка студентами результатів власної роботи та роботи інших студентів.

### 6.2. ФОРМИ КОНТРОЛЮ

#### Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Тривалість проведення: 0,5 години.

Максимальна кількість балів: 5 балів.

*Педагогічна ситуація. Вирішення педагогічної ситуації – максимальна кількість балів – 5.*

## **Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання**

Залік

Форма проведення: комбінована.

Тривалість проведення: \_\_2\_\_ години.

Максимальна кількість балів: \_40\_ балів.

Критерієм успішного проходження здобувачем освіти підсумкового оцінювання може бути досягнення ним мінімальних порогових рівнів оцінок за кожним запланованим результатом навчання навчальної дисципліни.

Мінімальний пороговий рівень оцінки варто визначати за допомогою якісних критеріїв і трансформувати його в мінімальну позитивну оцінку використовуваної числової (рейтингової) шкали.

### **7.3. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ**

Методика оцінювання ґрунтується на принципах об'єктивності, прозорості, гнучкості та високої диференціації.

В умовах кредитної технології навчання використовуються такі види контролю: індивідуальне та фронтальне опитування, співбесіда, модульне та підсумкове письмове тестування, іспит, письмові роботи, оцінка результатів виконання завдань для самостійної роботи, індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (підготовка реферату, розробка індивідуальних навчальних проєктів, їх презентація групі, обговорення результатів роботи, розробка презентацій), самостійна оцінка студентами результатів власної роботи та роботи інших студентів.

## ШКАЛА ВІДПОВІДНОСТІ ОЦІНОК

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Значення оцінки
90 – 100	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) у межах обов’язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
74-89	Добре – загалом добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
60-73	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
1-34	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

## 8. САМОСТІЙНА РОБОТА

**Зміст самостійної роботи для студентів денної форми навчання:**

1. Поглиблене вивчення питань тем за методичними вказівками викладача.

2. Систематичне опрацювання лекційного матеріалу, запропонованої базової та допоміжної літератури з питань курсу.

3. Систематична підготовка до практичних занять відповідно до запропонованих планів їх проведення (переліку питань).

4. Самостійна підготовка до модульного контролю та іспиту.

У процесі підготовки за темами (питаннями) курсу, що віднесені для самостійного опрацювання, студентам слід звернути особливу увагу на засвоєння зазначених ключових понять та термінів. Обов'язковим вважається ведення студентами робочого конспекту, який повинен містити розгорнутий або тезовий огляд питань, що віднесені для самостійного опрацювання, а також визначення ключових понять і термінів.

<b>№ з/п</b>	<b>Назва теми/розділу</b>	<b>Форми роботи</b>	<b>Критерії оцінювання</b>	<b>Графік консультацій</b>
1	Формування творчого стилю діяльності педагога	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	Відповідно до розкладу
2	Креативність як умова формування життєтворчого потенціалу в майбутнього	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних	

	фахівця в умовах навчання у ЗВО		матеріалів на практичних заняттях.	
3	Актуалізація життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	
4	Педагогічна творчість вчителя початкових класів	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	
5	Створення умов для творчого зростання педагога	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	

6	Проблема життєвотворчості вчителя в сучасній педагогічній науці	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	
7	Методи розвитку життєвотворчого потенціалу	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	
8	Технологія формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	

9	Реалізація життєвотворчого потенціалу здобувачів освіти в засвоєнні проектної технології	Опрацювання навчальної та наукової літератури	Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.	
---	---	--	---	--

## 9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

### 9.1. БАЗОВА

1. Себало Л. І. Теоретичні аспекти дефініцій: творчий потенціал і життєтворчий. *Наукові записки*. 2020. Випуск СХХХХVII (147). С. 165 – 172.

2. Хижняк І. Ключові результати професійної підготовки сучасного вчителя початкової школи у ЗВО. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Вип. 8. С. 5 – 15.

3. Шадріна А. В. Формування креативного потенціалу майбутнього вчителя засобами загальноправових навчальних дисциплін: дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т. Харків, 2014. 205 с.

### 9.2. ДОПОМІЖНА

1. Ковінько А. В. Підготовка майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2018. 22 с.

2. Ковінько А. В. Проблеми розвитку творчих здібностей особистості. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 313 – 314.

3. Кохан Л. В. Дидактичні умови реалізації творчого потенціалу старшокласників засобами структурно-логічних схем у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09/ Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. 282 с.

4. Проценко О. С. Формування життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі професійної підготовки: дис...канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. педагог. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2015. 198 с.

## **10. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ/МОДУЛЯ**

Навчально-методичні комплекси дисциплін:

Конспекти лекцій, програма курсу, структурно-логічна схема вивчення дисципліни, тексти контрольних робіт, завдання для самостійної роботи, ілюстративні матеріали. Здобувачі мають доступ до електронних варіантів методичних вказівок до практичних занять, силабусів навчальних дисциплін.



**План-конспект круглого столу на тему: «Життєвотворчий потенціал  
у системі вимог до вчителя початкових класів»**

**Мета:** визначити роль життєвотворчого потенціалу в системі вимог до вчителя початкових класів.

**Обладнання:** виставка творчих робіт учителів початкових класів, наукова і методична література.

**Учасники:** здобувачі освіти, викладачі, учителі початкових класів м. Харкова.

**План**

1. Учитель початкових класів – покликання чи професія?
2. Професійні та особистісні якості учителя початкових класів.
3. Любов до дітей – основа професії вчителя.
4. Життєвотворчий компонент у професійній діяльності вчителя початкових класів.

**Хід проведення круглого столу**

1. Вступ (привітання, оголошення теми круглого столу, вступне слово викладача).

2. Заслуговування доповідей учасників круглого столу.

3. Обговорення, обмін думками, запитаннями.

Питання для активізації дискусії:

– Чому професію вчителя вважають творчою?

– У чому полягає специфіка професії педагога початкових класів?

– Ви вважаєте себе творчою особистістю? Чи пов'язане це з вибором Вашої професії?

– У чому особливість творчої педагогічної діяльності вчителя початкових класів?

– Як пов'язана якість вчителя любов до дітей і життєвотворчий потенціал?

– У яких сферах своєї діяльності вчитель може застосувати життєвотворчий потенціал?

4. Підведення підсумків, рефлексія.

**Анкета для викладачів**

1. Які гуманітарні дисципліни Ви викладаєте на факультеті початкового навчання?

2. Оцініть рівень значення викладання гуманітарних дисциплін для підготовки вчителів початкових класів для ЗВО:

високий \_\_\_\_\_

середній \_\_\_\_\_

низький \_\_\_\_\_

3. Оцініть рівень прояву в більшості здобувачів освіти запропонованих якостей у процесі організації освітнього процесу з гуманітарних дисциплін:

Активність:

високий \_\_\_\_\_

середній \_\_\_\_\_

низький \_\_\_\_\_

Самостійність:

високий \_\_\_\_\_

середній \_\_\_\_\_

низький \_\_\_\_\_

Ініціативність:

високий \_\_\_\_\_

середній \_\_\_\_\_

низький \_\_\_\_\_

Цілеспрямованість:

високий \_\_\_\_\_

середній \_\_\_\_\_

низький \_\_\_\_\_

Самоорганізація:

високий \_\_\_\_\_

середній \_\_\_\_\_

низький \_\_\_\_\_

4. Який тип взаємин зі здобувачами освіти для Вас найкращий:

авторитарний \_\_\_\_\_

патерналістський \_\_\_\_\_

партнерський \_\_\_\_\_

інше \_\_\_\_\_

5. Як Ви загалом поціновуєте вплив системи ЕКТС на навчальну роботу здобувачами освіти?

• позитивно, тому що \_\_\_\_\_

• негативно, оскільки \_\_\_\_\_

• складно поцінувати, тому що \_\_\_\_\_

• інше \_\_\_\_\_

6. Які особистісні якості слід розвивати в майбутнього вчителя початкових класів для того, щоб у майбутньому він мав здатність до розвитку власного життєвотворчого потенціалу?

висока працездатність \_\_\_\_\_

здатність до самокритики \_\_\_\_\_

глибокі знання \_\_\_\_\_

раціональність \_\_\_\_\_

уміння спілкуватися з людьми \_\_\_\_\_

винахідливість \_\_\_\_\_

прагнення планувати свою кар'єру \_\_\_\_\_

розвинена загальна культура \_\_\_\_\_

допитливість \_\_\_\_\_

здатність розуміти інших \_\_\_\_\_

здатність до самоорганізації \_\_\_\_\_

посидючість \_\_\_\_\_

цілеспрямованість \_\_\_\_\_

уміння вирішувати технічні завдання \_\_\_\_\_

рішучість, сміливість \_\_\_\_\_

просторову уяву \_\_\_\_\_

чуйність, здатність співпереживати \_\_\_\_\_

організаторські здібності \_\_\_\_\_

інше \_\_\_\_\_

Дякуємо!

**План аналізу навчальної ситуації щодо розвитку життєвотворчого  
потенціалу в майбутніх учителів початкових класів**

1. Опишіть ситуацію, яка тільки що мала місце на занятті (її учасників, обставини їхнього спілкування / діяльності, їх цілі / мотиви).
2. Опишіть дії учасників у цій ситуації.
3. Оцініть адекватність, доцільність дій учасників; визначте, чи є проблема при організації їхньої взаємодії. Якщо є, то чим вона могла бути викликана?
4. Оцініть адекватність самооцінки щодо відповідей здобувачів освіти до результату свого рішення навчального завдання.
5. Дайте рекомендації про те, як слід діяти надалі в подібних ситуаціях. Які власні якості мають розвивати майбутні вчителі початкових класів?
6. Оцініть доцільність подібних дій у професійній ситуації, коли вчитель початкових класів вирішує поставлену перед ним професійну задачу. На Вашу думку, як би Ви діяли в такій ситуації? Які проблеми можливі в подібній ситуації? Як їх уникнути?

Дякуємо!

**ЛИСТ САМООЦІНКИ****РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:** \_\_\_\_\_

(\_\_\_\_\_ СЕМЕСТР, \_\_\_\_\_ НАВЧАЛЬНИЙ РІК)

Курс \_\_\_\_\_ Група \_\_\_\_\_

Здобувач освіти (ка) \_\_\_\_\_

Як Ви поціновуєте результати своєї роботи упродовж вивчення дисципліни? \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

Що мені не вдалося у процесі вивчення дисципліни \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

Причини моєї достатньої/недостатньої результативності \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

Дякуємо!

### **Приклади кейсів щодо розвитку життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів**

**Кейс 1.** Учителя Л. П. призначили працювати класним керівником 3-А класу. Для того, щоб познайомитись з учнями вона організувала похід до лісу.

Узяли всі необхідні речі для походу. Учні повернулись надзвичайно задоволеними, учителька познайомилась ближче з вихованцями, налагодила контакт.

- Поясніть, чому учням сподобалось знайомство?
- Обґрунтуйте дії вчительки, чому вона вирішив познайомитись з учнями таким чином?

**Кейс 2.** Молоду вчительку О. А. призначили класним керівником 3-го класу. Залишався тиждень до початку навчання. О. А. хотіла познайомитись з учнями, тому взяла журнал та особові справи класу. Читала характеристики та ознайомлювалась з оцінками, занотовувала відомості в щоденник. Незважаючи на те, що з дітьми була не знайома, уже мала образ кожного учня в уяві.

Першого вересня вчителька познайомилась і поспілкувалась з учнями, на жаль, це дещо розчарувало її.

- Поясніть, чому спілкування з учнями розчарувало молоду вчительку?
- Як Ви думаєте, на яких учнів розраховувала вона?

**Кейс 3.** Учитель, зайшовши в клас, побачив на дошці намальовану карикатуру на себе. Учні чекали на його дії, прогнозували, що вчитель розгнівається, почне читати нотації, з'ясовувати, хто це зробив. На здивування учнів, учитель підправив малюнок і розпочав урок.

- Визначте, чому вчинок учителя не здійснив очікування учнів?
- Як Ви ставите до гумору у професійній діяльності педагога?

– Обґрунтуйте вчинок із позицій теорії виховання.

**Кейс 4.** В. О. Сухомлинський писав: «Класний керівник – це особа, яка за дорученням народу має повсякденний доступ до найдорожчого народного багатства – душі, розуму, почуттів дітей, підлітків і юнаків. ...

Класний керівник творить найбільше багатство суспільства – Людину...».

– Чи погоджуєтесь Ви з висловом В. О. Сухомлинського?

– Чому на класного керівника покладено відповідальність за виховання дітей?

– Яким має бути ідеальний класний керівник?

**Кейс 5.** Одного разу в класного керівника запитали, що він вважає найважчим у своїй роботі. Учитель відповів, що це профорієнтація. Найважче з'ясувати, яке покликання учня, ким він буде. За це важко брати відповідальність.

– Що Ви вважаєте найважчим у роботі класного керівника?

– Які функції класного керівника?

– Чи є профорієнтація ключовим завданням класного керівника?

**Кейс 6.** На батьківських зборах батьки запитали класного керівника, звідки він так добре обізнаний про сімейне життя батьків і учнів. Учитель відповіла, що з творів учнів під назвою «Моя сім'я», після цього роздала батькам твори і сказала: «Думаю Вам буде цікаво ознайомитись їх змістом».

– Як Ви поціновуєте вчинок учителя?

– Чи коректно вона вчинила? Обґрунтуйте правильність вчинку з морально-етичних норм.



### **Опитувальник креативності Джонсона**

Нині для вивчення рівня розвитку творчого мислення (креативності/життєтворчості) особистості досить часто застосовуються такі психодіагностичні методики: вербальні та образні тести творчого мислення Торренса і комплекс тестів креативності Тунік, який створений на основі креативних тестів Гілфорда.

Нами було застосовано адаптований опитувальник креативності Джонсона.

Опитувальник креативності заснований на двох підходах до цієї проблеми.

За Торренсом, креативність проявляється при дефіциті знань; у процесі впровадження інформації в нові структури і зв'язки; у процесі ідентифікації недостатньої інформації; у процесі пошуку нових рішень та їх перевірки; у процесі повідомлення результатів.

За Джонсоном, креативність проявляється як несподіваний продуктивний акт, вчинений виконавцем спонтанно в певній обстановці соціальної взаємодії. При цьому виконавець спирається на власні знання і можливості.

### **ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Опитувальник креативності (ОК) фокусує нашу увагу на тих елементах, які пов'язані з творчим самовираженням.

ОК – це об'єктивний, що складається з восьми пунктів: контрольний список характеристик творчого мислення і поведінки, розроблений спеціально для ідентифікації проявів креативності, доступних зовнішньому спостереженню.

При роботі з ОК можна швидко самостійно зробити підрахунки.

Заповнення опитувальника вимагає 10-20 хвилин.

Для оцінки креативності по ОК експерт спостерігає за соціальними взаємодіями цікавить нас особи в тому чи тому навколишньому середовищі (в класі, під час будь-якої діяльності, на заняттях, на зборах тощо).

Цей опитувальник дозволяє також провести самооцінку креативності особистості.

Кожне твердження опитувальника оцінюється за шкалою, що містить п'ять градацій (див. «Можливі оціночні бали»).

Загальна оцінка креативності є сумою балів за вісьмома пунктами (мінімальна оцінка – 8, максимальна оцінка – 40 балів).

У таблиці представлено відповідність суми балів за рівням креативності.

Рівень креативності	Сума балів
Дуже високий	40 – 34
Високий	33 – 27
Середній	26 – 20
Низький	19 – 15
Дуже низький	14 - 8

**Опитувальник щодо розвитку життєвотворчого потенціалу в  
майбутніх учителів початкових класів**

Життєвотворча особистість здатна:

1. Відчувати тонкі, невизначені, складні особливості навколишнього світу (чутливість до проблеми, перевагу складнощів).
2. Висувати й висловлювати велика кількість різних ідей у цих умовах (швидкість).
3. Пропонувати різні види, типи, категорії ідей (гнучкість).
4. Пропонувати додаткові деталі, ідеї, версії або рішення (спритність, винахідливість).
5. Виявляти уяву, почуття гумору й розвивати гіпотетичні можливості (уява, здатності до структурування).
6. Демонструвати поведінку, яка є несподіваною, оригінальною, але корисною для вирішення проблеми (оригінальність, винахідливість і продуктивність).
7. Утримуватися від прийняття першої, типової, загальноприйнятої позиції, висувати різні ідеї і вибирати кращу (незалежність, нестандартність).
8. Виявляти впевненість у своєму рішенні, незважаючи на труднощі, які виникли, брати на себе відповідальність за нестандартну позицію, думку, яка сприятиме вирішенню проблеми (упевнений стиль поведінки з опорою на себе, самодостатню поведінку).

Лист відповідей

Дата \_\_\_\_\_

ЗВО \_\_\_\_\_ Група \_\_\_\_\_ Вік \_\_\_\_\_

Респондент (П.І.Б.) \_\_\_\_\_

(заповнює анкету)

У листі відповідей під номерами від 1 до 8 відзначені характеристики

життєвотворчого прояву особистості. Їх перелік див. у тексті опитувальника.

Будь ласка, оцініть, використовуючи п'ятибальну систему, як у Вас проявляються вищеописані характеристики.

Можливі оціночні бали:

1 - ніколи,

2 - рідко,

3 - іноді,

4 - часто,

5 - постійно.

Характеристика №	1	2	3	4	5	6	7	8
Оцінка								

### Література

1. Johnson D. L. A conceptual model of teacher and student classroom interaction and observed student verbal creativity. *Psychology in the Schools*, 10:4 (October, 1973) 475-481.

2. Johnson D. L. Social interaction and creativity in communication system (SICCS). Cat. No. 33770, 1979.

3. Johnson D. L. Creativity checklist (Cch) Cat No. 33780 M, 1979.

4. Torrance E. P. Torrance tests of creative thinking. Personal Press, 1972, 1983.

5. Туник Е. Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты. Спб.: СпбУПМ, 1997.

6. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Спб.: Иматон, 1998.

### Список публікацій здобувача

*Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:*

1. Радченя І. В. Поняття «потенціал» як предмет наукових досліджень. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 52. С. 12 – 19.
2. Радченя І. В. Теоретичний аналіз підходів до розкриття сутності особистісного потенціалу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 47 (100). С. 145 – 151.
3. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал студентської молоді як основа розвитку суспільства. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48 (101). С. 188 – 193.
4. Радченя И. В. Жизненнотворческий потенциал будущего учителя как основа к сохранению отечественного культурного наследия Украины. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2016. № 3 – 4. Р. 62 – 64.
5. Радченя І. В. Використання життєвірного потенціалу гуманітарних дисциплін у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 53 (106). С. 431 – 436.
6. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя початкових класів як одна з особливостей інноваційної педагогічної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 55 (108). С. 272 – 275.
7. Радченя І. В. Специфіка використання життєвотворчого потенціалу у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 3. С. 161 – 163.
8. Радченя І. В. Технологія формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2018. № 13. С. 65 – 68.
9. Радченя І. В. Реалізація життєвотворчого потенціалу вчителя початкових класів в умовах Нової української школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 272 – 278.
10. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 4. С. 181 – 185.
- Опубліковані праці апробаційного характеру:*
11. Радченя І. В. Життєвотворчий аспект початкової освіти. *Українська освіта і наука в ХХІ столітті*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, 11-12 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 45 – 46.
12. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя – шлях до європейського освітнього простору. *Методологія сучасних наукових досліджень*: матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 лист. 2016 р. Харків, 2016. С. 113 – 114.
13. Радченя І. В. Підготовка майбутнього учителя початкових класів до формування життєвотворчого потенціалу. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 8 груд. 2016 р. Суми, 2016. Ч. 2. С. 62 – 64.
14. Радченя І. В. Життєвотворчість учителя в контексті педагогіки миру. *Освіта і доля нації. Філософія і педагогіка миру в Україні та сучасному світі*: матер. XVII Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 жовт. 2016 р. Харків, 2016. С. 161 – 162.
15. Радченя И. В. Жизненнотворческий потенциал будущего учителя начальных классов: проблемы и перспективы. *Подготовка учителя начальных классов: проблемы и перспективы*: матер. IV Междунар. науч.-практ. конф., 27 октяб. 2016 г. Минск, 2017. С. 45 – 46.
16. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал учителя як психолого-педагогічна проблема в освіті. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток*

*практики в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 лют. 2017 р. Львів, 2017. С. 47 – 49.

17. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього учителя початкових класів як одна з особливостей інноваційної педагогічної діяльності. *Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 лют. 2017 р. Харків, 2017. С. 23 – 24.

18. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутнього вчителя як рушійна сила розвитку педагогічної науки. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 11 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 76 – 78.

19. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу як одна з проблем підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матер. дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2017 р. Одеса, 2017. С. 263 – 264.

20. Радченя І. В. Життєвотворчий потенціал майбутніх учителів початкових класів як необхідна складова формування творчої особистості. *Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: medzinarodnej vedeckej konferencie*. 10-11 marca 2017. Sladkovicovo, 2017. P. 145 – 146.

21. Радченя І. В. Використання життєвотворчого потенціалу гуманітарних дисциплін у процесі підготовки студентської молоді. *Science of the third millennium: V International scientific conference*. Morrisville, 2017. P. 166 – 168.

22. Радченя І. В. Розробка технології формування життєвотворчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 квітня 2018 р. Ужгород, 2018. С. 430 – 432.

23. Радченя І. В. Реалізація життєвотворчого потенціалу вчителя в умовах НУШ. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 квіт. 2019 р. Київ, 2019. С. 79.

24. Радченя І. В. Професійно-педагогічна підготовка життєвотворчого вчителя у площині філософської рефлексії. *Практична філософія і нова українська школа*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 84 – 86.

25. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів на засадах концепції Нової української школи. *Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського*: матер. наук.-практ. конф., 27 верес. 2019 р. Харків, 2019. С. 102 – 106.

26. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів як один з компонентів креативної педагогіки. *Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 31 січн. – 1 лют. 2020 р. Київ, 2019. С. 162 – 164.







УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Державний заклад

"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО"

65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03

E-mail: [pdpu@pdpu.edu.ua](mailto:pdpu@pdpu.edu.ua)

від 11.12.2019 № 3321/3011  
на № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

#### ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження  
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

**Радчені Ірини Вікторівни**

на тему «Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін»  
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Матеріали й результати дисертаційного дослідження І. В. Радчені реалізовувалися в освітньому процесі на факультеті початкового навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів та посилення конкуренції на світовому ринку актуальною є проблема модернізації вищої професійної освіти, оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання з метою підготовки конкурентоспроможних спеціалістів для забезпечення відповідних регіональних і національних потреб.

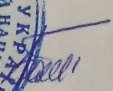
Вважаємо, що матеріали й запропоновані напрями використання досвіду професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, представлені в дисертаційному дослідженні І.В. Радчені, мають наукову новизну та практичне значення й можуть бути рекомендовані для подальшого використання в освітньому процесі в інших педагогічних ЗВО України.



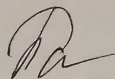
Результати впровадження матеріалів дисертаційного дослідження були заслухані й обговорені на засіданні кафедри педагогічних технологій початкової освіти (протокол № 4 від 26 листопада 2019 р.)

Проректор  
з наукової роботи



  
Т. І. Койчева

Декан факультету  
початкового навчання



І. О. Пальшкова





МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 61-66-20 факс (0432) 61-21-12 E-mail: info@vspu.net код ЄДРПОУ 02125094

21.05.2019 № 06/25

на №

**Довідка**

про впровадження результатів наукового дослідження  
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

**Радчені Ірини Вікторівни**

на тему **«Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін»**  
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти  
в освітній процес Вінницького державного педагогічного  
університету імені Михайла Коцюбинського

Матеріали кандидатської дисертації Ірини Вікторівни Радченя на тему:  
«Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових  
класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін» було впроваджено в  
освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені  
Михайла Коцюбинського упродовж 2015-2018 років.

Запропоновані автором матеріали мають наукове й практичне значення  
та можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх учителів  
початкових класів. Використання в освітньому процесі результатів дисертації  
І.В. Радчені, її наукових публікацій, засвідчило їх значущість для розвитку  
педагогічної науки.

Результати, що були отримані у процесі педагогічного експерименту,  
дозволяють зробити висновок про ефективність розробленої автором  
технології підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування  
життєвотворчого потенціалу у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Результати впровадження матеріалів дисертаційного дослідження були  
заслухані й обговорені на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти  
(протокол № 12 від 24.04.2019 р.)

Завідувач кафедри  
дошкільної та початкової освіти

Проректор з наукової роботи



доц. Голук О.А.

проф. Коломієць А.М.

Громов (0432) 61-80-72



УКРАЇНА  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ  
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**  
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,  
тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-55,  
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544



UKRAINE  
MINISTRY OF EDUCATION AND  
SCIENCE OF UKRAINE  
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK  
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**  
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine  
tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 55  
e-mail: info@tnpu.edu.ua

від "13" 12 2019 р. № 1732-33/03

### ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження  
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

**Радчені Ірини Вікторівни**

на тему «**Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін**»  
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти  
в освітній процес факультету педагогіки і психології  
Тернопільського національного педагогічного університету імені  
Володимира Гнатюка

Упродовж 2015-2018 років були апробовані й упроваджені під час підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності 013 Початкова освіта теоретичні положення, висновки, рекомендації дисертаційної роботи Ірини Вікторівни Радчені «Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін».

Упровадження матеріалів дисертаційної роботи І.В. Радчені здійснювалося у процесі викладання навчальних дисциплін: «Вступ до педагогічної професії», «Теорія і методика виховання», «Загальнопедагогічні основи професійної діяльності», «Педагогічні технології в початковій школі». Результати впровадження матеріалів наукового дослідження в освітній процес дають підстави для висновку про теоретичну й практичну значущість дисертації І.В. Радчені.

Довідку про впровадження результатів дослідження Радчені Ірини Вікторівни обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки і методики початкової освіти (протокол №3 від 10 жовтня 2019 р.).

Проректор з наукової роботи  
та міжнародного співробітництва

Завідувач кафедри педагогіки і методики  
початкової та дошкільної освіти



Г. І. Фальфушинська

О. І. Янкович

106722





УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09  
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 26. 02. 2019 № 01/10-212

На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

### ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження  
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

**Радчені Ірини Вікторівни**

на тему «Формування життєвотворчого потенціалу в майбутніх учителів  
початкових класів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін»  
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти  
у навчально-виховний процес Харківського національного педагогічного  
університету імені Г.С. Сковороди

На факультеті початкового навчання впродовж 2015-2018 років були  
апробовані й упроваджені в навчальний процес результати дисертаційної  
роботи І.В. Радчені.

За матеріалами і висновками дисертації І.В. Радченя розробила  
авторську програму та навчально-методичний комплекс дисципліни  
«Формування життєвотворчого потенціалу сучасного вчителя». Теоретичні  
положення дослідження були впроваджені в процес фахової підготовки  
студентів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої  
освіти при вивченні курсів «Основи педагогічної майстерності»,  
«Порівняльна педагогіка», «Науково-педагогічна комунікація» (курс для  
аспірантів).

Упровадження матеріалів дисертаційної роботи у навчальний процес  
дають підстави для висновку про теоретичну й практичну значущість  
дослідження І.В. Радчені.

Результати впровадження матеріалів дисертаційного дослідження були  
заслухані й обговорені на засіданні кафедри початкової, дошкільної і  
професійної освіти (протокол № 6 від 13.11.2018 р.)

Проректор з наукової роботи  
доктор педагогічних наук, професор



Ю.Д. Бойчук